

خدا آفرین

تورکجه - فارسی

فرهنگی ، اجتماعی ، علمی

مهر (بره- شهر) ۱۴۰۲ - شمارهگان مسلسل ۲۱۷ - سال بیستم قیمت ۱۰۰۰۰۰۰ تومن

در سال تحصیلی امسال نیز ما از تدریس به زبان مادریمان محروم ماندیم
BU İL YENƏ BİZ ANA DİLLİ ÖYRƏTİMDƏN MƏHRUM QALDIQ.

تایپ شده بصورت word به ایمیل یا آدرس ماهنامه به زبانهای ترکی و فارسی

جهت معرفی آثار دو نسخه همراه با توضیح مناسب ارسال نمایید.

اشتراک ماهنامه: شش ماه ۶۰۰۰۰۰ و یکساله ۱۲۰۰۰۰۰ هزار تومان

به شماره کارت بانک شهر ۷۰۰۷۸۶۴۷۹۳۸۹ به نام حسین شرقی دره

جک واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and scial mnthly magazin managng Directr cncessiner

and chief Editr: Dr. HÜSEYN

ŞHARQI ŞİDARƏJAKI (SŪYÜRK)

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktor: Dr. HÜSEYN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK(SOYTÜRK)

Say 217 eylül (haziran - temuz) 2023, Tehran

tiraj: 500

www.khudafarin.ir

Telegram: <https://t.me/xudafarindergisi>

khudafarin@yahoo.com

خدا آفرین 217 Xudafərin

ایچینه کیلر:

۲- سوز جاندير ديل ايسه سوزون جاني دير-----

۴- ايرانين کيمليک سياستى سورونو-----

۱۷- چرا من دمکراسى غربى را امضا نميکنم-----

۲۱- تورکجه ديوان شيخ نظامى ده صوفيزمين ايزلري-----

۲۴- شهر باستانى گيلخان-----

۴۳- عليرضا ذيق دن-----

۵۵- آذربايجان تورکلرينين ارمستاندان مجبورى کوچو-----

۶۵- ائل شاعيرى عباس باريزين قزللرينه بير باخيش-----

۷۳- سوسيال مئديا-----

۷۷- شعير يمير-----

سوز جان دیر؛ دیل ایسه سوزون جانی دیر؛ آنجاق سوزوموزده؛ جانیمیزدا سارالمیش دیر. چونکو اوخونمایان و یازیلمایان دیلین نه روحو نه ده جانی اولار.

**Söz candır; DİL isə sözün canıdır. Ancaq sözümüzdə
canımızda saralmışdır. Çünkü oxunmayan və yazılmayan
dilın nə ruhu ni də canı olar.**

۲۰ ایلدیر خدافرین درگیسی نشر ائدیرم و بو ۲۰
ایلدیله دئمک اولار کی بوتون آغیرلیغی بو
موضوعویا وئردیم لاکن اشدین بیر قولاق و
دوباجاق بیر وجدان گورمه دیم . من یوخ ائدیلمک
اولدوم. ائولادیم (میز) دا بو مینوال ایله بیزدن
یاخشی گونلر گورمه یه جکلر کیمی گورونور.
وطن سئوگیسی آنا – آتا و عایله دن باشلاپ.
گوزوموزو آچاندان کیملیمیزی دوشونرکن بئله
قورخو و سارسینتی گئچیردیک. گورسن بو تور
سئوگینین آدی نه دیر. منجه سونگو سئوگیسی و
یاشماق اوچون سورونمک سئوداسی دیر. ۵۷ ایل
غم و حسرتله آنا دیلیمین تورک کولتورمون گرام-
گرام یوخ اولوشونو ایزله دیم . سیستمی شکل
ده پارچالاندیق. سیستمی شکل ده انکار
ائدیلدیک. سیستمی شکل ده اوزگه لشدیریلدیک.
سونمک دن باشقا چاره میز اولمادی. اونلار
چیچکلندی بیز ایسه سارالدیق. آرزولاریمیز کول
اولدو وارلیغیمیز یوخ ائدیلدی. هیچ بیر کوره سل
ایواق وجدان دا بیزی دویمادی و گورمه دی. ایچ
ده آلیش دیق یاندیق و روحوموز سارسیلدی.

Sorumlu müdür və başyazar: Dr.Hüseyn Şərqiđerəcək (soytürk)
مدیر مسئول و سر دبیر : دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

دوغلوب بویوبوب و اوغروندا بئله ساواشدیغیم بیر
وطن ده ۵۰ ایلدیر هایقیریرام (ریق) بیزیم ده
ائلیمیز و دیلیمیز وار. من دوغدوم محکوم اولدوم
و یاشلاندیم . ائولادیم دوغدو و دیلیمیز
اونوتدورولدو. بو نئجه قارداشلیق نئجه
وطنداشلیقدیر گورسن ؟
هر ایل مهر آیینی گوزلدیک و گلدی آنجاق
گلیشی ایله بالالاریمیزی بیز دن چالدى. آنا
دیلینی و آنا سئوگیسینی یوخ سایانلارین
عدالتسیز قرارلاری ایله بوتون مین ایللر بویو اله
ائتدییمیز مادی و مدنی دیرلریمیز یوخ ائدیلدی و
گورمزدن گلیندی.

ئىدىرسييز كى دوغرو اولانى ئىدىرسييز. اما ائله
 دئىيل آى قارداش دونيا ديشيب. ايندى هر قوش
 اوز يوواسىنى تانيير. آرزو ائدرديم قرار وئرلر نظره
 آلسين كى باسقى سئوگيه يوخ نيفرته سبب اولار.
 بيز بيرليك نامينه ٤٥ ايل دوزدوك ام برابرليك
 بيرلين تمل داشى دير.

اوزونوزو بيزيم يئرئيميزه قويون و بو بويوك
 مشكوله جواب تاپين لطفا. اوزوم اوزوم دن
 آجىغيم گلير چونكو ٥٧ ايل بو نابربلئين
 بويوندوروغونون آلتيندا ياشاديم. ايندى الى بوش
 و هويتسييز بيرى كيمي اوزومو قينايارق حيات
 دان وداع لاشماغ حاضيرلاشيرام . نه آشيني
 گوردوك نه ده كمان قاشيني.

چوخ دوشونمك لازيم هم ده چوخ ... بيريلرى
 سرمست دير ائديكلريندن بيرلرى ايسه حسرتى
 غم ايچينده مغبون ....

بیر سوالیم وار : گورسن اولار بالالارینی بیزیم
 کیمی هر ایل آپاریب مدرسه یه قویارمیدیلار کی
 باشقا دیلده اوخوسونلار و اوز کیملیک لریندن
 محروم قیلینسینلار ؟
 گلین سینایاق و گورک .

قارشى طرفین آیدین و اویاق وجدانلاریندان
 سوروشورام بونو ائده بيله جک جسارته مالیک
 دیرمیدیلر ؟

فردوسی , سعدی , حافظ و باشقلارینی یوخ
 سایب حتی اولارین بعضی لری کیمی چیخب
 ملی تلویزیون دا تحقیر ده ائتسک. بوتون
 مدنیتلرینی یوخ سایارق زورلا بیزیم کیمیلی
 بوغزلارینا تیخاسایدیق او زمان عکس العملری نه
 اولاردی؟

البته بونون جوابینی بیزه یوخ اوز وجانلارینا
 وئرسینلر لطفا.

بیز بو وضعیت دن چوخ ناراحتیق اما دئمک
 امکانیمیز یوخدور . بلکه اوزونوز باشا دوشه سیز
 بونو یازدیم. لکن بو دا گلر و بودا گئچر آنجاق
 اوزو قره لیق کوموره قالار. دئدیم کی دئمش
 اولاق و سونرا دئمین سیز هئچ دئمه دیز کی ,
 بیز ده کور و لال ایدیق .بیلیردیک و بیلمزدن
 گلیردیک . آدلارینیز دیشدیردیک سسینیز
 چیخمیردی. آدینیزا شناسنامه وئرمیردیک
 سسینیز چیخمیردی. اوشاقلارینیز آنجاق بیزیم
 دیلی و مدنیتی آشیلاپیردیک سیز گئنه
 دینمیردیز.

بیز بونلارین هامیسینی هم بیلیردیک هم
 گوروردوک آنجادئمه یه ده قویموردونوز و فکر

ایرانین کیملیک سیاستی

سورونو

کوللکتیو کیملیکلر قروپ عضولری طرفیندن پایلاشیلانلاردیر. عمومیتله، فردلرین بیردن چوخ کوللکتیو کیملیگی واردیر و بونلار دینه، ائتتیک منسوبیته، میللیته و س-اساسلانا بیلر. بو کوللکتیو کیملیکلرین هر هانسی بیرینین فرد اوچون نیسبتا

گوجلو و اؤنملی اولماسی بیر چوخ اجتماعی، سیاسی و کونتکستوال(زمینه‌ای) عامیلردن آسیلیدیر. بعضی اینسانلار اوچون دینی کیملیک ان واجیب اولسا دا، دیگرلری میلی و دینی کیملیکلریندن داها چوخ ائتتیک اولانی وورغولاماگی اوستون توتا بیلر. موختلیف حادثه‌لرین آراشدیرمالاری گؤستریر کی، بیر قروپ کوللکتیو شکیلده

سیاستله مشغول اولدوقدا، او قروپون کوللکتیو کیملیگی سیاسی اهمیت قازانیر. بئله‌لیکله، بیر جمعیتده کی سیاسی و اجتماعی حرکت‌لری آنلاماق اوچون کیملیگین سبب و یوکسلیشین آراشدیرماق چوخ واجیب‌دیر. عمومیتله، فردلر کوللکتیو حرکت‌لرده بیر قروپون عضو اولاراق ایشتیراک ائدیرلر.

اونلار حرکت‌لرینین خیر و ضررلرینی منسوب اولدوق‌لاری قروپا اساساً اؤلچورلر. بو، اینسان‌لارین سیاسی ایشتیراکی ایله باغلی مسئله‌لری آراشدیرارکن «بیز کیمیک» سوالینا وئرلین جاواب‌لارین نه‌به‌گؤره نظره آلینماسینین واجیب اولدوغونو ایضاح ائتمه‌یه قدر اوزادایلا بیلر.

شوبه‌سیز، ائتتیک و دینی موختلیفلیگی سببیدن معاصر ایران سیاستینده کیملیک داها اهمیتلی فاکتور کیمی رول اویناییر.

سوسیولوق‌لار و سوسیال حرکات آراشدیرماچی‌لاری قروپ‌لارین عینیلشدیرمه(شناسایی) و سفربرلیگی

سون اون‌ایللیکلرین دونیا سیاستینده کیملیک اؤنملی رول اوینامیشدیر. دونیا، اساساً، صینیفدن کیملییه اساسلانا اجتماعی حرکت‌لره کئچیدین شاهیدی اولدو. غربده کی فئمینیزم و وطنداش حقوق‌لاری حرکت‌لریندن توموش (کئچمیش) سووتت اتفاقیندا کی میللتچی حرکت‌لره قدر هامیسی کیملیک یؤنوملو ایدی. حقیقتا ده، دونیادا یئنی اجتماعی حرکت‌لرین یوکسلیشی معین معنادا کیملیک یؤنوملو حرکت‌لرین یوکسلیشینین بیر اوزانتیسی ایدی. حال-حاضریدا، حتی صینیف ناراضیلیق‌لاری دا عرق، ائتتیک منسوبیت، دین و وطنداشلیق ایستاتوسو کیمی صینیف و دیگر کوللکتیو کیملیکلرین کسشدیگی مقام‌لاردا پروبلئم سوییه‌سینه قالدیریلیر. ایران بو تمایولدان استثنا دئییل. شوبه‌سیز، ائتتیک و دینی موختلیفلیگی سببیدن معاصر ایران سیاستینده کیملیک داها اهمیتلی فاکتور کیمی رول اویناییر.

اولماق سیاسی مؤوقعی مرکبشدیریر. بو، اساساً، دؤولت سیاستیندن آسلیدیر: اینسان لار ایکیلی کیملیکلره مالیک اولدوقدا نتیجه سی هر ایکی کیملیگی قورویاجاق اینتتقراسیادان (بیرلشمه دن) آیریلیقچی (جدایی طلب) کیملیگین اینکیشاف اندیریلمه سینه، یعنی گوجلو بیر آلت قروپ ائتتیک کیملیگین قارباماسی و میلی اولانین کنار توتولماسینا قدر دیشه بیلر.

ایران دا حادثه لرین اینکیشافینی موشاهیده ائتدیکده کیملیک سیاستین نتیجه لرینین یالیز داخلی تهلوکه سیزلییه تأثیر ائتمه دیگی، هم ده اؤلکه نین بعضی ژئوپولیتیک اوستونلوکلرینی و ریسکلرینی اوزه چیخاردیگی معلوم اولور.

ایران داکی مؤوجود ائتتیک موناسیبت لرو اونلارین بؤلگه سل تأثیرلری، اؤلکه نین دینی، میلی و ائتتیک کیملیکلرینین اینکیشافی، قارباریقلیگی و تاریخی کونتکستی (زمینه سی، متنی) نظره آینمادان باشا دوشوله بیلمز.

بو یازنین اساس مؤوضوسو ۸۴ میلیونلوق ایران اهالیسی نین تخمیناً اوچده بیرینی تشکیل ائدن ائتتیک، آذربایجان تورکلری اولاجاق. بورادا، سیاسی لشمیش کیملیکلرین ژئوپولیتیک تأثیرلرینی قیسا جا موذاکیره ائتمزدن اول، کوللکتیو کیملیکلری سیاسی لشمیش تاریخی آنلاری و سوسیال-سیاسی پروسسلری ایضاح ائتمکله باشلا یا جاغام.

مؤوضویا داوام ائتمزدن اول دیل باره ده قید: بو یازیدا «آذربایجان تورکلری» و «آذربایجانلی لار» و «ائتتیک آذربایجانلی لار» آنلایش لاری بیر-بیرینی عوض ائدیر. باشقا جور قید ائدیلمه دیگی تقدیرده ایسه «آذربایجان» دئدیکه تاریخاً (و حاضریدا) ائتتیک آذربایجانلی لارین یاشادیگی ایرانین شمال-غرب حیصه لرینی نظرده توتور.

ایران داکی مؤوجود ائتتیک موناسیبت لرو اونلارین بؤلگه سل تأثیرلری، اؤلکه نین دینی، میلی و ائتتیک

آراسینداکی سبب-نتیجه علاقه سینی تدقیق ائدیبلر. بو گلیشمکده اولان ساحه نین قابقجیل نماینده سی، آمستردام داکی وریج اونیوئرسیتته سیندن بئرت کلاندئرمانس بیر چوخ نشرلرینده قروپ عینیلشدیرمه سی و سفربرلیک آراسینداکی سبب-نتیجه علاقه سینی تصویر ائتمیشدیر. اونون آراشدیرماسی گوستریر کی، کوللکتیو هر هانسی بیر کیملیک حاکمیت اوغروندا موباریزه نین مرکزینه چئوریلدیکه، باشقا سؤزله، کوللکتیو کیملیک مسئله سی سیاسی لشدیریلنده سیاسی اهمیت کسب ائدیر. بورادا موباریزه قیت اولان قاینقلار، نفوذ، سیاسی، مدنی و یا اقتصادی گوج کیمی موختلیف شئی لر اوزرینده اولای بی لر. اؤز کوللکتیولری اوچون عمومی وضعیتی دیشدیرمک و یا قوروماق اوغروندا موباریزه یه سوسیال قروپ لارین جلب اولونماسی ایله همین کوللکتیولرین کیملیگی سیاسی لشدیریر و اونو اؤز عضولری اوچون داها قارباریق و یا داها واجیب ائدیر. سونرا ایسه کیملیگین داها قارباماسی قروپ شناسایی سینی گوجلندیریر و نهایت، گوجلو قروپ شناسایی سی سوسیال حرکت لرین باخیش لاریندا فیکیر بیرلیگی یارادیر و قروپ عضولری آراسیندا اوزلاشمانی آسانلاشدیریر.

بعضا کوللکتیو کیملیکلرین سیاسی لشدیریلمه سی حکایه نین ساده جه باشلانغیجی دیر. فرقلی کوللکتیو کیملیکلر ضدیت تشکیل ائتدیکده اونون مرکبلیگی آرتا بیلر. یوخاریدا قید ائدیلمه دیگی، فردلرین بیر چوخ کیملیکلری وار. آنجاق اورتاق دردلر و بونلاردان معلوماتلیق بیر کیملیگی دیگرلرینه نیسبتا داها واجیب ائده بیلر.

بعضی حال لاردا فردلرین ایکیلی کیملیکلری (ایکی قارباریق کیملیک) اولای بیلر، نومونه کیمی هم آلت ائتتیک کیملیک، هم ده اوست میلی کیملیک اونلار اوچون اؤنملی اولماسینی قید ائده بیلیریک. کیملیگین قارباماسیلا سیاست آراسیندا سبب-نتیجه علاقه سی اولدوغوندان ایکی فرقلی کیملیگه صاحب

ایسلامدان شیعه ایسلام اعتقادینا دیشمه سیندن میراث دیر. شیعه آیین لرینین اینکیشافی حتی صفوی لر ایمپئریاسینین سوقوتوندان ۱۹۲۵-جی ایله قدر و پهلوی سولاله سینین قورولماسیندان سونرا دا داوام ائتدی.

شیعه کیملیگینین جوغرافیاسی ایران سرحدلرینی آشدیغیندان، گوجلو بیر دینی اوست کیملیک میللت-دؤولت لر دؤورونده دیگر اؤلکه لرین وطنداش لارینا تأثیر ائتمک ایمکان لاری یارادیر. بو یومشاق گوج ایرانین ژئوپولیتیک موداخیله لری اوچون اؤنملی واسطه دیر.

شیعه لیگی قبول ائتمه یین جمعیت و بؤلگه اوچون گؤزله نیلمز نتیجه لری اولدو. بو، چوخ میللتلی ایران دؤولتینه، اجتماعی بیرلیگی قوروماق و اؤلکه داخیلینده ائتتیک قارشى دورمالاری مانع یاراتماق اوچون شیعه اوست کیملیگینی قورماغا ایجازه وئردی. بو عینی زاماندا بعضی ژئوپولیتیک اوستونلوکلر گتیردی. شیعه کیملیگینین جوغرافیاسی ایران سرحدلرینی آشدیغیندان، گوجلو بیر دینی اوست کیملیک میللت-دؤولت لر دؤورونده دیگر اؤلکه لرین وطنداش لارینا تأثیر ائتمک ایمکان لاری یارادیر. بو یومشاق گوج ایرانین ژئوپولیتیک موداخیله لری اوچون اؤنملی آلت دیر.

اٹکسکلوزیو (انحصاری) میللت چیلیه دوغرو

پهلوی لر سولاله سینین دؤورو (۱۹۷۹-۱۹۲۵) اینکلوزیو دینی کیملیکدن اٹکسکلوزیو فارس مرکزلی میللت قوروجولوغو لایحه سینه کئچیدی احاطه ائدیر. محض پهلوی لرین حاکمیتی آلتیندا میللت لر آراسی فیکیر آیریلیق لاری داها قباریق گؤرونودو و ائتتیک آزلیق لار اؤز ناراضیلیق لارینی آچیق شکیلده ایفاده ائتمه یه باشلادیلار.

بو ناراضیلیق لار سونرادان موختلیف نوع ادعالارا چئوریله بیلدیلر. بو ادعالارین زیروه سی ایرانین شمال-غربینده آذربایجان و کوردوستان موختار

کیملیک لرینین اینکیشافی، قباریقلیغی و تاریخی کونتکستی (زمینه سی، متنی) نظره آلینمادان باشا دوشوله بیلمز.

صفوی لر ایمپئریاسی و اینکلوزیو (قاپسایجی) کیملیک

۱۶-جی عصر صفوی ایمپئریاسیندا یاشایان خالق لارین تاریخینده دؤنوش نقطه سی اولدو. اهاالیسی نین اساساً سنی اولماسینا باخمایارق، صفوی دؤولتینین قوروجوسو شاه ایسماعیل ۱۵۰۱-جی ایله ایسلامین شیعه مذهبینی ایمپئریانین رسمی دینی اعلان ائتدی و دئمک اولار کی، بوتون اهاالینی شیعه لشدیرن سیاست حیاتا کئچیردی. موختلیف دینی مراسیم لرین سایه سینده بونون ایرانلی لارا اوزون موددتلی اجتماعی-سیاسی تأثیری اولدو. دینی طریقتین فرقلی ائتتیک منشا مالیک اینسان لاری بیر آرایا گتیرمه سی اوچون چئشیدلی مراسیم لر لازیم دیر. گوجلو و دو یغوسال مراسیم لر اولان بیر دین ائتتیک لر آراسی فرق لری آزالدیر و اوست کیملیک اولان شیعه مذهبنه عایدلیک لری ایله آرالاریندا کی اوخشارلیق لاری آرتیریر. تاریخاً چئشیدلی مراسیم لر اولان دین لر بئله بیر مکانیزمدن ایستیفاده ائده رک چوخ میللتلی ایمپئریا لارین پارچالانماسینا مانع اولوردو. شیعه آیین لرینده اساس ایره لی له ییش صفوی ایمپئریاسی دؤورونده باش وئردی. فاجعه لی کربلا دؤیوشو ایله باغلی اولان (۶۸۰-جی ایلین اوکتیابری) شیعه لییه خاص مراسیم لرین اکثریتی بو ایله لرده، یعنی تخمیناً ۹ عصر سونرا سیستملی شکیلده اینکیشاف ائتدیریلدی.

شیعه لرین آیین لری یوزایل لر بویوجا اونلارین همرایلیگی نین قورونماسیندا اهمیتلی رول اوینادی. حاضریدا ایران اهاالیسی نین ۹۵-۹۰ فیزی شیعه دیر. اکثر ایرانلی لارین دینی کیملیگی صفوی ایمپئریاسیندان و اهاالیسی نین اینانجینی سنی

ایلین سئنتیابریندا تبریز انجمنی میلی مجلسه اؤز میللت وکیل لرینی سئچمک مقصدی ایله قورولسا دا، تئزلیکله اؤزونه مخصوص بیر بؤلگه سل پارلامنت اولدو. ایالت و یئرلی مجلس لر یارادان علاوه لر مجلله سی ۱۹۰۷-جی ایلین اوکتیابریندا محمد علی شاه طرفیندن تصدیق ائدیلدی. بو سند ایالت و یئرلی انجمن لرین قانون لاری ایله باغلی حاضیرلانان ۱۲۲ ماده دن عبارت ایدی. بورادا یازیلانلار گوره، اؤلکه نین بیر پارچاسی اولان ایالت اؤز مرکزی حکومتی و آلت ولایت لری اولان اراضی کیمی معین ائدیلدی. عمومیلیکده ایران دورد ایالت بؤلوندو، آذربایجان دا بونلاردان بیر ایدی. قانون ایالت انجمن لرین نئجه قورولاجاغینی، میللت وکیل لرین هانسی قایدادا سئچیلمه سینی و هر بیر ایالتده بو انجمن لرین صلاحیت حد دینی ایضاح ائدیردی. علمی آراشدیرمالار آذربایجان انجمنینده کی میلی المنت لرین آغیرلیغینا ایشاره ائدیر. مثلاً، گورکملی تاریخچی سوسیولوق نادر سهرابی «عثمانلی ایمپریاسیندا و ایران دا اینقیلاب و مشروطه چیلیک» (۲۰۱۱) ادلی کیتابیندا یازیر: «قرنت لر، مجلس پروتوکول لاری و خاطرله بیر نوع میلی انجمن لرین تشکیل ائدیلمکده اولدوغونو آچیق شکیلده گؤستریر.»

شاه ۱۹۰۸-جی ایلین ایونوندا تهران داکی مجلسین بومبالانماسینی امر ائتدی. مشروطه چی لر و شاه چی لار آراسیندا وطن داش مو حاربه سی باشلادی، اساس حادثه لرین ایسه چوخ حیصه سی تبریزده باش وئیردی. مجلس لرین بومبالانماسی خبری تبریزه چاتاندا تبریز انجمنی شهرده کی مشروطه چی قوه لری شاه چی لارا قارشى توپلاماق و سیلا حلا ندیرماق اوچون توپلومدان بو خبری گیزلئدی. بورادان اونون قوه لرینه مشروطه اینقیلابینین بؤیوک سیمالاریندان بیرى (و ائتنیک آذربایجانلی) ستارخان رهبرلیک ائدیردی. نؤوبتی ۱۳ آی عرضینده مشروطه چی لر وطن داش

بؤلگه لرینین قورولماسی ایدی، بو دا اؤز نؤوبه سینده اؤلکه نین سیاسی مرکزینین غدار باسقی کامپانیالاری ایله نتیجه لندی.

آذربایجانلی لارین ۱۹۲۵-جی ایلهده پهلوی لر سولاله سینین حاکمیته گلمه سیندن اول و سونراکی دؤورده اولان حرکت لرینین موقایسه سی اونلارین هم طلب لرینده، هم ده ناراضیلیق لارینداکی داوام لیلیغی گؤستریر. ۱۹۲۵-جی ایلدن اول آذربایجانلی لار اساساً دؤولتین مرکز سیزلشدیریلمه سینی و فئدراتیو سیستمین قورولماسینی طلب ائدیردیلر. پهلوی حاکمیتینین قورولماسیندان اول و سونرا آذربایجانلی لارین طلب لرینده داوام لیلیغی ایزله یه بیلسک ده، پهلوی رژیمین ائکسکلوزیو میللتچیلیگی ده یئنی ناراضیلیق لارین یارانماسینا سبب اولدو. بونلارین هامیسی نؤوبه ایله آنالیز اولوناجاق.

ایران آذربایجانلی و خصوصاً ده تبریز ایرانین مشروطه اینقیلابیندا قاباقچیل رول اوینادی. آذربایجانلی لار اوچون اینقیلابین ان اهمیتلی نتیجه لریندن بیرى ایالت انجمنی ایدی. لئیدئن اونیوئرسیتته سیندن توراج اتابکی آذربایجاندا یازدیغی: «۲۰-جی عصر» ایرانیندا ائتنوس و موختاریت (۱۹۹۳) دئییردی: آذربایجانلی لارین ایالت انجمن لری ایدئاسینین قبولو اوچون مجلسی تشویق ائتمه سینده اوینادیغی رول شیشیردیله بیلمز.

آذربایجانلی لارین ۱۹۲۵-جی ایلهده پهلوی سولاله سینین قورولماسیندان اول و سونراکی دؤورده اولان حرکت لرینین موقایسه سی اونلارین هم طلب لرینده، هم ده ناراضیلیق لارینداکی داوام لیلیغی گؤستریر.

مشروطه اینقیلابی ۱۹۰۵-جی ایلدن ۱۹۰۶-جی ایله قدر داوام ائدن، شاه حکومتینین تسلیم اولدوغو و میلی مجلسی چاغیرماق اوچون قبول ائدیگی بیر سیرا اعتراض لارلا باشلادی. بیر آز سونرا، ۱۹۰۶-جی

مرکزی حکومت‌لردن دوزگون بودجه‌نین آیریلما ماغیندان» شیکایت ائتدیگینی ایره‌لی سورموشدو. خیابانی فئدرالیزم ایدئاسی ایله اوزلاشیردی. ایالت مجلس‌لرینه چاغیرش‌لاری و یئرلی حکومت قورماق جهدلریندن گوروندویو کیمی ایران سرحدلری داخیلینده آذربایجان اوچون داها چوخ یئرلی موختاریت ایسته‌ییردی.

پهلوی سولاله‌سینین حاکمیتله گلمه‌سیندن ۲۰ ایل کئچمه‌سینه باخمایارق، آذربایجانلی‌لارین طلب‌لری هله ده عینی ایدی. آدف-نین رسمی ارگانی اولان «آذربایجان»‌داکی مقاله‌لرین تحلیلی و او دؤورون موختلیف سندلری آدف حرکتینین فرقلی بیر سیاسی زمینه‌ده ده عینی تمایولون داوامینی تمثیل ائتدیگینی آچیق شکیلده گؤسته‌یر: او دؤورون موختلیف قزنت‌لری ده بو داوام‌لیلیق تئزسینی دستکله‌ییر. سونراکی پاراگراف‌لاردا بو خصوصیت‌لرین بعضی‌لرینه استناد ائده‌جه‌یم. آدف-نین باشچیلیق ائتدیگی حرکت‌لار اوولکی ایکی حرکت، یعنی: مشروطه و آزادستان حرکتی آراسینداکی بیر فرق آدف-نین مدنی موختاریته، آنا دیلینده تحصیل آلماق حقوقونا و آذربایجان دیلینی ایران آذربایجان ایالتینده رسمی حالا گتیریلمه‌سینه داها چوخ اؤنم وئرله‌ییر.

آدف فئدراتیو بیر سیستمی و یا ایالت و ولایت انجمنینی شدتله طلب ائتمیشدی. بئله کی، بونون اوچون یالنیز آدف-نین رسمی قزنتی اولان «آذربایجان»‌دا ایره‌لی سورولن آرقومنت و طلب‌لرین اساس مزمنونا استناد ائده بیله‌ریک. بیرینجیسی، ایران‌دا حاکمیتین مرکزسزلیشدیریلمه‌سی اولمادان دئموکراسی و آزادلیق قورولا بیلمز. ایکینجیسی، یئرلی اؤز نوایداره‌ائتمه آنا یاسا ایله تامین ائدیلیمیش بیر حقوق دور. اوچونجوسو، ۱۹۴۱-جی ایل آتلانتیک منشوروندا قید اولونان اؤز موقددراتینی تعیین ائتمک حقوقو ایران‌داکی آذربایجانلی‌لارا دا عایدیدیر. دؤردونجوسو، اؤز موقددراتینی تعیین ائتمه «طبیعی

موحاریبه‌سینده اوستونلوک ائده بیلدیلر و شاه‌ی‌داها چوخ گذشته گئتمه‌یه مجبور ائتدیلر.

آنجا مشروطه اینقیلابی اوغورسوز سونلوقلا باشا چاتدی. شاه روسیه امپراطورلوغونون کمکی ایله اؤلکه‌یه نظارتی برپا ائده بیلدی و پارلامنت سیاستینی بوغدو. لاکین آذربایجانین مشروطه اینقیلابینداکی رولو ضیالی‌لارین و سونرادان شیعه دین خادیمی، میللت وکیلی و سیاسی لیدر محمد خیابانی کیمی فعال‌لارین خاطرله‌رینده یاشاییردی. بورادا داوام‌لیلیق تئزسی‌نین دوغورلوغو آیدین‌دیر: آذربایجانین ایالت انجمن‌لری اوچون چاغیرش‌لارداکی، آنا یاسا ایشینین تشکیلینده و مؤحکم‌لندیریلمه‌سینده کی رولو فئدرالیزم ایدئولوگیاسینین و بو ایدئویا خالق دسته‌یینین باریز گؤستریجیسی‌دیر.

اوسته‌لیک، آذربایجانداکی قیسا عؤمورلو آزادستان ایالتینین (۱۹۲۰-جی ایلین اولیندن همین ایلین سنئت‌یابرینا قدر داوام ائتدی) تدقیقی حرکت‌لاردا ادعالارین و طلب‌لرین هم اوخشارلیغینی، هم ده داوام‌لیلیغینی گؤستیردی. بو حرکت‌لار تهران و تبریز آراسینداکی مباحیته ایران ایله انگلیس آراسینداکی موقاویره اوجباتیندان باش وئرسه ده، آزادستان حرکتینین طلب‌لری هم آذربایجان مشروطه‌چی‌لری، هم ده آذربایجان دئموکرات فیرقه‌سینین (آدف) طلب‌لرینه چوخ اوخشاییردی. آدف ۱۹۴۵-جی ایلین نوایبریندان ۱۹۴۶-جی ایلین دئکابرینا قدر آذربایجان میلی حکومتینی ایداره ائدن جعفر پیشه‌وری‌نین رهبرلیک ائتدیگی، سووئت اتفاقی طرفیندن دستکله‌نن و پهلوی‌لره قارشى مؤوقعه‌ده بیر پارتی ایدی. مرکزسزلیشدیریلیمیش ایداره‌ائتمه بوتون بو حرکت‌لرین طلب‌لرینده اورتاق موضوع ایدی.

معاصر ایرانین قباقلیل تاریخچیسى پرواند آبراهامیان موختلیف یازی‌لارینداکی ادعاسینا اوغون اولاراق بیر مقاله‌سینده خیابانی‌نین آذربایجانا «نه عدالتلی پارلامنت تمثیلچیلیگی‌نین، نه ده کی

وار. ایلک ایکسیندن فرقلی اولاراق، آدف آنا دیلینده تحصیل، مدنیتین قورونماسی و ایران آذربایجانیندا آذربایجان دیلینین رسمی اولماسی کیمی مدنی حقوق لارین اوزهرینده داها چوخ دایانیردی. بو دییشیکلیک، اساساً، ایران دا پهلوی سولاله سینین قورولماسیندان سونرا آذربایجانلی لارین مدنی ظولمونون آرتماسی ایله باغلی ایدی. بوندان اول ایران داکی آزسایلی ائتتیک قروپ لار فارس میللتچیلیگی نین ائکسکلوزیو بیر وئرسیاسی ایله موباریزه آپارماق مجبوریتینده دئییلدیله.

پهلوی حاکمیتی دؤورونده ایران دا مدرن بیر دؤولته کئچیدله ائکسکلوزیو فارس میللتچیلیگینه و آریا ایدئولوگیاسینا کئچید عینی واختا تصادف ائتدی. بو ایدئولوگیا دؤولت گوجونو غیر-فارس ائتتیک لارین آسیمیلاسیونونا مجبور ائده جک توتالغاسی کیمی ایستیفاده ائتدی. پهلوی لارین حاکمیته گلمه سیندن اول ائتتیک قروپ لار اؤز آنا دیل لارینده بعضی قزئت لار نشر ائده بیلیردیلر. بو دؤورده آذربایجان دیلینده چاپ اولونان قزئت لری و یا ایکی دیلی قزئت لری (آذربایجانجا-فارسجا) چیخدیغینی گؤره بیلیرک. حتی خیابانی حرکاتینین رسمی اورقانی اولان «تجدد» ایکی دیلی بیر قزئت ایدی. رضا شاه رژیمی فارس دیلی و مدنیتینه اساسلانان مونولیت (یکپارچه) بیر ایران میللتی یاراتماغا چالیشیردی. بئله لیکله، آدف حرکاتی تکجه ایالت ایداره چیلیگی اوغروندا موباریزه آپارمیردی، هم ده فارس اولمایان ایران لی لارین مدنی ارثینی هدف آلان رضا شاهین آشکار عرقچی سیاستینه قارشى بیر رئاکسییا ایدی.

پهلوی حاکمیتی دؤورونده ایران دا مدرن بیر دؤولته کئچیدله ائکسکلوزیو فارس میللتچیلیگینه و آریا ایدئولوگیاسینا کئچید عینی واختا تصادف ائتدی. بو ایدئولوگیا دؤولت گوجونو غیر-فارس ائتتیک لارین آسیمیلاسیونونا مجبور ائده جک توتالغاسی کیمی ایستیفاده ائتدی.

بیر حقوق " اولسا دا، آدف اؤزونو آیریلیقچی بیر پارتی حساب ائتمیر و اؤز موقددراتینی تعیین ائتمه مطلق شکیلده سئپاراتیزمه برابر دئییلدیر و اؤلکه نین پارچالانماسینا چاغیرش کیمی باشا دوشولمه مه لیدیر. بئشینجیسی، آمئریکا بیرلشمیش ایشتات لاری، سووئت اتفاقی و سوئیس کیمی نومونه لر اؤز موقددراتینی تعیین ائتمه نین بیر اؤلکه نین بیرلیگینی گوجلندیره بیله جه یینی گؤسته ریر.

حتی بو گون ده ایران دا اینسان لار آراسیندا ایران آذربایجانین ایشتیراکی اولمادان سیاسی دییشیکلیگین مومکون اولمادیغی باره ده گوجلو بیر فرضیه وار. عینی فرضیه نی ایکینجی دونیا محاربه سیندن درحال سونراکی دؤورده «آذربایجان» قزئتینده راست گلینن موختلیف مقاله لرده گؤروروک. مثلاً، ۱۹۴۵-جی ایلین سنئتیابر آیینین اورتالاریندا چیخان «آذربایجان بیر داها تاریخی یوکونو گؤتوردو» باشلیق لی مقاله ده مؤلف سیاسی دییشیکلیک لرده آذربایجانین رولوندا دانیشیر و بونون اوچون بیر شرط کیمی آذربایجان آزادلیغینین واجیب اولدوغونو ادعا ائدیر. دییشدیرمک آدف ایالت ایدارچیلیگینی یالنیز مرکزی حکومتین گوجونو آزالتماق اوچون طلب ائتمیر، هم ده فیرقه لیدر لری ایالت حکومتینین هم مدنیت و دیلینی قوروماغا، هم ده داخیلی استعماردا ن قورتولماغا شرایط یارادا جاغینی دوشونورلر. عینی مقاله ده آدف ائتتیک حقوق لار طلب ائدیر و «دیگر ائتتیک قروپ لار ایلک آدیمیمیزی گؤزله بییرلر» دئیهرک آذربایجان ائتتیک حقوق لارین طلبینده ده قباقجیل حساب ائدیر.

حتی بو گون ده ایران دا اینسان لار آراسیندا ایران آذربایجانین ایشتیراکی اولمادان سیاسی دییشیکلیگین مومکون اولمادیغی باره ده گوجلو بیر فرضیه وار.

یئنی بیر ناراضیلیق

هم مشروطه اینقیلابی ایله خیابانی حرکاتی، هم ده آدف ایله اؤزونون اوولکی لر آراسیندا اهمیتلی فرق لر

اونیوئرسال تحصیله کئچیدین بو دؤورده باشلانیماسینا باخمایاراق، پهلوی لیرین حاکمیتیندن اول اهلینین یالنیز ۵ فایزی ساوادلی ایدی. اونیوئرسال تحصیل ائکسکلوزیو میللت قوروجولوغو پروسئسینده معین ایمکانلار یاراتسا دا، جمعیته تأثیرلری موختلیف اولدو. بیر طرفدن، عوموم بشری تحصیل حکومتین مکتبلرده مجبوری آسیمیلاسیون پروقرامین حیاتا کئچیرمه سینه ایجازه وئرمیشدی؛ دیگر طرفدن، عوموم بشری تحصیل جمعیتده دیل و ائتتیک فرقلیلیکلری داها قاباریق گؤستردی. ائتتیک منسوبیتین اساس علامتی اولموش و هله ده اولان دیلین ایستیفاده سینه قویولان قاداغا، ائتتیک لیرین آیری-سئچکیلییه معروض قالما آنلایش لارینی اهمیتلی درجه ده گوجلندیردی.

فارس اولمایان دیل لری قاداغان ائتمک، آذربایجانلی لارا و دیگر غیر-فارس لارا قارشی اقتصادی و مدنی آیری-سئچکیلیک ائتمک، ایجرا حاکمیتینده عدالتلی سیاسی تمثیلچیلیگین اولماماسی آذربایجانلی لارین و دیگر بعضی بؤیوک ائتتیک قروپ لارین کیملیکلرینین داها سیاسیلاشدیریلمه سی ایله نتیجه لندی.

آدف-نین «آذربایجان» قزئتینده آذربایجان میللی حکومتینین حاکمیتی دؤورونده (۱۹۴۵-جی ایلین نوایریندان ۱۹۴۶-جی ایلین دئکابرینا کیمی) یازلمیش چوخ ساییلی مقاله لر غیر-فارس ائتتیک لره قارشی اینتئقرا تیو (یکپارچه) سیاست طلب ائدیردی (آسیمیلاسیون سیاستیندن فرقلی اولاراق). بو، کیملیکلرینی قوروماق اوغروندا موباریزه نین مرکزینده ایدی. عکس تقدیرده، چوخلو سایدا مقاله آچیق شکیلده قید اولونور کی، آدف آیریلیقچی کیملیک لایحه سی حیاتا کئچیرمک مجبوریتینده قالاجاق.

پهلوی رژیمی فارس اولمایان موختلیف ائتتیک قروپ لارا تزییقی آرتیرماقلا یاناشی، دین خادیم لیرینه و دینی قروپ لارا دا یئنی محدودیت لر قویدو؛ هم ده

بو رئاکسیونین بیر گؤستریجیسی ده آذربایجان دیلینده نشر اولونان (بو توؤلوکده و یا قیسمن) قزئت لیرین آدف دؤورونده برپاسی ایدی. آدف-نین رسمی ارگانی اولان «آذربایجان» ایک دیلی بیر قزئت ایدی و قزئتین ایلك ساینندان ایالت حکومتینه احتیاج اولدوغونو ادعا ائدیلمه سی ایله یاناشی، مدنی حقوق لار و آنا دیلینده تحصیل مؤوضوعوندا موذاکیره لری عکس ائتدیرن مقاله لر ده وار ایدی. آدف لیدری جعفر پیشه وری دیلی میللی کیملیگین تملی حساب ائدیردی. حقیقتا ده، پیشه وری چیخیش لاریندا «ایران میللت لری» ایفاده سینی ایشلتیمیش و آذربایجان مدنیتینه کیفایت قدر بودجه آیریلما ماسیندان ناراضیلیق لارینی بیلدیرمیشلر. بئله چیخیش لارین بیرینده او، رضا شاه چئوریلشینین نتیجه سنین آذربایجان مدنیتینین محوی اولدوغونو ادعا ائتدی.

آدف-نین دیل طلب لیرینی ایره لی سورمکده موباریزلیگینی تهران قزئتینین تنقیدلره جاواییندا دا گؤرمک اولار. تهران آدف-نی آذربایجان دیلینین رسمی دیل ایستاتوسو آلماسینی و تحصیل بو دیلده آپاریلما سینی طلب ائتدیگی اوچون سئپاراتیزمه اتهام ائتدیکدن سونرا ۱۹۴۵-جی ایلین سئنتیابر آیینین اورتالاریندا آدف «آنا دیلی» آدلی بیر مقاله ایله جاواب وئردی. بو یازیدا آدف آذربایجانلی اوشاق لارین ۳-جو صیفه قدر یالنیز آنا دیلینده تحصیل آلماق حقوقونو مدافعه ائده رک یالنیز بوندان سونرا تدریس پروقرامینا فارس دیلینین داخیل ائدیلمه سنین و آذربایجان دیلینین یانیندا تدریس اولونماسینین لازیم اولدوغونو مدافعه ائتدی. بو یاناشمانین پنداقوژی (آموزش و پرورش، اؤیره تیم متودلاری) ساغلاملیغینی ایضاح ائدن مقاله ده داها سونرا «اؤز دیلی اولمایان بیر میللتین کؤله اولاجاغی» قناعتینه گلمیش آنا دیلینی قوروماغین سیاسی اهمیتی موذاکیره ائدیلدی.

دیل حقوق لاری طلب ائندی. مسئله بوراسیندادیر کی، ایدئولوژی فرقلیلیکلر اولسا دا، مشروطه اینقیلابیندان باشلایاراق ایران داکی موختلیف ائنتیک آذربایجانلی حرکت لری آراسیندا دیفته لاییق بیر داواملیق ایزله نیله بیلر.

ائکسکلوزیو میللت چیلیه خیدمت ائدن اینکلوزیو اوست کیملیک

موختلیف ایدئولوژی، دینی و ائنتیک منشأ مالیک ایران لی لارین هر بیر ۱۹۷۹-جو ایل اینقیلابینا آپاران پروسس لرده ایشتیراک ائدیله. فاکتیکی اولاراق هر بیر بؤیوک کیملیک قروپونون پهلوی رژیمینه قارشی اؤز ناراضیلیق لاری و اؤز نؤوبه سینده سولاله نی دئویرمک اوچون حرکات قوشولماقدا سببلری واردی. لاکین، سوندا، شیعه فوندامنتالیست (اصولگرا) لرینین رهبرلیک ائدیگی حرکات غالب گلدی. حاکمیتی اللرینده جمعه یین کیمی موختلیف واسطه لرله علیه دارلارینی و رقیبلرینی یوخ ائتمک اوچون حرکت کئچدیله.

ایسلام اینقیلابینین کوللکتیو کیملیکلره علاقه لی مسئله لره ده تأثیرلری اولدو. مثلاً، ایسلام اینقیلابچی لاری ائنتیک باخیمدان موختلیف، عینی زاماندا دینی باخیمدان هوموگن بیر جمعیتی احاطه ائدن اولکهنین رسمی و عمومی بیر کیملیگی اولاراق شیعه لیگی دیرچلتمک اوچون ال لرینده اولان گنیش تبلیغات واسطه لریندن ایستیفاده ائدیله. هم ده ایسلام همرایلیگینی خارجی سیاست لرینین اساس پرنسیپی اولاراق دا اعلان ائدیله. یئنه ده برندا شافیرین «باکی دیالوق لاری» نین تکرار نشرینده دوزگون ایفاده ائدیگی کیمی: «ایسلام همرایلیگینی نین اساس ژئوپولیتیک ماراق لارا ضدیت تشکیل ائندی حال لاردا تهران، دئمک اولار کی، همیشه پراقماتیک ماراق لاری ایدئولوگییادان اوستون توتور.»

حجاب گئیینمه یی تامامی ایله محدودلاشدیردی. سونراکی اون ایللیکلر عرضینده دین خادیم لری ده اؤز ناراضیلیق لارینی فورمالاشدیردیله. دینی قروپ لار و مسجدلر شبکه سی اوزه رینده نظارت دین خادیم لرینین اینده قالدیغیندان پهلوی تاختی لاخلاماغا باشلایاندا بو شبکه آسانلیقلا سولاله یه قارشی کوتله نی سفربر ائندی و نتیجه ده، ایسلام اینقیلابینا چئوریلن تشکیلاتی ایشین تشبوئکاری اولدو.

پهلوی رژیمین ائکسکلوزیو میللت قوروجولوغو لایحه سینه قارشی رئاکسییا ان آزی ایکی سببدن گوجلو ایدی. بیرنجیسی، رژیم میللت قوروجولوغو لایحه سینده فارس اولمایانلاری تجرید ائتمکله اساس ائنتیک آزلیق لارین کیملیگینی سیاسیلاشدیردی. ایکینجیسی، پهلوی رژیم یئنی اینکلوزیو اوست کیملیک ایله عوض اولونمایان شیعه اوست کیملیگینی فاکتیکی اولاراق ترک ائندی. ائکسکلوزیو میللت قوروجولوغونداکی بو اوغورسوزلوق، ناراضی ائنتیک و دینی قروپ لارین سیاسیلاشمه سی و رادیکاللاشماسی ایله نتیجه لندی. بئله لیکله، ائنتیک ناراضیلیق لارین آرتماسی و شیعه کیملیگینین یاییلماسینا قویولان محدودیت لر نتیجه سینده تکجه ائنتیک کیملیکلر داها مشهور و سیاسیلاشمیش اولمادی، همچنین ناراضی دین خادیم لرینین سیاسی حاکمیت اوغروندا موباریزه یه جلب ائدیلمه سینه تکان وئریلدی.

نتیجه نی هامیمیز بیلیریک: بوتون بو موباریزه و ناراضیلیق لار، خصوصاً ایران دا دین خادیم لرینین پهلوییه قارشی آکتیو فعالیتله جلب اولونماسی، نهایت، ۱۹۷۹-جو ایل اینقیلابینا سبب اولدو. ایسلام اینقیلابیندان درحال سونرا (۱۹۸۰-جی ایله ده) آذربایجان شیعه ایسلام دین خادیمی سیدمحمد کاظم شریعتمداری ایله علاقه لی مؤعتدیل بیر پارتی اولان موسلمان خالق جومهوریتی پارتی سی مرکز سیزلشدیرمه و باشقالاری ایله بیرگه داها بؤیوک

از گورون ائتدی، گوجلو معلوماتلیق اولمادیغی اوچون حاکمیلیگی آسانلاشدیردی و نهایت ائتتیک آیری-سئچکیلیگی داوام ائتدیردی.

آنجاق دیندارلیغین سویه سی آشاغی دوشنده، باش وئرن حادثه لر دینی همرایلیگین حقیقیلیگینه شوبهه یاراتدیقا و یا دینی کیملیک دیگر کوللکتیو کیملیکلرله ضدیت تشکیل ائتدیگده تمایول دیشه بیلر.

ایسلام همرایلیگی پرنسیپی پراکتیکادا

ایرانین ۱۹۸۰-جی ایلدن ۱۹۸۸-جی ایله قدر داوام ائدن ۸ ایلیک عراق ایله موحاریبه سی زامانی ایرانلی لاری سفربر ائتمک اوچون میللتچی دئییل، دینی سؤیلمدن ایستیفاده ائتمه سی تصادفی دئییلدی. بو موحاریبه زامانی آیری-سئچکیلیه معروض قالان موختلیف ائتتیک منشأدن ساییز-حسابسیز اینسانلار، خصوصاً ده آذربایجانلی لار ایرانی مدافعه ائتمک اوچون جبهه ده جانلارینی قوربان وئردیلر. ائتتیک آزلیق قروپلارینین ایران اهالیسی نین یوزده الی دن چوخونو تشکیل ائتدیگینی و هر قروپون آیری-سئچکیلیگین موختلیف فورمالارینی تجروبه ائتدیگینی نظره آلساق، موحاریبه نین اوزو میللتلر آراسی همرایلیگین یارادیلماسیندا اهمیتلی رول اوینادی.

شیعه لیک ایران ایسلام رئسپوبلیکاسیندا اهالی نین باغلی قالاجاغی گؤزله نیلن چتر کیملیک کیمی تبلیغ ائدیلمیشدیر. بوندان علاوه، ایران رژیم ی دایانمادان اساس خاریجی سیاست یاناشماسی اولراق «ایسلام همرایلیگی» نی اعلان ائتدی. بئله بیر سیاست قبارمیش دینی کیملیگین ائتتیک کیملیک سرحدلرینی آشماسینا و بونا گؤره ده ائتتیک ناراضیلیق لارا مانع اولماسینا ایمکان وئردی. اصلینده، ایران اساساً شیعه اولکله سی اولدوغو اوچون (یوزده ۹۰ ایله ۹۵ آراسیندا)، شیعه ایسلام اینانجینین گوجو و پوپولیارلیغی فاکتیک اولراق ایرانین میللی کیملیک

اینقیلاب هم ده میللی و ائتتیک کیملیکلره تاثیرسیز اؤتوشمه دی. ایسلام رژیمی پهلوی رژیمینین میللتچیلیگینی پیسله سه ده، پراکتیک اولراق فارس اوستونلویو دوکترینی توخونولمامیش قالدی. اولکله نین ائتتیک آزلیق لاری ۱۹۷۹-جو ایل اینقیلابیندان سونرا اقتصاد، مدنی و سیاسی آیری-سئچکیلیکدن اذیت چکمکده ایدیلر. اوسته لیک، ایسلام رئسپوبلیکاسی آنا یاساسیندا یئر آلان ائتتیک برابرلیک و دیل حقوق لاری ایله باغلی مدعالار هئچ واخت پراکتیکادا تطبیق ائدیلمه میشدیر.

اینقیلاب هم ده میللی و ائتتیک کیملیکلره تاثیرسیز اؤتوشمه دی. ایسلام رژیمی پهلوی رژیمینین میللتچیلیگینی پیسله سه ده، پراکتیک اولراق فارس اوستونلویو دوکترینی توخونولمامیش قالدی.

بوتون بونلارا باخمایاراق، اینقیلابچی ایران بیر مدت شیعه لیگی اولکله نین ان قباریق کیملیگی کیمی تانیتماقلا، اساساً، بو مذهب دن ائتتیک قروپلارینین ائتتیک ناراضیلیق لارینی ایداره ائده بیلدی. سنی مذهبنین فرقلی اولراق، شیعه لیک اؤز اینانانلارینی بیرلشدیرمک و شیعه همرایلیگی حسلرینی گوجلندیرمک قابیلیتینه مالیک دیر.

بو گوج شیعه لیگین چئشیدلی، تکرارلانان، دو یغوسال و کوللکتیو اولراق تطبیق ائتدیگی مراسیم لردن قاینالانیر. مختلیف دینی آیین لر تطبیق ائتمک، اونو ان قباریق کوللکتیو کیملیه چئویریر. بو حالدا گوجلو شیعه کیملیگینه صاحب اولان ائتتیک آزلیقلار، ان آزیندان معین درجه ده ائتتیک آیری-سئچکیلیگی گؤز آردی ائده بیلرلر. بونلارا علاوه اولراق، دینی کیملیگین معاصر بیر میللت دؤولتینده ان قباریق کیملیک اولراق تبلیغ ائدیلمه سی گیزلی ائتتیک حؤکمرانلیغا یول آچیر. ایسلام اینقیلابیندان سونرا فارس لارین اوستونلویونون نیسبتا آشکارلانمادان داوام ائتمه سینین بیر سببی اولکله نین شیعه کیملیگینین آلتیندا قالماسیدیر. بو وضعیت حاکیم فارس ائتتیک منسوبیتینین سرحدلرینی داها

شيعه‌لر آراسيندا بئله كئچيريلمه‌سینی دستكله‌يیر و آسانلاشديرير.

ايران چوخ ياخشى بيلير كى، بو مراسيم‌لر اساس شيعه اۆلكه‌سى اولان ايران ايله همرايلىگینی آسانلاشديرديغى حالدا او اۆلكه‌لرین شيعه ايجماع‌لارینين اۆز ميللى كيملىكلرى ادغامينا مانع‌لر يارادا بيلر. عموميتله، غير-سياسى گۆرونن بو مدنى پروگرام‌لارین وظيفه‌سى اسلام همرايلىگى دئييل، ايرانين پوتنسيال ايشتيراكى و موداخيله‌سى اوچون سوسيال بازا حاضيرلاماقدير. اساس سبب ايرانين ژئوپوليتيك ادعالارینی حياتا كئچيرمك اوچون، اساساً، سنى اۆلكه‌لرده ياشايان شيعه ايجماع‌لاريندان ايستيفاده ائتمه‌سيدر.

مثلاً، ايرانين لبنان سياستى شيعه لبنانلى‌لارين اۆلكه‌نين ميللى كيملىگينه ادغام اولماسينا مانع اولان اساس فاكترلاردان بيريدير. يمن، عراق و سوريه كيمي اكثریتی موسلمان اولان اۆلكه‌لرده ايرانين وكيلى شكه‌سى ده شيعه حاكميتى ايشله‌وى ايرانين ژئوپوليتيك ماراتلارى اوچون يئرلى شيعه ايجماع‌لاريندان ايستيفاده ائتمكدن عبارت اولدوغونو گۆسترير.

قاراباغ مناقشه‌سى نومونه‌سى

ايرانين كيملىك سياستينين باشقا بير نومونه‌سینی بيرينجى و ايکينجى قاراباغ موحاربه‌لرى لنزيندن گۆرمك اولار. سونونجو دفعه تهرانين ارمنستان دسته‌يينين سئزيلمه‌سى سببيندن ايران توركلرينين اعتراض دالغالارى گئرجكلشدی. طلبلر ارمنستان ايله سرحدین باغلانماسى ایدی. ايران آذربايجانين اراضى بوتؤلويونون و اسلام همرايلىگى پرينسيپين تانينماسى ايله باغلى رسمى اولاراق طرفسيز مۇوقع توتسا دا، بونا باخمایارق، سون اوتوز ایلده ارمنستان ايله ياخشى موناசிبتلری قورودو و اۆز اراضی‌سینی نین روسیه طرفیندن ارمنستانا حربی يوك‌لرین داشينماسى اوچون ايستيفاده‌سینه ايجازه

آنلايشينا دا سيچرادی و بونولا دا ايرانا عاييدلىك حسینی گوجلنديردی.

ايران اسلام رئسپوبليكاسى خاريجى سياستينده اسلام همرايلىگینی اساس پرينسيپ كيمي قبول ائتسه ده، رژيم اونو تطبيق ائتمكده چوخ سئچيجيدير. مثلاً، ايران چينين اويغور آزليغينين - اسلام دينينه اينانان و داها چوخ سينجان اويغور موختار بۆلگه‌سينده ياشايان بير تورك ائتنك قروپونون فاجعه‌لى وضعيتينه گۆره يالنيز سوسمادی، هم ده بو ياخينلاردا چين ايله ۲۵ ايللىك ايستراتژی امكداشلىق موقاويله‌سى ايمضالادی. روسيه‌ده‌كى چئچن‌لرله ده اسلام همرايلىگى پرينسيپى تطبيق ائديلمه‌ميشدير.

ايران اساساً شيعه اۆلكه‌سى اولدوغو اوچون (يوزده ۹۰ ايله ۹۵ آراسيندا)، شيعه اسلام اينانجينين گوجو و پوپوليارلىغى فاكتيكى اولاراق ايرانين ميللى كيملىك آنلايشينا دا سيچرادی و بونولا دا ايرانا عاييدلىك حسینی گوجلنديردی.

حقيقتا ده، ايرانين گۆردويو ايشلر اسلامى موختليف ياخين شرق اۆلكه‌لرينده يوشاق گوج واسطه‌سى اولاراق ژئوپوليتيك مقصدلرينه چاتماق اوچون ايستيفاده ائتمك كيمي تصوير اولونا بيلر. خصوصى ايله ياخين شرقده‌كى شيعه‌لر آراسيندا شيعه كيملىگينين تبليغى ايله ايران يئرلى شيعه كيملىكلرينى اوست كيملىگينه چئورمه‌يه چاليشير. يوخاريدا موداكيره ائديلدیگى كيمي سنى كيملىگيندن فرقلی اولاراق، شيعه كيملىگى ان اؤنملى كيمليه چئوريلمه قابيليتينه ماليك‌دير. تصادفى دئييل كى، ايرانين ياخين شرقده‌كى اساس مدنى تشبيوثلريندن بيرى شيعه‌لرى موختليف مراسيم‌لر قورماغا تشويق ائتمكدير. ايران بو مراسيم‌لرين گرجستان، آذربايجان و لبنان دا داخيل اولماقلا بير چوخ اۆلكه‌ده‌كى شيعه ايجماع‌لارى و حتى، اساساً، سنى سعودى عربستانيندا آزلىق اولان

همرايلىگىنى ايفاده ائتمىدىن چكىندى. نتيجه ايراندا ائتنىك آذربايجانلى لارين تهرانداكى مركزى حاكم ارگانى خيانتكار گورمهسى اولدو.

بئله بير يانشما ايران وطنداش لارينين آذربايجان وطنداش لارى آراسيندا رزونانسىنى آزالتماقلا يانشى، اولكه نين قاپسايىچى كوللكتيو كيملىگينه وئريلن اهميتى ده زدهلهدى. حقيقتا ده، «ايرانلى لارين ديرلرى و داورانيش لارى» (۲۰۱۵) اولراق بيلين بير سورغو معلومات توپلوسونون اوچونجو دالغاسى ايراندا دىندارليغين آزالما مئيلينى آچىق شكىلده نومايش ائندىرير. بو معلوماتلارا گوره، ايرانلى لارين ۶۶ فايىزى، اولكه داخيلينده اينسان لارين بئش ايل اوله نىسبتا بو گون داها آز دىندار اولدوقلاريني و قارشىداكى بئش ايلده داها آز دىندار اولاجاغىنى دوشونور. ايرانداكى آذربايجانلى لار اوچون دىندارليغين آزالما فايىزى ايرانين مئيللى اورتالاماسىندان يوكسكدير و ۷۰ فايىزدير. طبعى كى، دىنى ايشلره دؤولت نظارتى ده دونيوى ليگين آرتماسينا كؤمك ائتدى. موختليف حادثه لره اوزه رينده آپاريلان آراشديرمالارا گوره، دؤولتدين دين اوزه رينده نظارتى دىندارليغى آزالدير. عموميتله، ايرانين كيملىك سياستى نين اوغورسوزلوقو اونون اوچون چوخ بؤيوك نتيجه لر وئير، چونكى بو، اولكه ده ائتنىك آذربايجانلى كيملىگينين اؤن پلانا چيخماسينا يول آچير.

بيرىنجى قاراباغ موخاربه سى ايران اوچون كناردا ن گلن بير شو ك ايدى، چونكى رژيمين كوللكتيو شيعه كيملىگى ايله احاطه اولونموش ائسكلوزيو فارس ميللتچى طبعيتىنى اوزه چيخاردى. بو، ائتنىك آيرى-سئچكىلىك داها چوخ آشكار اولدو. ايراندا ياشايان آذربايجانلى لارين يالنىز ۳۹ فايىزى، يوخاريدا گؤستريلن معلوماتلارا گوره، دؤولتدين ائتنىك آزلىق لارا قارشى آيرى-سئچكىلىك ائتمه ديگىنى سؤيله يير. بير زامان لار ايرانين ان صادق ائتنىك آزلىق لاريندان بيرى اولان آذربايجان توركلرى

وئره رك ايروانى دستكله دى. هله ۱۹۹۲-جى ايلده تبريز، اورميه و تهران كيمي شهرلرده ايران رژيمينين قاراباغ سياستينه قارشى نومايش لر باش توتوموشدو.

ايلك نؤوبه ده، ژئوپوليتىك قاينى لارى و آذربايجانين موستقىللىگى نين ايران داخيلينده كى ائتنىك قروپ لارى اوزه رينده يارادا بيله جه يى دومينو ائتكيسى احتيمالى ايله ايلگىلى ناراحاتلىق لارى سببىندن تهران ايروانا مئيللى داواندى. بو جور ناراحاتلىق لار شوبهه سىز كى يئنى دئيدى. تاريخى سندلر ۲۸ ماي ۱۹۱۸-جى ايلده قيسا عؤمورلو آذربايجان خالق جومهوريتى نين قورولماسىندان سونرا اوخشار قاينى لارين يارانديغىنى گؤستير. موستقىل آذربايجان هميشه ايرانين مئيللى تهلو كه سىزلىگى اوچون پوتئنىيال تهلو كه كيمي دوشونولموشدور. ايران رژيمي اولكه سىنده كى آذربايجان توركلرينه جلب ائديجىلىگى نين آزالماسى اوچون آذربايجان رئسپوبليكاسىنى دايم پروبلئم لر باتا قلىغىندا گورمه يى اوستون توتدو. بو، موستقىللىق ايرانداكى ناراضى آذربايجانلى لارا روحلاندىرىجى تاثيرينين قارشىسىنى آلماق اوچون حاضيرانميش بير سياستدير.

ايرانين كيملىك سياستينين باشقا بير نومونه سىنى بيرىنجى و ايكىنجى قاراباغ موخاربه لرى لنزىندن گورمك اولار. سونونجو دفعه تهرانين ارمنستانا دسته يينين سئزىلمه سى سببىندن ايران توركلرينين اعتراض دالغالارى گئرچكلشدى .

ايران رژيمينين داخيلده همرايلىك ياراتماق اوميدى او قدر ده اوغورلو اولمادى. تهرانين اوميدلر يندن فرقى اولراق، خاريجى سياست يانشماسى اولكه ده كى ائتنىك آذربايجانلى لار آراسيندا ايران مئيللى كيملىگينه منسوبلوق حسىنى ضعيفلدى. بو، ايلك نؤوبه ده، ايرانين قاراباغ سياستى نين تانىميش خاريجى سياسى اسلام همرايلىگى پرىنسىپينه ضد اولماسى سببىندن باش توتدو. ايران، اساساً ده، شيعه اولان آذربايجان رئسپوبليكاسىنا قارشى اسلام

غالب گلمه‌سی ایران‌داکی آذربایجانلی‌لارین ائتتیک غرور سویه‌سینی آرتیردی. اینسان‌لار اؤزلرینی داها چوخ غرور دویوقلاری کوللکتیو کیملیکلره تانیملاییرلار. بوتون بو عامل‌لر ائتتیک سفربرلیگی گوجلندیره بیلر، چونکی آذربایجان کیملیگینین قارباماسی اونلارین شیعه و یا ایران‌لی دئییل، آذربایجانلی کیمی تانیلماسینی گوجلندیریر و نهایت، گوجلوقروپا عایدلیک آذربایجان اجتماعی حرکت‌لرینین فیکیرلری اوزهرینده فیکیر بیریگینه سبب اولور و کوللکتیو فعالیت اوچون اوزلاشمانی آسانلاشدیریر.

شیعه اوست کیملیگینین بؤلگه‌سل سیاستده ایران اوچون بعضی اوستونلوکلری اولسا دا، آذربایجان کیملیگی میلی و شیعه کیملیکلرینین ماهیتینی و حقیقیلیگینی سورغولاماقلا ایران‌ین داخلی تهلوکسزلیگینه پروبلئم یارادیر. بو شرطلر داخلینده آذربایجان کیملیگینین اؤن پلانا چیخماسی، خصوصیله سیاسی قاریشیقلیق‌لار و یا مرکزی حاکمیتین ضعیف اولدوغو کریتیک مقام‌لاردا ایران اوچون بؤیوک نتیجه‌لره گتیریب چیخارا بیلر. بوندان علاوه، آذربایجان تورکلری ایران‌ین هم یؤره‌سل (پیرامونی)، هم ده مرکزی بؤلگه‌لرینده یاشایان یگانه فارس اولمایان ائتتیک قروپ‌لار دیر. گوج مرکزینه جوغرافی یاخینلیق آذربایجانلی‌لارین سیاسی پروسئسلره پوتنسیال تأثیرینی آرتیریر. بئله کی، اؤزونه‌مخصوص کیملیگی و اؤلکه‌نین دیگر ائتتیک قروپ‌لاری ایله ضعیف علاقه‌لری اولان ناراضی آذربایجانلی‌لار، ال‌وئریشلی شرایطده اؤز سیاسی مقصدلرینی حیاتا کئچیره بیلر.

شیعه اوست کیملیگینین بؤلگه‌سل سیاستده ایران اوچون بعضی اوستونلوکلری اولسا دا، آذربایجان کیملیگی میلی و شیعه کیملیکلرینین ماهیتینی و حقیقیلیگینی سورغولاماقلا ایران‌ین داخلی تهلوکسزلیگینه پروبلئم یارادیر.

گئندیکجه داها چوخ مایوس اولورلار. دیندارلیغین آزالماسی کونتئکستینده ائتتیک برابرسیزلیک و آیری-سئچکیلیکدن معلوماتلیق ایران آذربایجانلی‌لاری آراسیندا ائتتیک پارچالانمانی سورعتلندیریر. سون حادثه‌لر گؤستریر کی، قاربامیش آذربایجان کیملیگی فعالیتته کئچیر. دؤولت باسقی‌لارینا باخمایاراق، ایران‌داکی آذربایجانلی‌لارین آذربایجان رئیس‌جمهورلیک‌سی ایله ایفاده اولونان همراپلیک سویه‌سی موقایسه اولونماز دیر.

ایکینجی قاراباغ موحاریبه‌سی ایران‌دا عمومی اهالیسینین تخمیناً اوچده بیرینی تشکیل ائدن آذربایجان تورکلرینین اعتراض دالغالارینی آلواندیردی. ایران‌ین شمال-غرب ایالت‌لرینین موختلیف شهرلرده و تهران‌دا اعتراض آکسییالاری باش توتدو. ایران حاکمیتی اعتراض‌لار باشلادیغی آندان اعتباراً روسیه‌نین ارمنستانا حربی یاردم گؤستمه‌سینه و ایران‌ین ارمنستانا دسته‌بینه اعتراض ائدن یوزلره ائتتیک آذربایجانلینی حبس ائتدی. اؤتن ایل ایران‌دا آذربایجانلی‌لارین دقتی ایران‌ین قاراباغ سیاستینه اعتراض ائتمک و آذربایجان رئیس‌جمهورلیک‌سینداکی آذربایجانلی‌لارلا همراپلیک ایفاده ائتمک ایدی. اینسان‌لاری حئسابات‌لارینا گؤره، سون بیر ایلهده حبس اولونان آذربایجانلی‌لارین ۸۷ فیزی قاراباغلا باغلی اعتراض آکسییالاریندا ایشتییراک ائتدیکلری اوچون ساخلانلیب. حبس اولونانلاردان بعضی‌لرینین هم پولیس، هم ده کشفیات ایشچی‌لری طرفیندن ایشگنجه گؤردویو و دؤیولدیو بیلدیریلیر.

ایران حکومتینین زوراکی آسیمیلاسیون سیاستی و آزلیقلارا قارشو آیری-سئچکیلیک ائدیلمه‌سی بیر طرفدن، دیگر طرفدن ایران‌دا دیندارلیغین آزالماسی اؤلکه‌ده ائتتیک آذربایجانلی کیملیگینی سیاسیلاشدیرمکله یاناشی، آذربایجانلی‌لارین کیملیکلری ایله باغلی قرارلارینی دا رادیکاللاشدیردی. بو عامل‌لره یاناشی، آذربایجان رئیس‌جمهورلیک‌سینین ایکینجی قاراباغ موحاریبه‌سینده

رژیم لرده اوغورلو دیشیکلیک اوچون دئمک اولار کی، اساس شرطدیر. کناردا ساخلانیلان ائلیت نماینده لرینین ساینین آرتدیغینی نظره آلساق، سیاسی ائلیت آراسیندا پارچالانما و گرگینلیک احتمالینین گله جکده آرتاجاغی احتمال اولونور. بئله لیکله، هم مرکزده، هم ده اطرافدا اولان آذربایجانلی لارین سیاسی آکتیولیگی موختلیف سیاسی قروپلار طرفیندن سیاسی فورصت کیمی قیمتlendirیلر. بیلر. گۆرونور، سئچکدن سونراکی موحیطده ائتتیک کیملیکلر ده سیاسیلشدیریلر. یئنی پرتزیدنتت ایبراهیم رئیسین اینقیلاب سونراسی دؤورده باسقیجی رول اوینادیغی دئییلر. رژیمین ائتتیک قروپلارا قارشى مؤوقعیته دیشیکلیک علامتلری اورتایا چیخمادیغیندان، مؤوجود سیاستین داواملیغینین قورونماسی ائتتیک آذربایجانلی لارین و دیگر آزلیقلارین ایران سیاستینه اؤز کیملیگی کونثکستینده داها فعال یاناشماسی ایله نتیجه لهنه بیلر. قایناق: اتک یازی

ترجمه: ایسماعیل زیناللی

ایکینجی قاراباغ موچاریبه سیندن سونراکی دؤورده، ایشغال اولونموش اراضی لرین آزاد ائدیلمه سی ایران داکی ائتتیک آذربایجانلی حرکاتینی داها دا دیرچلتدی. مثلاً، ۲۴ ایول ۲۰۲۱-جی ایله وطنداش جمعیتی فعال لرینین و ائتتیک آذربایجانلی موخالیفت پارتی لرینین چاغیرش لاریندان سونرا تبریزده اعتراض میتینگ لرینده، اساساً، عرب قروپلاری ایله همرايیک نمایش ائتدیریلدی. خوزستاندا چوخلوق تشکیل ائدن عربلر چای لارین اولار یاشایان بؤلگه لردن فارس لار یاشایان ایالت لره یؤنلندیریلمه سینه اعتراض ائتدیریلر. ایران داکی عربلره دستک ایفاده ائتمکله یاناشی، آذربایجانلی لار دا اؤز ائتتیک حقوق لارینی طلب ائدیر و رژیمین اولار قارشى اقتصادى، مدنى و سیاسی آیری- سئچکلیگی کیمی قبول ائتدیکلری موناسیبتینه اعتراض ائتدیریلر. اون ایلیکلر عرضینده ایلك دفعه اولاراق، بو اعتراض آکسیاسیندا ائتتیک آذربایجانلی لار «آزادلیق، عدالت، میلی حکومت» کیمی شوعارلار سسلندیره رک ایران دؤولتی چرچیوه سینده میلی حکومت قورماق ایسته دیک لرینی بیلدیردیله. سویداش لرینین ایکینجی قاراباغ موچاریبه سینده قازاندىق لاری گووه و غروردان گوج آلان ایران داکی ائتتیک آذربایجانلی لار، ایران دؤولتینین ایجرا ارگان لاریندان کنار قالمالارینا و آیری- سئچکلیک یاشامالارینا داها تئز رئاکسیا وئریرلر.

هم ده بو آن اوچون یئنی حکومتین ائتتیک و سیاسی جهتدن اوولکیندن داها ائکسکلوزیو اولدوغو گۆرونور؛ و سون پرتزیدنتت سئچکی لرینده، مشاور علی لاریجانی کیمی عالی رهبره یاخین حساب ائدیلمن سیاسی ائلیت نماینده لرینین ده پرتزیدنتلییه نامزد اولماسینا ایجازه وئريلمه دی. ائتتوکراتیک تمایول اهمیتلی بیر اینکیشاف دیر و اؤلکه اوچون داها اوزون موددتلی سیاسی تأثیرلری اولار بیلر. سیاسی ائلیتلر آراسیندا آرتان موخالیفت، اوتوریتار (اقتدارگرا)

سوییس سامان بخشد و اصلاحاتی انجام دهد ولی همین دوستان شما و شمایان در غرب، مصدق را به نفت فروختند و ساقط کردند آنها با همین شعار و شعارهایی شبیه این، دو امپراطوری تورک مسلمان، عثمانی و قاجار را ساقط کردند در حالی که عالی ترین و اخلاقی ترین فضیلت و هدف حاکمیت ها یعنی عدالت در این دو نوع حاکمیت نهفته بود قاجار مدرنیته را نرم نرمک بومی و ملی می کرد فرمان مشروطه و تاسیس مجلس را امضا کرده بود راز دوام حاکمیت تورکان مسلمان اعم از غزنویان و سلجوقیان و صفویان و ایلیخانیان و عثمانیان و بابریان و شیبانیان و قاجار در پیاده کردن اصول انسانی حاکمیت یعنی عدالت، رواداری، تساهل و تسامح و اجازه به فعالیت سایر زبان ها و سایر دین ها بود ما چندین وزیر مسیحی و یهودی در عثمانی داشتیم من سوال افلاطونی چه کسی باید حکومت کند و سوال پوپری چگونه باید حکومت کرد را کافی نمی دانم مدل حاکمیتی تورکان مسلمان که با قورولتای شروع می شود یک مدل شرقی است نه غربی. و شرق با غرب فرق دارد آنها در لفظ پایبند اصول دموکراتیک هستند در عمل چه جنایت ها که در ویتنام و بوسنی و آفریقا و آمریکای لاتین و ... به نام دموکراسی و حقوق بشر نکردند دوست من! هدف از حکومت چیست؟ مگر چیزی غیر از برپایی عدالت و توزیع عادلانه ثروت و قدرت و اطلاعات و تامین نیازهای اولیه و امنیت است تاریخ حاکمیتی تورکان مسلمان در این خصوص کارنامه کامیابی دارد و سرماندگاری هزار ساله آنان در همین بود امپراطوران تورک بانیان مدنیت و شهر نشینی بودند زیرا آدمیان را به یکجانشینی عادت دادند. فارس ها در حاکمیت به افلاس رسیده اند زیرا از تجربه زنگین و بارزش تورکان

چرا من دموکراسی غربی را امضا نمی کنم؟

بسم الله الرحمن الرحيم

اخیرا دوست دردانه و فرهیخته ای از من خواست بیانیه دموکراسی خواهان آذربایجان را امضا کنم من دلائل امضا نکردن را قدری کاویده ام به جای دموکراسی خواهی، عدالت خواهی را به شرح ذیل برگزیده ام که با شما خوانندگان در میان می گذارم:

دوست من! استاد فرزانه! من دموکراسی را خیلی خوب نمی فهمم همان گونه که توکویل فیلسوف معروف در کتاب سیر دموکراسی خوب نمی فهمید خوب نفهمیدن توکویل و من با تفکر مصباحی و بنیاد گرایان مذهبی البته فرق دارد افلاطون و ارسطو اگر از دموکراسی دم می زدند دو نوع انسان را به تصویر می کشیدند ۱. یونانی ۲. بربر و یونانی حق رای داشت بربر نه. تئوری دموکراسی خواهی در غرب با تفکیک دو نوع انسان آغاز شد من چگونه می توانم با دموکراسی کنار بیایم که رهبر صادق شما مصدق می خواست جامعه آن دوران را با مدل دموکراسی

در دیوان سالاری و حکومت داری مبتنی بر عدالت و آزادی دین ها و زبان ها به عمد و به عقده غفلت کردند اندیشه ای انسان کش، زبان کش، فرهنگ کش را به نام ایرانشهری ابداع و اجرا کردند فراماسون های سابق عنوانی جدید تحصیل نموده اند در دوران عثمانی حتا حیوانات واجد حقوق بودند تبریز ۹ بار پایتخت شده بود در دوران صفویان چهارمین شهر بزرگ جهان بود در آنجا به احدی ظلم نشده بود سیستم حاکمیتی من برخاسته از مکتب تبریز است مکتب تبریز یعنی

دموکراسی غربی و جهان صلیبی و ماسونی پنهان بود هم او را کشت هم انور پاشا را هم ستارخان را هم باقرخان را ستارخان را یک ارمنی کشت و باقرخان را یک کرد برای همین به شما توصیه کردم مواظب کردها باشید زیرا علی العموم هر کرد در آذربایجان بالقوه یک پژاک و پکاکا است شعوبیه یا همان دمکراسی شما ناصر الدین شاه تبریزی را هم کشت شاهی که تکیه دولت را تاسیس کرده بود هم تعزیه امام حسین را داشت هم اپرا را . دوره طلایی ناصریه را بار دیگر باید به مطالعه گرفت. شاه اولین ها را دوباره بازخوانی فرمایید تا زمانی که ما این ترسه دوشونجه را اصلاح نکنیم که مشروطه پدیده غربی بود و برای ساقط کردن قاجار و براندازی حاکمیت تورکی اسلامی تدارک شده بود نمی توانیم در آذربایجان کاری کنیم این توهم توطئه نیست ولی بلاهت و سذاجت است اگر چنین نیندیشیم و دستاوردها تقریبا همج رعا بود مشروطه خواهانی قلابی ضد مشروطه گه بعدها با جان و دل دست در دست

آزادی تفکر، دین و دیل(زبان) و فرهنگ. امیر کبیر موقع رفتن به تهران اولین قولش این بود که می خواهم تهران را مثل تبریز کنم تبریز مدل حاکمیتی خاص خود را دارد یعنی علاوه بر چه کسی در حاکمیت سوال افلاطونی و چگونگی حاکمیت سوال پوپری دنبال سازکاری دیگر است تا عنصر خیر را در حاکمیت ابقا کند دموکراسی غربی شما با دوز و کلک و صندوق عنصر خیر را از حاکمیت محروم می کند استالین به عنوان شاخه ارتدوکسی شعوبیه می گفت رای دادن مهم نیست رای شمردن مهم است بله پوپر می گفت دموکراسی پایین کشیدن حاکم بدون خون ریزی است ولی برای نگه داشتن یک حاکم صالح و عادل و خیر در حاکمیت چه باید کرد؟ پاسخ این سوال در مدل حاکمیتی شرق به ویژه تورکان مسلمان و سلسله های متعدد آنان نهفته است نادر شاه افشار با قورولتای مغان انتخاب شد و یک پا در هند یک پا در مسکو بود فاتح بود اما مکتب شیطانی شعوبیه که ریشه اش در همان

را که هم شما دیده اید و هم من دیده ام حال باکو و گنجه را روزانه باید پرسید نه در هفته یا ماه هر روز زیباتر از دیروز کثیری از کشورهای غربی سرمایه گذاری سنگین و سهمگین کرده اند زیرا اینان استقلال را در سرمایه گذاری دیگر ملل تعریف کرده اند نه در حصار کشی و زندگی در قفس بزرگ. دو کشور اینک ترمینال انرژی دنیا شده اند

چشم اروپا به چشم آن دو کشور در تامین انرژی دوخته شده است مانات کم کم با دلار پهلو می زند. تمام راه های زمینی، هوایی و دریایی دنیا دارد به باکو و استانبول ختم می شود فتح قره باغ فتح دوباره قسطنطنیه بود سیلی اسلام تورکی بر صلیبیان غربی بود جهان تورکی اسلامی اینک جاده ابریشم را دارند احیا می کنند می دانید احیای جاده ابریشم یعنی ۳ قطبی شدن دنیا ۱. امریکا و اروپا ۲. روس و چین و هند ۳. جهان تورک آیا تامل کرده اید این چه مدل حاکمیتی است که برای انسانش عزت و رفاه و آزادی آورده است در تورکیه متجاوز از ۵۰۰ شبکه تلویزیونی فعالیت می کنند اروپایی که همینک در توالی خود را نمی شورند و جز به غارت ثروت های من و خریدن حاکمان من به چیزی دیگر نمی اندیشند شما انتظار دارید من مدل حاکمیتی آن ها را امضا کنم و بر بردگی و خویشن فروشی و استعمارزدگی خود مهر تایید نهم هرگز هرگز دوست من! من به این معنا غرب گرا نیستم من یک مسلمان ملی گرا هستم میان من و شما فرقی است فارق. من دنبال حاکمیتی

دیکتاتور و مستبد سر در یک آخور شدند آنان به بهانه دموکراسی، سلسه ای سراسر وابسته و جاسوس و خائن به آرمان های تورک را بر سر کار آوردند من چطور می توانم دموکراسی خواه باشم دوست من! من عدالت خواهم زیرا عدالت ام الفضایل و اساس الملک است فضیلتی است که اسلام هم بدان ارج نهاده است: اعدلوا فهو اقرب للتقوی

. فلسفه بعثت انبیا هم برپایی عدالت توسط مردم بوده است من هرگز نمی توانم با آن دموکراسی برخاسته از سرمایه داری مصرف گرای تفرقه افکن تبعیض خواه منفعت گرا و استعمارگر و استثمارگر و استعمارگر انسی و الفتی داشته باشم. اینک در جهان معاصر دو الگوی حاکمیتی کامیاب از تورکان مسلمان همینک وجود دارد ۱. مدل طیب اردوغانی در تورکیه است که می بینید و می دانید تورکیه را از کجا به کجا رسانده است روزگاری گازوییل تریلی هایشان در جاده های ما یخ می زد تقریبا هر سه ماه یک کودتا را تجربه می کردند کافی است تدابیری که اردوغان در حمایت از کارگران و کارمندان در افزایش حقوق سالی دوبار را نگاه کنید نمی خواهد به توگ، صنایع نظامی و دفاعی اش که متجاوز از ۳۰۰ گونه است از سیها و ایها و تانک و بایراکتار و کشتی و درآوردن گاز و نفت از دریاها و ساختن فرودگاه ها و راه ها و بیمارستان ها و دانشگاه های مدرن و تمیز نظری بیفکنید مدلی که شعور ملی را با اسلام عجین و عمیق کرد ۲. مدل الهامی و حیدر علیفی در آذربایجان که احوال باکو

تاریخشان مزدوری و جاسوسی برای غرب بوده است یک نمونه تاریخی اش حسن صباح بود کسی که فارسی نویسی را تکلیف کرد و با مسیحیان از در صلح وارد شد تا حاکمیت سلجوقیان تورک مسلمان را براندازد عقلانیت فارسی یک عقلانیت هندی مجوسی است الان هم می بینید هم هند

هم فارس ها جانب داشناک ها و ارمنی ها را گرفته اند چون ریشه انجاست آبخوری واحد دارند من اگر اعلامیه شما عدالت خواهان باشد با سر و کله امضا خواهیم کرد زیرا عدالت یک مفهوم شرقی و سازگار با اسلام است با روح جمعی ما

موافقت دارد مدل موفق حاکمان تورک در تاریخ بوده است فتح قلوبشان به جهت عدالتشان بوده است و فتح قلاعشان به جهت شجاعت و پاکبازی این ملت. آن سوال مهمم هلاکو خان را به یاد دارید که در فتح بغداد پرسید شما حاکم مسلمان ظالم می خواهید یا حاکم کافر عادل پیرمردی فرزانه گفت ما حاکم عادل می خواهیم زیرا الملک یبقی مع الکفر و لایبقی مع الظلم. والله اعلم بالصواب

حسن ختام با ملای روم:

اؤوونو شیرلر سایاق اوولا اؤزون* اؤزگه دن تا گوتمه سین پای گوزله رین
غیر الی قویما سنه یاخسین خنا*تیکمه غیرین توپراغیندا سن بنا
همچو شیری صید خود را خویش کن* ترک عشوه اجنبی و خویش کن
در زمین مردمان خانه مکن* کار خود کن کار بیگانه مکن

هستم که از پدرانمان از ایل تبارمان از هویتمان از فلسفه ملی، حکمت ملی، عرفان ملی، اسلام ملی، هنر ملی به من می رسد در این مدل حاکمیتی، قدرت به خاطر عدالت نسبت به دین ها و زبان ها جهت گیری ایدولوژیک ندارد اگر بخواهم از تعبیر شما استفاده کنم به تمام معنا لاییک هستند زیرا لاییک در حاکمیت به عدالت نزدیک است جانبداری متعصبانه از یک دین و یک زبان خروج از عدالت و میل به تبعیض و ظلم است. خیالت را راحت کنم جامعه فعلی ایران هیچوقت آن مدل غربی دموکراسی را نخواهد چشید و این خواب هرگز در این جغرافیا با این مدل تفکر تعبیر نخواهد شد زیرا دموکراسی به تعبیر یاسپرس عبارت است از تربیت و ما تربیت نشده ایم معلمان ما از خوف نان و شوق رفع کارهای غیر معلمانه می کنند هکذا پزشکان و معماران و ...هیچ کس در جای خویش نیست. و به تعبیر من دموکراسی برخاسته است از ۳ عنصر : ۱. صنعت مولد ۲. بورژوازی قوی ۳. انسان های دموکرات و ما واجد هیچ کدام از آن ها نیستیم. صنعت ما غیر مولد، بورژوازی ما ناتوان و انسان های ما علی العموم غیر دموکرات هستند. حقوق بشر که شما شیفته آنید و از شنیدن آن احساساتی می شوید خیلی خوب است اگر اجرا شود چه بهتر ولی این محصول جهان مسیحی صلیبی و ماسونی است برای خودشان است نه برای ما برخاسته از مسیحیت ملی و فلسفه ملی غربی هاست. بارها در طول تاریخ خواسته ایم به آن نزدیک شویم نگذاشتند مگر تورکیه نمی خواست وارد اتحادیه اروپا شود گفتند اینجا شما را راهی نیست زیرا یک کلپ مسیحی است تورکیه را راه ندادند فارس ها را نگاه نکنید اینان عقلانیت مستقل ندارند

« سعید نفیسی » دیوان غزلیات و قصاید نظامی گنجوی کیتابیندا اوخودوغوموز بئیت حاققیندا دیققته لایق بیر مقاما توخونور. او، یازیر:

« نظامی گنجوی » نین اثرلرینین آراشدیرماسیندان اله گلن اؤنملی نوکته بودور کی، اونون تفککورو تصووف تفککورونه یاخین ایمیش. البتده کی، آشکاردا اؤز دؤورونون تصووف فیرقه لرینین هئج بیرینه باغلی دئییلدی، او، بلکه ده صوفیلرین دئدیگی کیمی: هر کیمسه کی، معین بیر طریقتین و بیر شیخ ین و مورشودون موریدی اولماسا، اونا « اؤوئیسسی » دئییردیلر، اولموش اولسون کی، اودا (شیخ نظامی) « اؤوئیسسی » ایمیش.....^۲

قئید ائتمک ایستردیم کی، ۲۰۰۳-جی ایلده نشر ائتدیگیم تورکجه خدیوییه الیازما نوسخه سی اولان « دیوانی-نظامی » ده^۳ ائله جه ده ۲۰۲۱ جی ایلده نشر ائتدیگیم « آیت اله گلپایگانی » کیتابخاناسینین الیازمالار فوندوندا ساخلانیلان تورکجه « دیوان شیخ نظامی »^۴ ده یئنه « اؤوئیسسی » سؤزو ایله راستلاشیریق. همن خدیوییه الیازما نوسخه سینده یازیلان غزلین بئیتی بئله دیر: طالعی کؤوکبی اولمازدی مؤقارین شرفه، سنه ایسم ایله قرین اولماسا وئیس القره نی^۵.

شیخ نظامی نین یازدیغی بو تورکجه غزله « اؤوئیسسیه » صوفی طریقتینه باغلیلیغی داها دا آیدینلاشا بیلیر. تاسسفله، شیخ نظامی نین آنا دیلینده یازدیغی دیوانی فارس دیلینده یازدیغی

"تورکجه دیوان" شیخ نظامی ده صوفیزمین ایزلری

صدیار وظیفه (ائل اوغلو)

شیخ نظامی نین اثرلرینده آرتیقلیق تشکیل ائدن حئکمت آمیز مضمونلارلا پارالل گؤرونن عیرفان و صوفیزم جیزگیلرینی آراشدیرماق ایسته دیکده، ایسلام دینی نین ایلکین یوز ایللیگینده یارانان « اؤیسیه^۱ » طریقتینی ده نظرده ساخلماق ضروری گؤرونور. شیخ نظامی نین لئیلی و مجنون اثرینده بئله بیر بئیت ایله راستلاشیریق:

« یا رب تو مرا کاوئیس نامم

وز عشق محمدی تمامم. »

ترجمه:

« یارب، منیم آدیم کی، اؤیس دیر،

محمد عشقینده بوتؤوهم. »

^۳ : دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی ، استاد سعید

نفیسی ، انتشارات فروغی، تهران ۱۳۸۰ صفحه ۲۰

^۴ (دیوان نظامی گنجوی (تورکجه یئنی تاپیلان) صدیار وظیفه (ائل اوغلو) انتشارات اندیشه نو، تهران ۱۳۸۲

^۵ (دیوان شیخ نظامی ، مجله خداآفرین شماره ۲۰۱، صفه ۴

^۲ بو لقب اووئیسسیه فیرقه سی صوفی فیرقه لریندن

اولموش، ۳۷ (ق.ه.ق) ده صفیئین ساواشیندا حضرت علی

نین آرخادور انلاریندان اولوب همن ساواشدا شهید

اولان مشهور عاریف « اؤوئیسسی-ی قره نی » نین

طرفدارلارینا وئرله ن عنوان.

غزل و قصیده لری کیمی باشقا «نظامی» تخلص ائدن شاعیرلرین اثرلریله قارئشوق دوشوب، تالانا گئتمیشدیر، ۱۸ - ۱۹ یاشلاریندا وفات ائدن گنج «قارامانلی نظامی» نین آدینا چیخاریلان بو بیئت تدقیقاتچیلارین دیقتیندن کناردا قالیددی.

قیلاویز اولارق یوخاریدا اوخودوغوموز هر ایکی بیئت بیزی شیخ نظامی نین «اؤویسیه» طریقت

فیرقه سینین شیخلریندن اولدوغونا آپاریب چیخارا بیلیر.

بو فکتارلارلا دئمک ایستردیم کی، شیخ نظامی اوزو بیر مستقیل شیخ اولوب، «اؤویسیه» (شیخلری کیمی) باشقاسینین موریدی اولمادیغینا گوره، هر ایکی بیت ده اوزونو اؤویسی (اؤویسیه) آدلاندیرمیشدیر.

نظامی شوناس عالیمه خانیم دوکتور «زهرا آلا» وئردیئوا «سون تدقیقاتلاریندا همن بیئت ده گلن اؤویسی سوزو حاققیندا توتم اولارق داهادا اؤنملی بیر آچیدان سؤز آچیب یازیر:

"..... «ملیک آخسیتان» بن «منوچهر» ین مدحی حیصه سینین سونوندا نظامی اؤز آدینی اؤیس آدلاندیریر:

یارب، منیم آدیم کی، اؤیس دیر، محمد عشقینده بوتؤوه.

محمد جامالی او شاهدان،

منیم اوچون خیال اولانی - روزیم ائله!

بودا، دوغرو دور، شرح چیلر نظامی نین «اؤیس قره نی» یه ایشاره ائتدینی یازمیشلار. لاکین اؤیس سوزونون سطیرالتی معنالاری دا مؤوجود دور. چونکی نظامی نین اساس مقصدی یالنیز اوزونو محمد عشقینده «اؤویسی قره نی» یه بنزتمک اولسایدی، بونو ائله پیغمبره حصر اولونموش حیصه ده یازاردی. شیروانشاهین مدحی حیصه سینده نظامی بو آدی تصادفی اولارق چکمه میشدیر. «اؤویسی» آدیندا تورکلرین توتتم له باغلی کؤکو و تامغا ایشاره سی واردیر. قدیم عربلر «اوغوز» «اؤویسی»، یعنی «قورد بالاسی» آدینی وئرمیشلر. قدیم عرب و فارس لوغتلرینده «اؤویسی» قورد آدی دیر.

باشقا بیر طرفدن، اؤویسی، یعنی «قورد بالاسی» ایفاده سی قدیم تورکلرده مقدس شامانلارا عایید ائدیلهن نیتوللاردان بیری ایدی. بو حاقدا اهمیتلی بیر فاکت دا واردیر کی، نظامی نین مصرین خدیوییه کیتابخاناسیندا تاپیلان، آدی نظامی نین، اوزو ایسه تالان اولونان نوسخه ده نظامی نین آدی،

وئیس قرنی

شرمسار ائندی ساچین نافه-ی موشک-ی خوتنی
 نئجه کیم گۆز لیمین یاشی عقیق-ی یمنی
 ناوک-ی تیر-ی قصادیر گۆزونون هر موژهسی
 حلقه-ی دام-ی بلادیر ساچینین هر شیکنی
 سن عزیزین خبرین آتالی گولزاره صبا
 چاک ائدهر حسرت ایله یوسیف-ی گول، پیرهنی
 سئیر ائدهرکن بویونون شیوه سینی گوردو مگر
 کاوتانیب کئچدی حیادن یئره سرو-ی چمنی^۷
 دئدیلهر منه کی هر جایب دیر اول یار، دئدیم:
 شمع دیر روشن ائدهر سه نولا هر انجومنی

لوطف اوغورلادی دیشیندن دئییه صراف-ی زامان
 گز دیرر ایپه دوزوب کوچه ده دورر-ی عدنی
 طالع کؤوکبی اولمازدی موقارین شرفه
 سنه ایسم ایله قرین اولماسا "وئیس قره نی"
 گرچی حوسن ایله سلیمان سان و جمشید-ی زامان
 خاتم-ی مولکه امین ائیلمه هر اهریمنی
 خار-ی هیجر ایله اولوب، بولبول-ی شوریده دیلین
 یاراشارکیم اول گول-ی برگ-ی تریدن کفنی
 نظم دامینه شکر ساچدی نظامی دانه
 کی مگر صئید ائده سن طوطی-ی شکر دهنی

۲۰ مرداد ۱۴۰۲

کونیه سی «دیوان نظامی». تالیف: المؤولا نظام
 الدین ابو محمد جمال الدین یوسف بن موید
 الگنجوی الاویسی» کیمی تقدیم اولونماسی دا
 فیکریمیزی تصدیق ائدیر^۶

قئید ائتمک ایستردیم کی، محترم عالیمه نین بو
 یئنی فیکیری یقین کی، چاغداش نظامی
 شوناسلیغین ائلمانلاریندان اولان اونملی بیر
 فاکت کیمی، گله جک ایلرده مذاکیره ائدیله جک
 مؤوضولاردان اولای بیله جکدیر. سایغیلی عالیمه
 خانیم دوکتور "زهرا آلاهی وئردیئا" نین بو یئنی
 فیکرینده چاتدیغیم نتیجه ایله گؤتور قوی
 ائتدیگده، بونکته یه چاتیرام کی، شیخ نظامی:

یارب، منیم آدیم کی، "اووئیس" دیر،
 محمد عشقینده بوئوم.

دئییه رکن، بئیت ده ایهام صنعتیندن فایدالاناراق
 سؤزونو قوشا معنالی دئییه بیلیمیش دیر. یاخشی
 بیلیریک کی، یاشاردیغیمیز ایلرده ده، ایراندا علمی
 مرکز لرده نشر اولونان عرب و فارس لوغت لرینده
 "اووئیس" سؤزو "قورد بالاسی" معناسیندا قئید
 اولونور. منجه هئج بیر شیخین آدینی اؤز مورادی
 و مورشودی کمی اثرلذینده چکمه یین شیخ
 نظامی، یوخاریداکی اوخودوغوموز تورکجه
 غزلینده و فارسجا مثنوی سینده اووئیس آدی گلن
 بئیتده ایهاملا اوویسیه شیخ لریندن اولماسینی دا
 وورغولایا بیلیمیش دیر. اینانیرام کی، گله جک
 ایلترین سوره سینده تدقیقات بو مؤوضو داها دا
 آیدینلاداجاقدیر. ایستردیم حضرت آیت الله
 گلپایگانی کیتابخاناسیندان الهه ائتیگیم «دیوان
 شیخ نظامی» باشلقلی الیازماسیندا ایستنسوخ
 اولونان تورکجه غزلینی اوخویاق:

بو بئیت آیت الله گلپایگانی نوسخه سینده یوخدور و

خدیوییه نوسخه سیندن گوتورولوبدور^۷

شهر باستانی گیلیخان

قدرت ابوالحسنی سهلان

(۱) مقدمه

در این مقاله ابتدا، جهت آشنایی کلی با موضوعات متن توضیحات مختصری بیان خواهد گشت. سپس به کارها و نوشته های گذشته در مورد گیلیخان پرداخته میشود. قسمت سوم، در باره نام، موقعیت جغرافیایی ممتاز و دلایل ایجاد کننده مساحت وسیع گیلیخان خواهد بود. موضوع چهارم نیز وجه تسمیه و معنانشناسی کلمه گیلیخان میباشد که اتیمولوژی ترکی گیلیخان نشان میدهد، هویت بخشان به آن محل و ساکنین اولیه آنجا ترکان بوده اند. در مبحث پنجم، مشاهدات میدانی و مطالعات جدید از محوطه گیلیخان گزارش خواهد شد و عنوان ششم بررسی پیرهای منطقه گیلیخان و پیرهای احتمالی خود آنجا خواهد بود که آنهم یک مطلب نو در مورد پیرها میباشد.

عناوین بعدی مقاله، به جستجوهای از جنبه های مختلف گیلیخان در تاریخ منطقه اختصاص یافته اند. همانطوریکه در قسمت هفتم خواهد آمد، تاکنون گیلیخان در کتب و اسناد تاریخی هشت قرن گذشته (بعد از ایلخانیان) مشاهده نگشته و بایستی لاقلاً بعنوان شهر قبل از ایلخانیان از بین رفته باشد. ولی علیرغم این بی خبریها، اسناد اراضی گیلیخان از گواهان موجودیت داشتنش، در قسمت هشتم با عنوان توپونیمهای گیلیخان در اسناد رسمی روستاهای منطقه گیلیخان آمده اند. در مبحث نهم، به جستجوی زلزله هایی که

میتوانستند گیلیخان را از بین ببرند خواهیم پرداخت و نشان خواهیم داد که شهر مزبور لاقلاً هزار سال پیش از بین رفته، بایستی تاریخ هزار سال پیش و بلکه هزاران سال پیش در آن اراضی نهفته باشد. یعنی، مدنیت گیلیخان باستانی بوده است. با توجه به شنیدن پیدا شدن اشیا مربوط به زمان اشکانیان (پارته‌ها) از آنجا، عنوان پایانی مقاله یافته شدن آثار دوره اشکانیان از گیلیخان و هویت قومی آن محل باستانی خواهد بود و به دلیل مساحت غیرعادی وسیع گیلیخان، احتمال داده میشود آنجا از شهرهای مورد توجه و مهم سلسله اشکانیان باشد که بر ترک بودن آن سلسله نیز منابع موثقی ارائه شده اند. البته ممکن است، آثار دوران باستانی قبل از پارته‌ها یا بعد از آنها هم در اراضی گیلیخان باشند.

امید است اینکار دست اول، موجب جلب توجه محققان و باستان پژوهان داخلی و حتی کشورهای جمهوری آذربایجان، ترکیه و دیگران گردد و در آینده جنبه های پنهان و پنهان نگهداشته شده مدنیت گیلیخان و منطقه آن هویدا شود. همچنین، باعث پاسخگویی مسئولین میراث فرهنگی تبریز و دیگران گردد که تاریخ منطقه گیلیخان را به یکی از اسرار سر به مهر خودشان تبدیل نموده، با مسئولیت ناپذیری و شاید رضایتشان باعث فنا و تراج میراث گرانددر مادی و معنوی منطقه میگرددند! نیز انتظار داریم، وضعیت تاسف بار شهر باستانی گیلیخان، طرفداران حفاظت از میراث فرهنگی گذشتگان را به خود جلب نماید.

(۲) کارهای گذشته

سال ۱۳۹۵، در ویژه نامه روستای ساغالان (سهلان) ماهنامه ائل بیلیمی و قسمت ضرب المسلهای مخصوص آن روستا در صفحه ۱۴۳، از

است و دیگری قوم بازی چسبیده به گیلیخانهای سمت پایین و طرف دریاچه اورمیه روستاهای میان علیا (بوخاری میان)، میان سفلی (آشاغی میان) و نادارلی میباشد. همچنین در تاریخ ۱۳۹۸/۳/۱۵، از گیلیخان ساغالان و قوم بازی آوار سفلی مشاهدات میدانی انجام گرفته، تصاویر تهیه گشته، در مقاله چلبی و سهلان هم استفاده شده بود. شکل‌های ۱ و ۲ این مقاله نیز، به همان تاریخ مربوط هستند. شکل ۱، منظره ای از گیلیخان ساغالان را از کنار تیرهای فشار قوی به سمت مزارع گیلیخان آوار سفلی نشان میدهد که کشتزار گشته است. شکل ۲ هم، نمونه ای از گودالهای غیرمجاز ایجاد شده در قوم بازی (گیلیخان) آوار سفلی را نشان میدهد که منعکس کننده اهمیت و قدیمی بودن آن محوطه میباشد. گفتنی است، محوطه قوم بازی به فاصله حدود ۳ کیلومتری تیرهای فشار قوی مذکور در سمت دریاچه اورمیه و کنار آغلی بنام آغل رحمان قرار دارد.

شکل ۱: منظره ای از گیلیخان ساغالان به سمت گیلیخان آوار سفلی

مثلی به دو فرم یاد شده است: بیر گنچی ساغالاندا دامای چیخدی صوفیاندا دوشدو یا بیر گنچی گیلیخاندا دامای چیخدی ایسمی کمرده دوشدو! (بزی در ساغالان به پشت بام خانه ای رفته در صوفیان از پشت بام پایین آمد یا بزی در گیلیخان به پشت بام خانه ای رفته در سفیدکمر نزدیک صوفیان از پشت بام پایین آمد!) در آن زمان با توجه نبود شواهد قانع کننده و فاصله حدود ۲۰ کیلومتری ساغالان تا صوفیان، پیمودن آن مسیر از طریق پشت بامهای بهم پیوسته منازل ساغالان یا گیلیخان ساغالان اغراق دانسته شده است! اما با توجه به مطالعات بعدی، اذعان از وجود ساغالان شهرمانند حدود ۴۰۰ سال قبل توصیف شده در سفرنامه اولیا چلبی و آگاهی از وجود اراضی با نام مشابه و بهم پیوسته گیلیخان/گیلیوان در پنج روستای منطقه که همگی شهر بودن گیلیخانشان را ابراز مینمایند و البته کشیده شدن گیلیخان واحد تا حدود یک فرسخی جاده صوفیان- سه راه نادارلی (نظرلو)، الان دیگر میتوان گفت رگه هایی از حقیقت در مسلهای فوق هستند.

سال ۱۳۹۸، در مقاله اولیا چلبی و روستای سهلان چاپ ماهنامه ائل بیلیمی، تنها گیلیخان ساغالان بررسی گشته، احتمال شهر بودن آنجا بسیار کم دانسته شده بود. اما با توجه به مطالعات بعدی به این نتیجه رسیده شده که گیلیخان بایستی شهر بوده باشد. در مقاله مذکور، به محوطه قوم بازی آوار سفلی (آشاغی آوار) و یافته های آنجا بصورت جدا از گیلیخان پرداخته شده بود که در واقع چنین نبوده، بلکه قوم بازی هم قسمتی از گیلیخان بوده است. گیلیخان آوار سفلی اساساً دو نام گرفته است: یکی با نام گیلیخان (گیلیخان) بموازات گیلیخان ساغالان و چسبیده به آن در دو سمت تیرهای فشار قوی

شکل ۳: مکان و وسعت تقریبی گیلیخان (Gilixan)

۳) نام، موقعیت جغرافیایی ممتاز و دلایل ایجاد کننده مساحت وسیع گیلیخان

احتمال کمی وجود دارد، نام گیلیخان برای این اراضی بعدا حادث شده باشد. یعنی، محل مورد بحث اول نام دیگری داشته، ولی بعدها فردی بنام گیلیخان مالک اراضی شهر ویران شده و در نتیجه این مکان بنامش مشهور گشته است. با وجود این احتمال، چون مردم بومی از آنجا با اسم شهر گیلیخان یاد میکنند، ما هم از آنجا با همین نام یاد کرده، آنرا به حقیقت نزدیکتر میدانیم. هر چند، محل باستانی بغیر از گیلیخان ممکن است در طول تاریخ نام یا نامهای دیگری هم داشته باشد.

در مورد موقعیت جغرافیایی ممتاز گیلیخان، ذکر چند نکته واجد اهمیت است. گیلیخان، در نزدیکیهای دریاچه اورمیه جای داشته، رودخانه سینق چایی از آن میگذشته است. در مسیر یکی از شعبات جاده تاریخی ابریشم و سر راه تبریز به مرند، گوئی، خوی و سلماس قرار داشته است و از حدود محل فعلی روستای ساغالان تا نزدیکی های صوفیان و نادارلی اراضیش میباشد. گیلیخان در دشت شهر تبریز واقع بوده، یک منزل راه (حدود ۳ فرسخ) تا آن شهر تاریخی فاصله داشته است. همچنین، گیلیخان را از نظر تقسیم بندیهای جغرافیایی مرسوم در کتابهای تاریخی و اسناد قدیمی، بایستی در ناحیه ارونق (اوست گوئی) یا سردصحرا (صحرای تبریز) جستجو نمود.

اما، مساحت غیرعادی وسیع گیلیخان را چگونه میتوان تحلیل نمود؟! مساحتی که، در گذشته ها

شکل ۲: نمونه گودال غیرمجاز ایجاد شده در قوم بازی (گیلیخان) آوار سفلی

سال ۱۴۰۰، در مقاله ساغالان (بازخوانی یک اثر قدیمی) چاپ ماهنامه اوزان، با ارائه آگاهیهای جدید در مورد گیلیخان احتمال شهر بودن آنجا دیگر زیاد شده بود. در مقاله بیان گشته بود، مزارع/ صحراهای همنام و به هم پیوسته گیلیخان در اراضی روستاهای ساغالان، آوار سفلی، مایان علیا و مایان سفلی وجود دارند و در هر چهار روستا اهالیشان غالبا شهر بودن گیلیخان خودشان را اذعان مینمایند که بر اثر زلزله از بین رفته است. در مقاله یاد شده، مساحت چهار گیلیخان که طبیعتا بایستی بازمانده از گیلیخانی واحد باشند، حداقل ۱۰ کیلومتر مربع تخمین زده شده بود. ولی پس از چاپ مقاله اطلاع حاصل شد، در روستای نادارلی نیز صحرای بنام گیلیوان چسبیده به گیلیخان و با اسم مشابه آن وجود دارد که مردم آن روستا نیز در مورد گیلیوانشان گفته های مشابه اهالی چهار روستای قید شده قبلی دارند. بنابراین، طبیعتا گیلیوان نیز بایستی قسمت پنجم شهر گیلیخان باستانی باشد و وسعت گیلیخان بیشتر از تخمین قبلی ما بوده است. در شکل ۳ با معلومات جدید، محل و وسعت تقریبی گیلیخان بین شهرهای تبریز و صوفیان و نیز روستاهای منطقه مشخص گردیده است.

در لغتنامه برهان قاطع خلف تبریزی و ایزگیل (ایز+گیل) بعنوان یکی از اقوام اوغوز (ترک) در کتاب تاریخ اوغوز فاروق سومر و همچنین وجود روستاهایی مانند گیلده/ده/گیله دی رود و گیلده/ده/گیله دی کوه (هشترود)، گیلیزه (اهر)، گیلده هین (بستان آباد)، گیلدیر (هریس)، گیلارلو (گرمی) و غیره در نقاط ترک نشین ایران، گیلیخان خان طایفه/قوم ترک گیلی معناسناسی شده است. در مورد قسمت اول اسم ذکر گردیده است که گیل ریشه آن بوده، پسوند منسوبیت لی به آن علاوه گشته گیلی شده است و گیلی تسهیل شده گیلی میبشد. در اینجا به اتیمولوژی این توپونیم مورد بحث بیشتر پرداخته، کلمه گیلیوان اطلاقی روستای نادارلی هم ضروتا در وجه تسمیه و معناسناسی نام آن محل در نظر گرفته شده است.

در سالهای ۱۳۲۸ تا ۱۳۳۲ شمسی، ارتش پهلوی کتابی با عنوان فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادیهها) که یک مجموعه ۱۰ جلدی منتج از سرشماری آن زمان بوده را منتشر نموده است. جلد یازدهم نیز بعدا منتشر شده که حاوی فهرست آبادیههای ایران میبشد. همانطوریکه در شکل ۴ مشاهده میگردد، در جلد فهرست و صفحه ۴۲۴ آن نام مکانهایی که با گیل آغاز شده اند درج گشته، که تعداد آنها ۳۶ میبشد و نشان میدهد گیل یک توپونیم بومی برای این کشور میبشد. لازم است ذکر شود که این توپونیمهای مشابه میتوانند مربوط به طایفه/قوم ترک گیلی/گیل مذکور بالا باشند یا در محیط فرهنگی ترکان تولید گردند. نام گیلیخان در فهرست آبادیهها وجود ندارد، اما دو مورد آخر آغاز شده با گیلی، گیلی اراک و گیلی کران سنندج میباشند که قسمت اول آنها با گیلیخان یکی است. همچنین، گیل و گیلوان (شبه

برای شهر یا روستاهای لاقل این منطقه از آذربایجان غیرعادی بزرگ بوده است. روی این موضوع مساحت بسیار اندیشیده ایم و به نظر میرسد، مساحت وسیع محل مورد بحث بر اثر دو دلیل زیر بتواند بوجود بیاید:

الف) بر اثر زلزله مهلکی شهر بزرگ گیلیخان از بین رفته، غیرقابل بازسازی شده و اراضی آن بین روستاها تقسیم گشته باشد و تمامی گیلیخانها اساسا بازمانده گیلیخانی واحد باشند. در این صورت، شهر گیلیخان بایستی قبل از نابودی سالها و قرنها به سمت توسعه و شکوفایی رفته باشد. این میزان رونق و شکوفایی نشان میدهد که گیلیخان احتمالا مورد توجه حکمرانها و از شهرهای مهم امپراطوری یا امپراطوریهها بوده است. مثلا امپراطوری اشکانی، همانگونه که در قسمت آخر برای آن دلایلی اقامه خواهد شد.

ب) قسمت‌های مختلف گیلیخان مربوط به برهه های تاریخی متفاوت باستانی باشند. مشابه تپه های باستانی چند لایه که لایه ها هر کدام مربوط به مقاطع تاریخی متفاوت هستند، در گیلیخان قسمت‌های مختلف مربوط به مقاطع متفاوت باشند. گیلیخان در اینصورت بایستی، مدتها در برهه های متفاوت تاریخی سر پا ایستاده باشد. به هر حال، مطالعات باستان شناسی تپه ها بصورت عمودی انجام میگردد، ولی مطالعات گیلیخان بایستی بصورت افقی انجام گردد و برهه آنها در صورت وجود تعیین گردد.

۴) وجه تسمیه و معناسناسی کلمه گیلیخان

در مقاله اولیا چلبی و روستای سهلان که در قسمت‌های بالا به آن اشاراتی شده، در مورد وجه تسمیه گیلیخان (گیلی+خان) بدون اطلاع از کلمه گیلیوان اطلاقی به آنجا نظر داده شده است. با استناد به ذکر گیلی بعنوان یکی از طوایف ترک

مورد، هر کدام ۲ مورد، مربوط به استانهای ترک اردبیل و زنجان میباشند. یکی هم در استان کرمانشاه است که ترکها در آنجا هم زندگی میکنند.

گیلیخان و گیلیوان، دو نام اطلاقی به مکان مورد بحث تنها در واج خ و و اختلاف دارند و با توجه به باستانی بودن مکان، طبیعتاً هر چه قدر این حروف و واجها در زبانهای قدیمتر بررسی گردند، به ثواب نزدیکتر خواهند بود. جهت بررسی اینموارد و بررسی حرفها، به کتاب سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی تالیف دکتر جواد هیئت مراجعه شده است. در کتاب مذکور، مراحل مختلف زبان ترکی در بخش دوم ذکر گردیده اند و در قسمت اول آن بخش و صفحه ۳۳ تا ۵۲ کتاب به قدیمترین شیوه شناخته شده ترکی، یعنی زبان ترکی قدیم (اسکی تورکجه)، پرداخته شده است. ترکی قدیم مربوط به دوران پیش از اسلام آوردن ترکان بوده، در آن مخرجهای ه، خ، و، ژ و ج وجود نداشته است. بدین ترتیب با توجه به نبود هر دو حرف خ و و در ترکی قدیم، میتوان نتیجه گرفت، حرف خ درگیلیخان و حرف و در گیلیوان هر دو واج میباشند که بعداً در لهجه ها پدیدار گشته اند و حرفی که، تبدیل هر دوی اینها از آن در لهجه های ترکی مردمان منطقه کیلیخان مشاهده میگردد، مطابق رویه گفته شده پاراگراف بعد، حرف ق (باغ) میباشد. یعنی، ریشه نامهای گیلیخان و گیلیوان، گیلی قان (گیلیغان) است.

تلفظ حرف ق با واج خ، مثلاً گفتن کلمات قالقان، قاباق و قوراقلیق بترتیب بصورتهای قالقان، قاباخ و قوراخلیخ، یک روال عادی در لهجه های مردمان بومی منطقه است. بنابراین میتوان گفت، در طول زمان از گیلی قان، صورتهای گیلی خان، گیلیخان

گیلیوان) نام روستاهایی در استان ترک نشین زنجان هستند.

شکل ۴: نام مکانهای آغاز گشته با گیل، فهرست آبادیهای ایران در کتاب ارتش

گیلیوان	گیلیان	گیلیان	گیلیان
۱۸۱۷	۳۱۴۸۵۹۰-۷	شبه	۳۱۴۸۵۹۰-۷
۱۸۱۸	۳۱۲۰۵۹۰-۱۴	کرمان	۳۱۲۰۵۹۰-۱۴
۱۸۱۹	۳۸۳۷۵۹۰-۱۴	سیرجان	۳۸۳۷۵۹۰-۱۴
۱۸۲۰	۳۱۳۵۵۹۰-۱۴	شبه	۳۱۳۵۵۹۰-۱۴
۱۸۲۱	۳۸۰۶۵۹۰-۱۳	جیرفت	۳۸۰۶۵۹۰-۱۳
۱۸۲۲	۳۸۰۳۵۹۰-۳۵	زاهدان	۳۸۰۳۵۹۰-۳۵
۱۸۲۳	۳۰۳۶۵۹۰-۳۱	خرمدره	۳۰۳۶۵۹۰-۳۱
۱۸۲۴	۳۸۰۲۵۹۰-۳۸	زاهدان	۳۸۰۲۵۹۰-۳۸
۱۸۲۵	۳۸۰۱۵۹۰-۳۸	اهر	۳۸۰۱۵۹۰-۳۸
۱۸۲۶	۳۸۰۱۵۹۰-۳۱	بیرجند	۳۸۰۱۵۹۰-۳۱
۱۸۲۷	۳۸۰۲۵۹۰-۰۳	سیرجان	۳۸۰۲۵۹۰-۰۳
۱۸۲۸	۳۸۰۳۵۹۰-۰۴	قزوین	۳۸۰۳۵۹۰-۰۴
۱۸۲۹	۳۸۰۳۵۹۰-۰۲	ایرانشهر	۳۸۰۳۵۹۰-۰۲
۱۸۳۰	۳۸۰۳۵۹۰-۰۷	چابهار	۳۸۰۳۵۹۰-۰۷
۱۸۳۱	۳۸۰۱۵۹۰-۰۰	سیرجان	۳۸۰۱۵۹۰-۰۰
۱۸۳۲	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۱۸۳۳	۳۸۰۰۵۹۰-۵۸	سبز	۳۸۰۰۵۹۰-۵۸
۱۸۳۴	۳۸۰۱۵۹۰-۱۴	خا	۳۸۰۱۵۹۰-۱۴
۱۸۳۵	۳۸۰۲۵۹۰-۳۱	شادگان	۳۸۰۲۵۹۰-۳۱
۱۸۳۶	۳۸۰۳۵۹۰-۱۴	رشت	۳۸۰۳۵۹۰-۱۴
۱۸۳۷	۳۸۰۲۵۹۰-۳۳	کرمان	۳۸۰۲۵۹۰-۳۳
۱۸۳۸	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱	اردستان	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱
۱۸۳۹	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱	رشت	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱
۱۸۴۰	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱	لاهیجان	۳۸۰۳۵۹۰-۳۱
۲۰۰۰	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۱	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	کرمان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۲	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	بیرجند	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۳	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	جیرفت	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۴	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۵	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۶	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۷	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۸	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۰۹	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۰	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۱	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۲	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۳	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۴	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۵	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۶	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۷	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۸	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۱۹	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۲۰	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۲۱	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳
۲۰۲۲	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳	لاهیجان	۳۸۰۰۵۹۰-۳۳

علاوه بر کتاب ارتش، جهت بررسی بیشتر توپونیم های با آغاز گیلی/ گیل به سایت جهانی نامهای جغرافیایی نیز مراجعه شده است. آنجا در کشور ایران ۷ مورد در رده شهر- روستاها آغاز گشته با گیلی (Gili) ذکر شده اند. جالبترین اینها برای ما، گیلی یاد شده اراک میباشد که نام دیگر آن در سایت جهانی نامها گیلیلی (Gilli) قید شده است و به نظر میرسد نام اصلی این روستا بوده و گیلی تسهیل شده آن است. این امر میرساند که در گیلیخان هم میتواند همین اتفاق تسهیل سازی رخ داده باشد. آبادی گیلی، در جلد دوم و صفحه ۲۶۷ کتاب جغرافیایی ارتش فارس زبان قید گشته که احتمالاً بعداً فارسیزه شده است. در سایت جهانی مزبور، ۳۱ مورد آغازشان گیل (Gil) میباشد که از آنها ۵ مورد گیلوان هستند که ۴

دوشونرکن، در اتیمولوژی کلمه آذربایجان آنرا به چهار قسمت آذ (آز)، ار، بای و قان (جان) تقسیم کرده، قسمت آخر را پدر، خان، خاقان و حاکم معنی نموده، کلمه آذربایجان را بطور خلاصه پدر یا حاکم انسان توانای از معناشناسی نموده است. (ب) اسماعیل هادی در لغتنامه جامع اتیمولوژیک ترکی- فارسی دیل دنیز، موقع تشریح لغت آذ در صفحات ۶۳ و ۶۴ به اتیمولوژی کلمه آذربایجان (آذربایجان) پرداخته، جان را پسوند ذکر کرده و بصورت‌های قان/ گان آنهم اشاره ای کرده است و آذربایجان را محل زیست آس ها، موطن مردم شریف آس و زیستگاه قوم آذ معنی نموده است. گونه دیگری از این نظر را در لغتنامه چند زبانه آداسؤزلوک که توسط دکتر حسن بی هادی، اتیمولوژیست و زبان‌شناس، مدیریت میشود، مشاهده میکنیم. دکتر بی هادی در مورد معنی قان در ترکی به زبان ترکی شرحی نوشته که فارسی آن چنین است: "قان: در اسم مکانها این پسوند شکل دیگر کن است و روستا، اقامتگاه و به معنی محل اسکان میباشد." قابل ذکر است لغت کن، در دیوان لغات التترک و صفحه ۲۲۰ آن بعنوان مخفف کند (به معنی شهر و آبادی) ذکر شده است و اشاره بی هادی به نظر کن لغات التترک بوده است.

در نتیجه با توجه به نظرات ترکی پژوهان در مورد قان، میشود گیلی قان را، مانند میرعلی سیداوف، خان قوم/طایفه ترک گیلی (گیل لی) معنی کرد یا میتوان قان را، مانند اسماعیل هادی یا حسن بی هادی، پسوند توپونیم ساز یا شکل دیگر کن دانسته، محل زیست و اقامتگاه گیلی ها معناشناسی نمود.

نکته: گیلیوان گفتن اهالی نادارلی به محل مورد بحث جالب توجه است. چون، در حال حاضر

و گیلیغان (موقع ترکیب دو قسمت، ق به سبب قرار یافتن بین دو حرف صدادار به غ تبدیل شده) در لهجه ها پدیدار گشته، توسط مردمان استفاده شده اند. از سوی دیگر، هماتوریکه در مقاله ساغالان در اسناد تاریخی سه قرن گذشته در مورد ساوالان اطلاق کردنها به روستای ساغالان آمده، تلفظ حرف غ با واج و نیز در لهجه های مردمان این منطقه مشاهده میشود. یعنی همانگونه که از ساغالان ساوالان ایجاد گشته، از گیلیغان هم گیلیوان تولید شده است. در ادامه این مبحث، به معناشناسی قسمت دوم کلمه مورد بحث (خان/قان) میپردازیم.

خان، در دیوان لغات التترک کاشغری و صفحه ۵۰۶ آن به معنی بزرگترین شاه و فرمانروا در بین ترکان آمده که طبق تقسیم بندی هیئت آن کتاب مربوط به ترکی میانه است. جملات زیر هم در تشریح کلمه خان از سایت مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی میباشد: "نویسندگان دوره اسلامی واژه خان را جایگزین قان کرده‌اند. طبری در شرح وقایع سال ۱۴۷ ق، از فردی به نام استرخان خوارزمی نام برده است (۸ / ۷) و ابن ندیم (سده ۴ ق / ۱۰ م) نیز واژه خان را عنوان پادشاهان ترک دانسته‌است (ص ۴۰۰)." توصیف دایره المعارف بزرگ اسلامی میرساند، صورت اولیه خان، قان بوده است.

کلمه یا پسوند قان و متشابهات آن مانند گان و جان، در انتهای جاینامهای آذربایجان و مناطق ترک نشین ایران زیاد مشاهده میشوند، مانند ممقان، ورزقان، زنگان و اسم خود آذربایجان. در مورد معنای قان بین ترکی پژوهان دو نظر مورد توجه ما بوده است: الف) میرعلی سیداوف، اسطوره شناس و اتیمولوژیست، در صفحات ۲۸ و ۲۹ کتاب آذربایجان خالقی نین سوی کوکونو

مورخه ۱۴۰۱/۵/۶ حدود ساعت ۱۰ صبح، پس از رسیدن به میان سفلی و پارک خودروهایمان در آن روستا، با مهندس نورمحمدی سوار خودروی آقای محمد رضایی شدیم و با معلومات دهی و رانندگی رضایی جهت مشاهده گیلیخان میان سفلی از آن روستا به سمت صحرای مزبور روانه شدیم. گیلیخان میان سفلی، همانطوریکه در شکل ۵ پوشش گیاهی فقیر آن دیده میشود، به شوره زار وسیعی تبدیل گشته است و به همین دلیل در لهجه بومی ترکی میان به آن مکان شورا گل هم میگویند. رضایی در مورد این صحرای مورد مطالعه، جمله قابل تاملی که از افراد مسن روستایشان شنیده بود را برای ما بازگو میکرد: "اگر در شورا گل زمین را حفر کنید، از آن وسایل قدیمی پیدا میشوند!" رضایی میگفت، در صورت کاوش، اشیایی را حتی در سطح زمین هم میتوان یافت و برای این منظور، با توقف ماشین و رفتن به نقاطی تلاش میکرد، برای اثبات گفته خویش مدارکی را در سطح نشان ما بدهد. ولی، در جستجوی کمی که باهم داشتیم، چیز قابل ارائه در اینجا دستگیرمان نشد.

شکل ۵: پوشش گیاهی گیلیخان میان سفلی، افراد از چپ: محمد رضایی، قدرت ابوالحسنى و موسی نورمحمدی

لهجه متداول اهالی نادارلی گویشی خالص میباشد که دگرگونی حروف در آن رایج نیست. یعنی اهالی فعلی آن روستا گیلیغان را به شکل گیلیوان تلفظ نمینمایند! این امر میرساند، اهالی آن روستا از اول واژه گیلیوان (مبدل گیلیغان) را بدین شکل شنیده و نسل به نسل منتقل کرده اند و یا دگرگونی حروف مانند تبدیل حرف غ به و در لهجه آنها متداول بوده و بعدا از بین رفته یا اندک گشته است.

۵) مشاهدات میدانی و مطالعات جدید از محوطه گیلیخان

همانطوریکه در قسمت دوم اشاره شد، پس از چاپ مقاله ساغالان (بازخوانی یک اثر تاریخی) اطلاع حاصل گردید، در نادارلی صحرایی با نام گیلیوان (گیلوان) با اسم مشابه گیلیخان و چسبیده به آن وجود دارد که اهالی آنجا نیز از شهر بودن و اشیای یافته شده قدیمی از آن محل معلومات میدهند. با این قراین، گیلیوان نادارلی هم بایستی جزو گیلیخان بزرگ بوده باشد. در مبحث کارهای گذشته گفته گشت که قبلا گیلیخانهای ساغالان و آلوار سفلی مشاهده میدانی شده اند. این بار تصمیم گرفتیم، روزی هم از گیلیخانهای سه روستای میان سفلی، نادارلی و میان علیا بترتیب مشاهدات میدانی داشته باشیم. جهت انجام اینکار، به دلیل ناآشنایی با صحرای سه روستای نامبرده، از فعالین فرهنگی آن روستاها که در فضای مجازی با هم ارتباط چند ساله داشتیم، جهت مشاهدات جدید یاری گرفتیم: آقای محمد رضایی (فعال فرهنگی میان سفلی و اهل آنجا)، مهندس موسی نورمحمدی نظریان (فعال فرهنگی نادارلی و اهل آنجا) و آقای رضا محمدی (فعال فرهنگی میان علیا و اهل آنجا).

شکل ۷: نمونه ای از زهکشها در محوطه باستانی گیلیخان

موضوع جالب دیگر، مطابق تصویر شکل ۸، مشاهده تابلو شهرک صنعتی جدید بعثت در اراضی شهر باستانی و البته بی صاحب گیلیخان بود! فاز ۴۰۰ هکتاری شهرک صنعتی که شاید تمامی مساحتش در اراضی گیلیخان باستانی باشد، در حال احداث میباشد. ماشینهای سنگین پروژه مذکور در حال عملیات مشاهده میشدند و لودرهایش در حال حفاری و تخریب گیلیخان!!

شکل ۸: تابلو شهرک صنعتی بعثت اراضی در گیلیخان باستانی با رانندگی آقای رضایی و اینبار معلومات دادن مهندس نورمحمدی، با گذشتن از گیلیخان میان سفلی به اراضی و گیلیوان نادارلی رسیدیم. گیلیوان، بطور پیوسته با گیلیخان میان سفلی و

←→
Xudafərin 217 (2023) خدآفرین ۲۱۷ - مهر - ۱۴۰۲

در حین جستجوها، به ذهن نورمحمدی خطور کرد که بهتر است دنبال خرابه های احتمالی گیلیخان باشیم و پس از این پیشنهاد، در شوره زار گیلیخان به چند جا سر زده، به سراغ بقایایی که احتمال میدادیم ممکن است، مثل تصویر شکل ۶ بازمانده ای از خرابه های آن شهر باستانی باشند، رفتیم و تصاویر تهیه نمودیم. لازم به ذکر است، بعدا موقع مرور یادداشتهایم در مورد گیلیخان، در یادداشتهای جمله تایید کننده وجود خرابه ها را که از رضایی در مورد آثار باقیمانده گیلیخان نوشته بودم را دیدم. رضایی از نسلهای قبل شنیده بود که خرابه های گیلیخان میان سفلی توسط اهالی آن روستا دیده شده است.

شکل ۶: بازمانده ای احتمالی از خرابه های گیلیخان

در گیلیخان میان سفلی، دو چیز بیشتر از همه جلب توجه مینمودند. یکی، زهکشی های انجام یافته در آن محوطه باستانی بود که به گفته رضایی از زمان ریاست جمهوری احمدی نژاد آغاز گشته بودند و معلوم هم نبود، هدف اصلی زهکشان زهکشی بوده یا غارت میراث مادی و معنوی گیلیخان!! به هر تقدیر، در شکل ۷ نمونه ای از زهکشهای انجام یافته در محوطه باستانی گیلیخان نشان داده شده است.

رفتیم. دقایقی در مرز دو روستا توقف نمودیم، بعد مسیر رفته را برگشتیم. زهکشیها، در گیلیخان میان علیا نیز مانند میان سفلی مشاهده میشدند! علاوه بر آن، در باره این گیلیخان دو چیز مهم جلب توجه مینمودند. یکی، چشمه ای که تا سالهای اخیر در گیلیخان میجوشیده و آبش قابل شرب برای حیوانات بوده است و آقای محمدی مسیر عوض کرد و مرا به مشاهده آنجا نیز برد و من از آن مکان تصاویر مختلف تهیه کردم. دیگری، پیر مرمت شده در حال استفاده ای است که در نزدیکی گیلیخان قرار دارد و موقع برگشت، دقایقی را کنار ساختمان پیر بوده از آنجا هم تصاویر متعددی آماده نمودم. نهایتا نیز، حدود ساعت ۱۸ از پیر به طرف میان علیا برگشتیم. دوست میانی مرا تا جایکه خودروی خود را پارک کرده بودم آورد، بعد از هم خداحافظی نمودیم. متأسفانه، عکسهای حاضر کرده از پیر و چشمه به دلیل خرابی موبایلم و نداشتن پشتیبان از دست رفتند! فقط، عکس شماره ۱۱ را محمدی در کنار پیر سلفی انداخته بود که به نگارنده ارسال نموده است و ناگزیر در مقاله از آن استفاده شده است.

در خاتمه این قسمت، پیام یکی از اهالی میان علیا در مورد گیلیخان، دریافت شده از طریق آقای محمد رضایی را با اندک تغییراتی درج مینماییم که به پیر و شاید هم چشمه خشک مشاهده شده ما اشاراتی دارد و به نوعی بر نتایج این تحقیق صحه میگذارد: "سلام در مورد گیلیخان که نوشته بودید هرکس چیزی میداند بگوید. من رفتم پیش مادر بزرگم که ۹۰ و چند سال دارد و در این مورد از او سؤال کردم. اولین چیزی که گفت این بود که در گیلیخان بین الوار و میان علیا یک چشمه آب وجود داشت که آبش

کم وسعتر از آن بود. پوشش گیاهی تقریبا مشابهی داشت و تا حدود یک فرسخی نادارلی امتداد مییافت که در آن مکان توقفی نموده، آخرهای گیلیخان را مشاهده کردیم. درگیلیوان، مسیر رودخانه سینیق چایی هم دیده میشود. نورمحمدی در مورد صحرای گیلیوان اذعان میدارد که افراد مسن نادارلی موقع چراندن گوسفندانشان در گیلیوان، گورها دیده اند و همچنین خانه های واقع در گودیها و ویران گشته را مشاهده نموده اند. او میگوید، رفتن به سراغ گورهای مذکور توسط افرادی کنترل میگردد!

در هر حال بعد از اتمام مشاهداتمان، مسیر رفته را رضایی برگرداند. ساعت حدود ۱۳ بود که به میان سفلی رسیدیم و آنجا آبگوشت لذیذ محلی مهمان آقای رضایی شدیم. متعاقب ناهار، سه نفر از هم جدا شدیم و من به سمت میان علیا راندم. چون حدود ساعت ۱۶ میان علیا قرار داشتم، بین دو میان که فاصله کمی هم باهم دارند، سایه ای پیدا کرده و استراحتی نمودم.

ساعت حدود ۱۶ به میان علیا رسیده، با آقای رضا محمدی تماس گرفتم و در روستایشان بودم را به او اطلاع دادم. در آنهنگام محمدی با ماشینش در حال برگشت از سر کار به روستایشان بود. حدود ساعت ۱۶/۵، سوار ماشین محمدی شده، با معلومات دهی او در مسیر گونئی یولو به طرف گیلیخان آنها رفتیم. پس از مدتی رانندگی در یک مسیر خاکی، به حوالی پیر آن روستا رسیدیم و وارد اراضی گیلیخان آنجا شدیم. قرارمان شد، اول تا آخر گیلیخان آرام آرام برویم و موقع برگشت توقف نموده از چیزهای جالب توجه عکس بگیریم. محمدی، در زمینهای گیلیخان نشان در یک مسیر نامساعد و پر از دست انداز ماشین رانده، تا مرز میان سفلی و گیلیخان آن روستا

طریقت، مرشد، رهبر و پیر طریقت در اصطلاح اهل تصوف. دو معنی رهبر و پیر طریقت مذکور، بطور مجازی میتوانند از راهنمایان فیزیکی راهها که همان پیران نشاندهنده مکانها باشند، گرفته شده باشند. در ادامه این مبحث، وضعیت فعلی پیرهای روستاهای منطقه گیلیخان تشریح شده، در صورت نزدیکی به گیلیخان احتمال پیر آنجا بودن آنها نیز بررسی گشته است.

ساغالان، یک پیر ساختمان دار مورد رجوع بنام پیرموسی دارد که در سالهای اخیر جهت تغییر هویت دادنش آنجا را در تابلوها به میرموسی تغییرنام داده اند!! پیرموسی در سمت پایین خط آهن تبریز-جلفا و در فاصله حدود دو و نیم کیلومتری جاده تبریز-صوفیان میباشد که جاده مذکور روی یک مسیر قدیمی احداث گشته است. پیرموسی که تصاویر قدیم و جدیدی از آن بترتیب در اشکال ۹ و ۱۰ نشان داده شده اند، قبلا خارج ساغالان بود، ولی الان با توسعه روستا در کناره آن قرار گرفته است. همچنین، تخریب تپه باستانی توسط توسعه ساختمان پیرموسی و بنای شورای اسلامی روستا در تصویر جدید مشخص میباشد! تپه پیرموسی، همانطوریکه در فایل آثار ملی ایران درج شده، مربوط به دوران پیش از تاریخ و اشکانیان بوده، سال ۱۳۴۷ در فهرست آثار ملی کشور نیز به ثبت رسیده است. پیرموسی، در فاصله ۲-۳ کیلومتری گیلیخان قرار دارد و احتمال می‌رود، این پیر قدیمی مورد توجه مردم در گذشته یکی از پیرهای گیلیخان برای مسیر قدیمی تبریز-صوفیان نیز بوده باشد. با توجه به زمان اشکانیان متعلق بودن پیرموسی و قراین دیگر، احتمال داده میشود در دوره پارتها گیلیخان هم یک شهر پویا بوده باشد.

هم بسیار شیرین بود، حتی شیرین تر از آبی که ما الان استفاده میکنیم! دومین چیزی که گفت وجود یک دره عمیق در گیلیخان بود که در آن هم آب وجود داشت و میگفتند آب شیرین هست. (اولین چیزی که اثبات وجود زندگی در آن منطقه هست وجود آب شیرین است) من در مورد سکونتی بودن گیلیخان سوال کردم. گفت که منم از پدرم و پدرزرگم شنیدم که آنجا یک روستای سر سبز بوده، اما به طور کلی نابود شده و از بین رفته است. دلیل نابودی آن هم خیلی چیزها میگفتند، از زلزله گرفته تا جنگ! اما گفتند که آنجا صد در صد منطقه سکونتی بوده است. هم به این دلیل که امامزاده (پیر) هم در نزدیکی گیلیخان وجود دارد و هم وجود چشمه های آب شیرین که میتواند مدرک مهمی برای اثبات روستا یا شهر بودن آن منطقه باشد."

۶) بررسی پیرهای منطقه گیلیخان و پیرهای احتمالی خود آنجا

پیرها، مکانهایی بوده اند که از گذشته های دور برای مردم مورد احترام خاص بوده اند و مردم آن مکانها را به سادگی رها نکرده، به آنها نذر و نیاز گفته، ارتباط خویش را با آنها نمیگسستند. همانطوریکه در ادامه این بحث خواهیم دید، پیرهای منطقه گیلیخان سر مسیرها و نزدیک روستاهایشان قرار گرفته اند و بنظر میرسد، نشاندهنده مکان روستا برای کاروانها و شاید هم محل نگهداری آتش برای اهالی روستای مربوطه بوده اند. بلکه، سایر پیرهای سرزمین آذربایجان نیز ابتدائاً نقش مشابهی داشته اند! در هر حال، ما جهت پی بردن به معانی پیر در زبان ترکی به لغتنامه ترکی-فارسی شاهمرسی مراجعه نموده ایم و معانی پیر بصورت زیر ارائه شده است: پیر، سالخورده، مقبره مقدسین، زیارتگاه، صاحب

متروک گونئی یولو با فاصله کمی از روستای مذکور قرار داشته است. سومی و تنها پیری که الان هم استفاده میشود در مسیر نوجه ده کنار آجی چای است و در فاصله حدود ۲-۳ کیلومتری میان سفلی میباشد.

قرل دیزج (قیزیل دیزه)، طبق گفته آقای عزت زمانی از اهالی بازنشسته آنجا، یک پیر مورد رجوع دارد که در سمت بالای مسیر قدیمی و متروک گونئی یولو و ۲-۳ کیلومتری آن مسیر است. پیر قرل دیزج در فاصله حدود ۴ کیلومتری آنروستا و حدود ۱۰ کیلومتری نادرلی میباشد.

نادرلی، طبق گفته موسی نورمحمدی فعال فرهنگی آنجا، یک پیر بنام پیرموسی دارد که سمت روستاهای زنگی و زیناب (زینوو) میباشد. به گفته او، پیر نادرلی اوجاق بوده در مسیرجاده ابریشم قرار داشته، کاروانسرا و بازار نیز داشته است.

صوفیان، طبق گفته آقای حیدر عکاسی از اهالی مسن آنجا، پیر ندارد و روستای قره آغاج در نزدیکی و حدود یک فرسخی صوفیان و سمت مرند پیر دارد.

میان علیا، طبق گفته آقای رضا محمدی فعال فرهنگی آنجا، یک پیر ساختمان دار دارد که در نزدیکی گیلیخان آن روستا و با فاصله اندکی از مسیر قدیمی و متروک گونئی یولو میباشد. ساختمان و موقعیت این پیر، بدلیل اهمیتی که برای مقاله داشته و در قسمت قبلی هم آمده، از نزدیک مشاهده و بررسی شده است. همانطوریکه در فوق توصیف گردیدند، پیرهای منطقه گیلیخان در صورت وجود یا باقیماندن نزدیک روستاهایشان قرار داشته اند، بغیر از پیر میان علیا که از آن روستا دور بوده، ۸-۹ کیلومتر با آن روستا فاصله دارد. یعنی، این پیر نشان دهنده خود میان علیا

شکل ۹: پیرموسی، پیر احتمالی گیلیخان، از کنار خط راه آهن، فروردین ماه سال ۱۳۷۳

شکل ۱۰: پیرموسی، پیر احتمالی گیلیخان، از کنار خط راه آهن در سالهای اخیر

آلوار علیا، طبق گفته آقای محمدرضا شوکتی آلوار علیا شاعر شناخته شده آنجا، یک پیر داشته که از بین رفته به زمین کشاورزی تبدیل گشته است. پیر، اندکی با روستا فاصله داشته، سمت بالای خط آهن تبریز-جلفای مذکور فوق قرار داشته است. پیر آلوار علیا، در فاصله حدود دو کیلومتری جاده تبریز-صوفیان که روی یک مسیر قدیمی احداث گشته، بوده است.

آلوار سفلی، طبق گفته آقای فرامرز ابیضی الوار از اهالی مسن آنجا، یک پیر دارد که قبلا حدود یک کیلومتر از روستا فاصله داشته، ولی الان بدلیل توسعه روستا چسبیده به آنجاست. پیر تا سالهای اخیر مورد استفاده اهالی روستای مزبور بوده است. پیر آن روستا، با فاصله ای کمتر از صد متر، از مسیر قدیمی و متروک گونئی یولو واقع شده است.

میان سفلی، طبق گفته آقای محمد رضایی فعال فرهنگی آنجا، سه پیر داشته، اما الان فقط یک پیر باقیمانده است. اولی، در مسیر قره ملیک (تبریز) کنار آجی چای و حدود نیم کیلومتری روستا بوده است که در قدیم از این مسیر به تبریز رفت-آمد میشده است. دومی در مسیر قدیمی و

شهرهای مهم امپراطوریهها بوده است. گیلیخان، همانطوریکه در زیر خواهد آمد، در کتب کهن و اسناد تاریخی مربوط به دورانهای تاریخی پهلوی، قاجار، زندیه، افشار، صفوی، آغ قویونلو، قره قویونلو، تیموری و ایلخانی که تاریخ ابتدا و انتهای دوره های مزبور از ویکی پدیا برداشته شده، و همچنین کتب بعدها نوشته شده راجع به دوران مختلف، جستجوهای ناموفق شده است:

پهلوی (۱۳۰۴ تا ۱۳۵۷ شمسی و ۱۹۲۵ الی ۱۹۷۹ میلادی): سند شکل ۱۴ مربوط به زمان پهلوی اول نشان میدهد، گیلیخان (یا حداقل گیلیخان ساغالان) قبل از تاریخ ۱۳۱۳ شمسی از بین رفته و مزروعی شده است. جدول شکل ۳ نیز نشان میدهد، در سرشماری مربوط به دهه ۱۳۲۰ شمسی و زمان پهلوی دوم، آبادی یا شهری به نام گیلیخان یا نامی مشابه آن در منطقه مورد بحث وجود نداشته است. علاوه بر آنها، نگارنده به کتابهای حاصل از سرشماریهای بعدی پهلوی در کتابخانه سازمان برنامه و بودجه واقع در اول زعفرانیه تبریز مراجعه نموده است و در سرشماری عمومی سالهای ۱۳۳۵، ۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ نیز، نامی از گیلیخان بعنوان یک روستا یا شهر آذربایجان شرقی مشاهده نکرده است.

قاجار (۱۱۷۵ تا ۱۳۰۴ شمسی و ۱۲۱۰ الی ۱۳۴۴ قمری): در کتاب مرآت بلدان تالیف محمدحسن خان اعتماد السلطنه که در مورد جغرافیا و تاریخ در دوران قاجار نگاشته شده، اسمی از گیلیخان نیست. بعلاوه، جیمز موریه، دیپلمات و نویسنده بریتانیایی، در زمان قاجار به ایران سفر کرده و در سال ۱۸۱۴ میلادی یک روز هم در ساغالان تقریباً چسبیده به گیلیخان مانده، اما به محل مورد بحث اشاره ای نکرده است. نام

برای کاروانها نمیتواند باشد، بلکه نشان دهنده موقعیت گیلیخان در گوئی یولو است. این پیر به احتمال زیاد یکی از پیرهای گیلیخان بوده، برای مسیر فعال قدیم گوئی یولو استفاده گشته است. در شکل شماره ۱۱، تصویری از کنار پیر مزبور به طرف گیلیخان مشاهده میگردد و درختانی که در نزدیکی مشاهده میشوند، ابتدای گیلیخان میان علیا هستند.

عکس ۱۱: کنار پیر احتمالی گیلیخان، افراد از چپ به راست قدرت ابوالحسنی و رضا محمدی

۷) عدم اشاره به گیلیخان در اسناد تاریخی هشت قرن گذشته

تاکنون در کتب و اسناد تاریخی هشت قرن گذشته، بعد از دوره ایلخانی، به نام گیلیخان برخوردی نشده است، چه بعنوان شهر و چه بعنوان روستا. در این قرون که اسناد تاریخی در مورد منطقه زیاد هستند، اگر گیلیخان روستای کم اهمیتی گشته باشد، احتمال دارد از چشمها دور بماند، اما بعید است در این مکان جغرافیایی ممتاز که در قسمت سوم مقاله به آن پرداخته شده، گیلیخان شهری وجود داشته باشد و چنین از دیدگاهها و اسناد ناپدید گشته باشد. آنهم، در یک منزلی تبریز تاریخی که در قرون یاد شده توجه جهانیان را به خود جلب کرده، پایتخت یا از

جغرافیدان و نقشه‌کش بریتانیایی ترسیم شده‌است و همانطوریکه در شکل ۱۳ مشاهده می‌گردد، در این نقشه نام تبریز، مرند و صوفیان دیده میشوند، اما گیلیخان نیست.

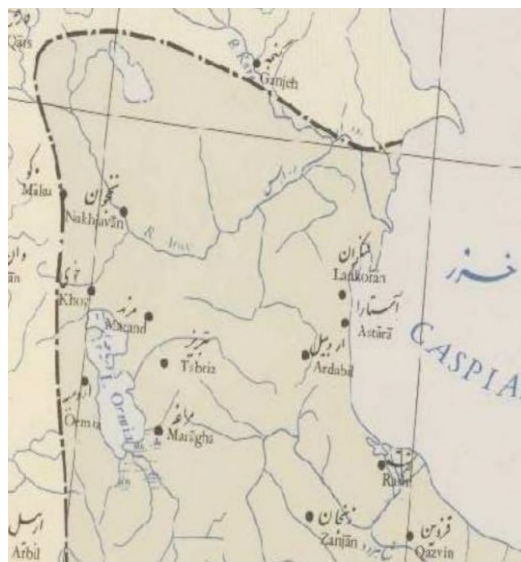
شکل ۱۳: تبریز، مرند و صوفیان در نقشه امانوئل

بوئن و عدم وجود کیلیخان در آن صفوی (۸۸۰ تا ۱۱۱۴ شمسی و ۹۰۷ الی ۱۱۴۸ قمری): در کتاب تاریخ عالم‌آرای عباسی تالیف اسکندر بیگ ترکمان که درباره تاریخ پادشاهان صفوی از زمان شاه اسماعیل اول تا پایان پادشاهی شاه عباس اول است و توسط ایرج افشار تصحیح گشته، نام گیلیخان مشاهده نمیشود. همچنین، در مقاله اولیا چلبی و روستای سهلان ذکر گردیده که سیاح عثمانی روستای ساغالان شهرمانند دوره صفوی و زمان حکومت شاه صفی را واقع شده در یک صحرای هموار توصیف نموده است. همانطوریکه در مقاله مزبور دلیل آورده شده، محل ساغالان زمان چلبی در مزرعه ای بنام کندیتری بوده که چسبیده به گیلیخان میباشد. طبیعتاً اگر شهر گیلیخان در آن عصر وجود میداشت، چلبی به آن اشاره ای مینمود.

آغ قویونلو (۱۴۵۰ تا ۱۵۰۱ میلادی و ۸۵۷ الی ۹۰۷ قمری): در کتاب تاریخ عالم‌آرای امینی تالیف فضل‌الله بن روزبهان خنجی اصفهانی که به شرح حکمرانی سلاطین آغ قویونلو و ظهور

روستاهای ساغالان، صوفیان و علیشاه (آلیشا) نزدیک گیلیخان در سفرنامه جیمز موریه هستند، ولی از گیلیخان خبری نیست.

زندیه (۱۱۲۹ تا ۱۱۷۴ شمسی و ۱۷۵۱ الی ۱۷۹۴ میلادی): اطلس تاریخی ایران مربوط به دوران زندیه، زیر نظر محمد پورکمال تهیه شده، در سال ۱۹۷۱ میلادی انتشار یافته است. بریده ای از نقشه جغرافیایی مذکور در شکل ۱۲ نشان داده شده، نام شهرهای تبریز و مرند در آن دیده میشود، اما شهر گیلیخان موجود نیست.

شکل ۱۲: تبریز و مرند در نقشه زمان زندیه و

عدم وجود کیلیخان در آن

افشار (۱۱۱۴ تا ۱۱۷۴ شمسی و ۱۱۴۸ الی ۱۲۱۰ قمری): در کتاب جهانگشای نادری نوشته میرزامهدی خان استرآبادی، منشی و مورخ نادرشاه افشار، که در مورد زندگی نادرشاه و لشکرکشیهای وی به مناطق مختلف میباشد، میرزا مهدی خان در صفحه ۸۱ کتابش از ساغالان (با نام سهیلان) و روستای خواجه مرجان (خوجا میرجان) بین ساغالان و صوفیان یاد نموده، ولی نامی از گیلیخان نبرده است. علاوه بر آن، نقشه ایران در دوره افشاریه به سال ۱۷۴۷ میلادی (۱۱۲۶ شمسی) توسط امانوئل بوئن

برای شهرک علمی ربع رشیدی تبریز که خود ایجاد کرده بود، پرداخته است. اطلاعات ارزشمند جغرافیایی و تاریخی در مورد تبریز و اطراف آن در وقف نامه مذکور وجود دارند. در وقف نامه ربع رشیدی، از روستاهای مختلف منطقه گیلیخان (ارونق و صحرای تبریز) مانند صوفیان، لاکدزج (لاکه دیزه)، مایان، علی آباد (آلوار) و غیره اسمی برده شده است، اما گیلیخانی موجود نیست. زیرا، رشیدالدین وزیر و مالک آن همه قریه و اراضی در آن ملکی نداشته است! ملک نداشتن رشیدالدین در گیلیخان و هیچ اشاره نکردن به آن فقط در صورتی پذیرفتنی به نظر می‌رسد که شهر گیلیخان قبل از دوره ایلخانی از بین رفته باشد. همچنین، نزهه القلوب کتاب دانشنامه‌گونه حمدالله مستوفی است که مولف آنرا در سال ۷۴۰ قمری نگاشته است. مستوفی هنگام توصیف ناحیه سردرود و صحرا (سرد صحرا)، از سردست، دوشت، جولاندرق، الغاندر، کجاباد (کوجووار) و لاکدرج بعنوان معظمتات قریه های ناحیه مزبور نام میبرد و موقع توصیف ارونق از سیس، شبستر، وایقان، کوزه‌کنان و صوفیان یاد میکند. اما مستوفی، در هیچ یک از نواحی مزبور نامی از گیلیخان یا اسمی مشابه آن نمیبرد.

قبل از ایلخانی: در کتاب مشهور و به زبان عربی معجم البلدان یاقوت حموی، جغرافیدان و مورخ عرب، که قبل از ایلخانیان در سال ۶۱۰ هجری قمری در تبریز بوده و آنجا را همانطوریکه در صفحات ۴۱۹ و ۴۲۰ کتاب تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری دکتر محمدجواد مشکور آمده وصف نموده، اشاره ای به گیلیخان نشده است. لازم به ذکر است، بدلیل عدم وجود حرف گ در زبان عربی، جیلیخان، کیلیخان و مشابهات آنها

صوفیان پرداخته و محمد اکبر عشیق آنرا تصحیح نموده، نامی از گیلیخان دیده نمیشود. همچنین، در کتاب سفرنامه ونیزیان، مشاهدات سیاحان ونیزی که زمان اوزون حسن آغ قویونلو به این منطقه آمده اند، منعکس شده و کتاب توسط منوچهر امیری به فارسی ترجمه گشته، نام روستای صوفیان در صفحه ۴۰۷ موقع رفتن سیاح از مرند به تبریز دیده میشود، اما به شهر یا روستای گیلیخان نزدیک آن اشاره ای نشده است. قره قویونلو (۷۸۰ تا ۸۷۴ قمری و ۱۳۷۸ الی ۱۴۶۹ میلادی): کتاب فارسی جواهر الاخبار اثر بوداق منشی قزوینی رویدادهای مختصر عالم و ایران را از ابتدای آفرینش تا زمان مؤلف (سال ۹۸۴ ق) بیان میکند. بخشی از این کتاب که مربوط به تاریخ ایران میباشد، توسط محسن بهرام نژاد، در سال ۱۳۷۵ شمسی تحت عنوان «جواهر الاخبار: بخش تاریخ ایران از قراقویونلو تا سال ۹۸۴ق» گردآوری و تصحیح گشته است. در کتاب بوداق ذکری از گیلیخان نشده است.

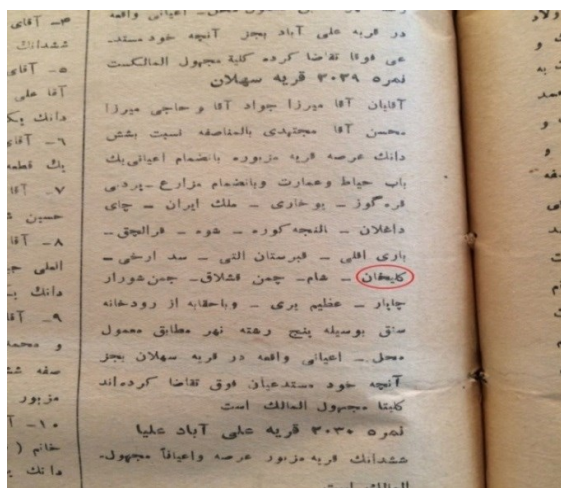
تیموری (۷۴۹ تا ۸۸۵ شمسی و ۱۳۷۰ الی ۱۵۰۶ میلادی): کتاب پنج رساله تاریخی نوشته شهاب‌الدین عبدالله (یا نورالله) بن لطف‌الله بن عبدالرشید خوافی معروف به حافظ ابرو تاریخ‌نگار و جغرافیدان مشهور عصر تیموری و در باره حوادث دوران امیر تیمور میباشد. در این کتاب نام تبریز چند بار آمده ولی از گیلیخان ذکری وجود ندارد.

ایلخانی (۱۲۵۶ تا ۱۳۵۶ میلادی و ۶۵۴ الی ۷۵۶ قمری): وقف نامه ربع رشیدی، توسط رشیدالدین فضل‌الله همدانی وزیر غازان خان ایلخانی در سال ۷۰۹ قمری (۱۳۰۹ میلادی) نوشته شده، در آن به شرح و توضیح املاک و اراضی وقف شده شخصی رشیدالدین و نحوه اداره عواید و قوفات

داشتن این شهر در گذشته هستند. این توپونیمها در اسناد هم انعکاس یافته اند که در اینجا، دو سند از گیلیخان ساغالان ارائه شده اند و طبیعتاً در روستاهای دیگر نیز اسناد مشابهی در مورد گیلیخان بایستی باشند:

الف) در سال ۱۳۱۳ شمسی، سازمان ثبت اسناد تبریز برای سازماندهی املاک منطقه و مشخص نمودن مالکان آنها آگهی هایی منتشر کرده است. در آنجا که آگهی مربوط به ساغالان آگهی بار اول میباشد، نام این روستا سهلان درج شده است و در این سند، همانطوریکه در شکل ۱۴ نشان داده شده، گیلیخان بشکل کلیخان کتابت یافته، بعنوان یکی از مزارع این روستا نام برده شده است.

شکل ۱۴: گیلیخان به شکل کلیخان، سال ۱۳۱۳ شمسی

ب) نام گیلیخان در اسناد رسمی اهالی ساغالان، هر چند بصورت تحریف گشته، مشاهده میگردد. تصویر شکل ۱۵ از سند مالکیت یکی از زمینداران مزارع گیلیخان بنام مرحوم علی اصغر قنبری سهلان فرزند فیض الله تهیه شده است و در آن گیلیخان (گیلخان) در دو مورد بشکل گل خان درج گشته است. گیلیخان آرخی، همان نهر

در معجم البلدان جستجو شده، اما یافت نگشته اند.

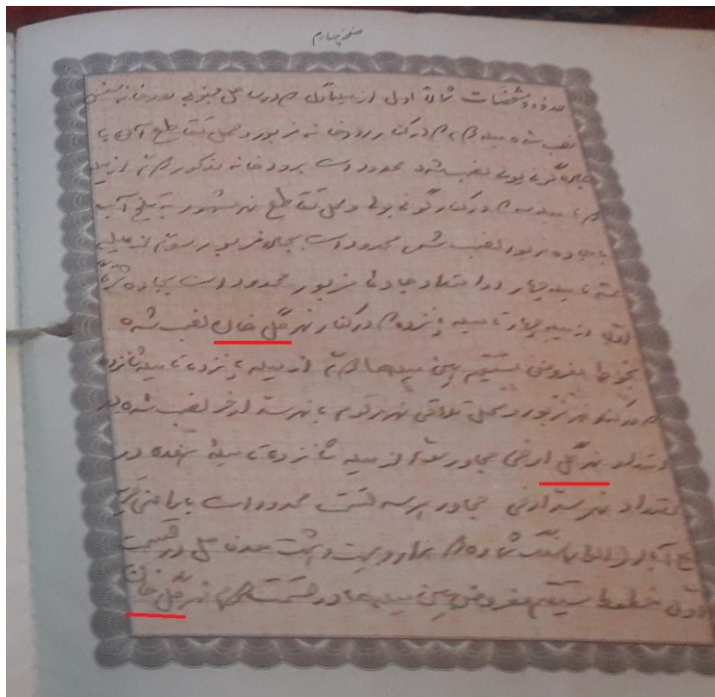
علاوه بر اسنادی که به تفکیک دوره های تاریخی در بالا بیان شد، به کتابهای تاریخی زیادی نیز مراجعه شده است که انتظار میرفت ذکری از گیلیخان در آن کتابها باشد، ولی نام گیلیخان در آنها دیده نشده است، کتابهایی از قبیل آذربایجان در سیر تاریخ ایران نوشته رحیم رئیس نیا، نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن اثر دکتر محمدجواد مشکور، تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز نادر میرزا قاجار، تاریخ تبریز ولادمیر مینورسکی، قاراقویونلوها و آغ قویونلوها تالیف توفیق نجفلو و ترجمه پرویز زارع شاهمرسی، تاریخ تیموریان و ترکمانان (قاراقویونلوها و آغ قویونلوها) دکتر حسین میرجعفری، آثار باستانی آذربایجان عبدالعلی کارنگ و غیره.

۸) توپونیمهای گیلیخان در اسناد روستاهای منطقه گیلیخان

بدلیل از صحنه جغرافیا حذف شدن، لااقل بعنوان شهر در قرون یاد گشته قسمت فوق، در اسناد تاریخی مربوط به آن قرنهای نامی از گیلیخان دیده نمیشود. ولی، وجود اراضی وسیع گیلیخان در چند روستا که مردمانشان سینه به سینه و نسل به نسل شهر بودن آنجا را که بر اثر زلزله از بین رفته است، منتقل کرده اند و البته دلایلی که ما در این مقاله آورده ایم، گواهی بر وجود این شهر در گذشته میدهد. توپونیمهای گیلیخانی در روستاهای منطقه استفاده میشوند که از اسم شهر گیلیخان بجای مانده اند و از گواهان موجودیت

عثمانی یک شب آنجا مانده، بر محولسازی نقش گیلیخان به ساغالان در آن عصر دلالت دارد.

در قسمت سوم مقاله، دو دلیل ایجاد کننده مساحت غیرمتعارف وسیع گیلیخان تحلیل شده اند و به نظر میرسد، زلزله در از بین رفتن گیلیخان نقش اصلی را داشته باشد. بیگمان گیلیخان نیز، مانند شهر زلزله خیز تبریز، در طول حیات خود بارها دچار زمین لرزه شده است. منتها گیلیخان از یکی از این زلزله ها، بر خلاف تبریز، نتوانسته لاقل بعنوان شهر کمر راست نماید و مخروبه هایش بین روستاهای اطراف تقسیم گشته است. در این قسمت ما، در جستجوی زلزله مخرب و ویرانگر مذکور میباشیم.

در طول تاریخ، زلزله هایی مهیبی در شهر تاریخی تبریز و منطقه آن اتفاق افتاده اند که وقوع و آسیبهایشان ثبت گردیده اند. بدیهی است، زلزله های رخ داده تبریز در گیلیخانی که در حدود سه فرسخی آن قرار داشته نیز احساس شده و آثار مخربی میتوانست در آنجا داشته باشد. به هر حال، با دلایلی که ما در قسمت هفتم در مورد مشاهده نشدن اسم گیلیخان در اسناد تاریخی آوردیم، گیلیخان لاقل بعنوان شهر بایستی قبل از دوره ایلخانیان از بین رفته باشد و بدین خاطر لازم است فقط زلزله های قبل از ایلخانی تبریز بررسی گردند.

یحیی ذکاء، در کتاب زمین لرزه های تبریز، سالهای وقوع هشت زمین لرزه مهلک و ویرانگر تبریز را نگاشته که از آنها دو مورد مربوط به قبل از ایلخانی بوده است: ۸۵۸ میلادی (۲۴۴ هجری قمری) و ۱۰۴۲ میلادی (۴۳۴ هجری قمری). در کتاب زلزله های بزرگ آذربایجان نوشته دکتر

گیلیخان میباشد که کشاورزان توسط آن نهر زمینهای واقع در آن کشتزار را آبیاری مینمایند.

شکل ۱۵: گیلیخان به شکل گل خان، سند مالکیت مرحوم علی اصغر قنبری سهلان

۹) جستجوی زلزله هایی که میتوانستند گیلیخان را از بین ببرند

شهر گیلیخان بدلیل موقعیت جغرافیایی مخصوصش که در قسمت سوم مقاله توصیف گردید، در اثر زلزله نمیتوانست یک دفعه از صحنه روزگار محو شود، حتی در زلزله هایی که آسیب کلی دیده است. قاعدتا، بازماندگان یا افراد ذینفعی بودند که میخواستند آنرا در حد توان بازسازی نمایند. مگر اینکه بدلایلی، رفته رفته نقشش را به جاهای نزدیک دیگر محول نموده باشد و پدید آمدن ساغالان شهرمانند با امکاناتی مثل بازار، کاروانسرا و حمام کنار گیلیخان در زمان صفوی که در مقاله اولیا چلبی و سهلان آمده و به فاصله ای یک منزلی تبریز سیاح

بدین ترتیب مشخص میگردد، نشانی شهر گیلیخان را بایستی در تاریخ باستان منطقه جستجو نمود. فعلاً، یافته شدن آثار دوره اشکانیان از گیلیخان شنیده شده است که در قسمت بعدی به آنها خواهیم پرداخت.

۱۰) یافته شدن آثار دوره اشکانیان (پارتیان)

از گیلیخان و هویت قومی آن محل باستانی آثار زلزله، استخوان مردگان و حتی اسکلت سالم انسان، ظروف سفالی و اشیاء قدیمی موقع حفاریهای گیلیخان از اهالی منطقه زیاد شنیده شده است. از گیلیخان ساغالان، کوزه سفالی حاوی طلای پودر گشته پیدا شده است. از گیلیخان آلوار سفلی (قوم بازی) قوری سفالی و گوشتکوب قدیمی یافت گشته است. یک کشاورز ساغالانی، موقع کندن زمینهایش در گیلیخان جویها مشاهده نموده است. موارد مذکور نشان میدهند، گیلیخان برای مردمان قدیم محل زیست بوده است و همانطوریکه در قسمت پنجم گفته شد، حتی خرابه های آن توسط اهالی روستاهای میان سفلی و نادارلی دیده شده است. در گیلیخان نادارلی (گیلیوان)، گورها مشاهده شده است که احتمالاً آن ناحیه گورستان شهر باستانی بوده است. پیر میان علیا به احتمال زیاد پیر محل مسکونی گیلیخان بوده است. نگارنده در تلاشهایش، به دو مورد یافته حاوی قدمت نیز برخورد داشته است که نشان میدهند، از گیلیخان آثار مربوط به دوره سلسله اشکانیان (پارتها) یافته شده اند که برهه تاریخی آن سلسله از ۲۴۷ سال پیش از میلاد تا ۲۲۴ پس از میلاد بوده است:

الف) حدود چهار سال پیش با یکی از اهالی ساغالان که از دوستان قدیمی من است، در مورد اشیای یافته شده از گیلیخان پرس و جو میکردم. او میگفت، خودش شیئی جالب دایره ای شکل

توحید ملک زاده دیلمقانی هم، در فصل چهارم کتاب با عنوان زلزله های تاریخی آذربایجان در مورد زلزله های بزرگ و بعد از میلاد آذربایجان از جمله تبریز توصیفاتی آورده شده است. در نوشته دکتر ملک زاده، سالهای زلزله های بوقوع قبل از ایلخانی به وقوع پیوسته تبریز به میلادی عبارتند از: ۶۳۴ م، ۶۹۴ م، ۷۴۶ م، ۸۳۸ م، ۸۴۹ م، ۸۵۸ م، ۸۶۸ م، ۹۴۹ م، ۱۰۲۰ م، ۱۰۴۰ م، ۱۰۴۱ م و ۱۰۴۲ م. با توجه به شدت، مرکز زمین لرزه و آسیبهای که به تبریز وارد نموده اند، از این زلزله ها دو مورد میتوانند باعث نابودی شهر گیلیخان گردند و اینها همانهایی هستند که ذکاء نیز به آنها اشاره نموده است. دکتر ملک زاده در کتابش راجع به زمین لرزه سال ۸۵۸ میلادی (۲۴۴ هجری قمری)، بزرگی آنرا ۶ ریشتر، مرکز آنرا منطقه باریش و آسیب آنرا شهر تبریز تماماً تخریب ذکر میکند. ملک زاده، راجع به ۱۰۴۲ میلادی (۴۳۴ هجری قمری)، بزرگی آنرا ۷/۶ ریشتر، مرکز آنرا ۳۸/۱ شمالی و ۴۶/۳ شرقی قید میکند که با جستجوی ما از طریق گوگل ارث نزدیکی روستای آخولا (آخوله) میشود. در اثر این زلزله، شهر تبریز بعد از ۱۹۰ سال آرامش کلا تخریب گردیده و بیش از چهل هزار نفر کشته شده اند. آخولا، در همان دشت تبریز قرار دارد که گیلیخان بوده است و به نظر میرسد زلزله مهلک چهارم نوامبر ۱۰۴۲ میلادی (۱۷ ربیع الاول ۴۳۴ هجری قمری)، تنها زلزله قبل از ایلخانی و بعد از میلادی است که میتواندست شهر گیلیخان را از صفحه جغرافیا حذف و احتمالاً غیرقابل بازسازی نماید. البته به شرط آنکه، گیلیخان قبلاً توسط زلزله ها یا آسیبهای دیگری که اطلاعاتی از آنها در دسترس نیست از بین نرفته باشد.

حکمرانها بوده و این حکمرانان میتوانند همان شاهان پارتی باشند. علاوه بر آن، همانگونه که در مبحث پیرها گفته شد، احتمال دارد پیرموسی ساغالان هم در دوره اشکانی یکی از پیرهای گیلیخان بوده باشد. البته ممکن است، آثار دوران باستانی قبل از پارتها یا بعد از آنها هم در اراضی گیلیخان باشند و گیلیخان مربوط به دوران دیگر نیز باشد، همانگونه که در قسمت سوم در تحلیل مساحت غیرمتعارف وسیع گیلیخان بیان گردیده است.

در باره هویت قومی گیلیخان، همانطوریکه در قسمت وجه تسمیه و معاشناسی کلمه گیلیخان نشان داده شده، میتوان گفت، توپونیم گیلیخان مربوط به قوم ترک گیل/گیلی بوده یا در محیط فرهنگی ترکان ایجاد گشته است. یعنی، هویت بخشان به محل باستانی گیلیخان و ساکنین اولیه آنجا ترکان بوده اند. علاوه بر خود توپونیم، اگر گیلیخان یک شهر اشکانی باشد، خود به خود دلیلی تاریخی نیز بر زندگی ترکان در گیلیخان ارائه شده، حضور آن قوم در این مکان پررنگتر میگردد. زیرا نویسندگان زیادی از جمله جورج راولینسون مورخ اهل انگلستان در منبع انگلیسی ششمین شاهنشاهی کبیر شرقی (پارتیان)، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه در کتاب درر التیجان فی تاریخ بنی‌الاشکان و پروفیسور محمدتقی زهتابی در منبع ترکی تاریخ دیرین ترکان ایران بر ترک یا نزدیک به ترکان بودن اشکانیان دلایل تاریخی و فرهنگی ارائه کرده اند.

منابع

۱- ضرب الامثل های مخصوص سهلان، قدرت ابوالحسنی سهلان، ماهنامه ائل بیلمی ویژه نامه ساغالان (سهلان)، شماره ۷۸، تیریز، تیرماه ۱۳۹۵ شمسی

سینی اندازه دسته دار از محوطه قوم بازی (گیلیخان) پیدا کرده بود و آنرا برده به خریدار اشیا عتیقه ارائه نموده بود. دوستم بیان میداشت، خریدار بعد از آزمایش شئی، قدمت آنرا ۲۲۰۰ سال پیش اذعان نمود و اظهار داشت، حیف که دسته شیئی شکسته بی ارزش شده است، وگر نه بهای زیادی داشت.

ب) خرداد سال ۱۳۹۹، با آقای محمد رضایی اهل مایان سفلی که در متن به او اشاره هایی شده است، در مورد گیلیخان گفتگویی داشتم. رضایی بیان میداشت، یکبار با فردی در طرفهای مشهد همصحبت شده بود و همصحبت با اشاره به سینیق (سه راهی روستای ساغالان) گفته بود، در روبروی سینیق و سمت دریاچه اورمیه زمینهایی وجود دارند که با دو متر حفر زمین میتوان اشیای گران قیمتی بدست آورد. همصحبت به رضایی گفته بود، او خودش با همین کار پولدار شده است! همچنین اظهار داشته بود، دو متر خاک یعنی ۲۰۰۰ سال قدمت، چرا که هر یکصد سال ۱۰ سانتیمتر به ضخامت خاک افزوده میشود! ... زمینهای صحبت شده با آقای رضایی، همان اراضی شهر باستانی گیلیخان و احتمالاً قوم بازی میباشد. اما مشخص نیست، فرمول مذکور قدمت تا چه حد صحیح بوده باشد؟! شاید هم فرد مزبور از اشیای یافت شده حدود ۲۰۰۰ سال قدمتی که در گیلیخان یافته، چنین فرمول متناسبی به نظرش رسیده است!

قدمت موارد مطرح شده بالا به زمان اشکانیان مربوط میشود و پاسخگویی میراث فرهنگی تبریز و دیگران را می طلبد. با توجه به این مطالب احتمال داده میشود، گیلیخان شهری اشکانی بوده باشد و همانطوریکه در مبحث سوم هم گفته شد گیلیخان به آن وسعت احتمالاً مورد توجه

- https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3e/Persian%28IRAN%29_Empire_1747.jpg
- ۲۳- تاریخ عالم آرای عباسی، اسکندر بیگ ترکمان، مصحح ایرج افشار، چاپ امیرکبیر، تهران، ۱۳۵۰ شمسی
- ۲۴- تاریخ عالم آرای امینی، فضل الله بن روزبهان خنجی اصفهانی، مصحح محمد اکبر عشیق، نشر میراث مکتوب، تهران، ۱۳۸۲ شمسی
- ۲۵- سفرنامه ونیزیان در ایران (شش سفرنامه)، جوزا باربارو و دیگران، ترجمه منوچهر امیری، نشر خوارزمی، تهران، ۱۳۴۹ شمسی
- ۲۶- وقف نامه ربع رشیدی، رشیدالدین فضل الله همدانی، به کوشش مجتبی مینوی و ایرج افشار، سلسله انتشارات انجمن آثار ملی، تهران، ۲۵۲۶ شاهنشاهی (۱۳۵۶ شمسی)
- ۲۷- نزه القلوب، حمدالله مستوفی قزوینی، مصحح محمد دبیر سیاقی، ناشر حدیث امروز، قزوین، ۱۳۸۲ شمسی
- ۲۸- معجم البلدان (۵ جلدی)، شهاب الدین ابوعبدالله یاقوت بن عبدالله الحموی، بیروت، ۱۳۹۷ قمری (۱۹۷۷ میلادی)
- ۲۹- تاریخ تبریز تا پایان قرن نهم هجری، دکتر محمدجواد مشکور، چاپخانه بهمن، تهران، ۱۳۵۲ شمسی
- ۳۰- اعلان، ثبت عمومی ناحیه ده تبریز (محل سرد صحرا)، نمره ۴۶۰۲، ۱۳۱۳ شمسی
- ۳۱- سند مالکیت، شماره ملک ۲۰۳۹، شماره ثبت ۲۰۷۸۰، دفتر ۹۹، بخش ۱۰ تبریز، نام و نام خانوادگی علی اصغر قنبری سهلان فرزند فیض الله، تاریخ ثبت هیجدهم اسفند ۱۳۵۴ شمسی
- ۳۲- زمین لرزه های تبریز، یحیی ذکاء، چاپ اول، انتشارات کتاب سرا، تهران، ۱۳۶۸ شمسی
- ۳۳- زلزله های بزرگ آذربایجان (از اوایل میلاد تا ۱۳۹۸)، دکتر توحید ملک زاده دیلمقانی، چاپ اول، نشر آینا، اورمیه، ۱۳۹۸ شمسی
- ۳۴- ششمین شاهنشاهی کبیر شرقی (پارتیان)، جورج راولینسون، ۱۸۷۳ میلادی:
- The Sixth Great Oriental Monarchy (Parthian), George Rawlinson, 1873
<https://ia801800.us.archive.org/8/items/dli.ministry.06363/53.107%2520G%2520S.pdf>
- ۳۵- درر التیجان فی تاریخ بنی‌الاشکان (تاریخ اشکانیان)، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، به کوشش و اهتمام نعمت احمدی، چاپ اول، انتشارات اطلس، تهران، ۱۳۷۱ شمسی
- ۳۶- ایران تورکلرینین اسکی تاریخی (ایکینجی جیلد)، پروفیسور محمدتقی زهتابی، نشر اختر، تبریز، ۱۳۷۹ شمسی
- ۳۷- آذربایجان در سیر تاریخ ایران (سه جلدی)، رحیم رئیس نیا، انتشارات نیما، تبریز، ۱۳۶۸ شمسی
- ۳۸- نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن، دکتر محمد جواد مشکور، چاپخانه بهمن، تهران، ۱۳۴۹ شمسی
- ۳۹- تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، نادر میرزا قاجار، شرح و تعلیقات محمد مشیری، انتشارات اقبال، تهران، ۱۳۶۰ شمسی
- ۴۰- تاریخ تبریز، ولادیمیر میتورسکی، ترجمه عبدالعلی کارنگ، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، نشر آیدین، تبریز، ۱۳۸۹ شمسی
- ۴۱- قاراقویونلوها و آغ قویونلوها، توفیق نجفلو، ترجمه پرویز زارع شاهمرسی، نشر اختر، تبریز، ۱۳۹۰ شمسی
- ۴۲- تاریخ تیموریان و ترکمنان (قاراقویونلوها و آغ قویونلوها)، دکتر حسین میرجعفری، چاپ هشتم، نشر مهر، قم، ۱۳۸۸ شمسی
- ۴۳- آثار باستانی آذربایجان (جلد اول)، عبدالعلی کارنگ، چاپخانه بهمن، تهران، ۱۳۵۱ شمسی

- ۲- اولیا چلبی و روستای سهلان، قدرت ابوالحسنی سهلان، ماهنامه ائل بیلیمی، شماره ۱۱۶، تبریز، شهریورماه ۱۳۹۸ شمسی
- ۳- ساغلان (بازخوانی یک سند تاریخی)، قدرت ابوالحسنی سهلان و جلیلی یاری، ماهنامه اوزان، شماره ۲۰، تهران، فروردینماه ۱۴۰۰ شمسی
- ۴- ساغلان در اسناد تاریخی سه قرن گذشته، قدرت ابوالحسنی سهلان، ماهنامه خدا آفرین، شماره ۲۱۱، تهران، ویژه آبان، آذر و دیماه ۱۴۰۱ شمسی
- ۵- برهان قاطع، محمدحسین بن خلف تبریزی، باهتمام دکتر محمد معین، جلد سوم، چاپ دوم، انتشارات رشدیه، تهران، فروردین ۱۳۴۲ شمسی
- ۶- اوغوزها (ترکمنها)، پروفیسور فاروق سومر، ترجمه آناردی عنصری، انتشارات حاج طلائی، گنبد کاووس، ۱۳۸۰ شمسی
- ۷- فرهنگ آبادیهای ایران، جلد ۱۱، نام ها و موقعیت جغرافیایی شهرها و آبادیها، کشور شاهنشاهی ایران، لطف الله مفخم پایان، انتشارات سازمان جغرافیایی کشور، ۱۳۳۹ شمسی
- ۸- سایت جهانی نامهای جغرافیایی:
<https://www.geonames.org>
- ۹- فرهنگ جغرافیائی ایران (آبادیها)، جلد دوم، استان مرکزی (آبادیها)، سرتیب حسینعلی رزم آرا، انتشارات دایره جغرافیایی ستاد ارتش، مهرماه ۱۳۲۸ شمسی
- ۱۰- سیری در تاریخ زبان و لهجه های ترکی، دکتر جواد هیئت، چاپ سوم، نشر پیکان، تهران، ۱۳۸۰ شمسی
- ۱۱- دیوان لغات الترک، شیخ محمود کاشغری، ترجمه دکتر حسین محمدزاده صدیق، چاپ اول، نشر اختر، تبریز، ۱۳۸۳ شمسی
- ۱۲- خان در سایت مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی:
<https://www.cgie.org.ir/fa/article/240674/%D8%AE%D8%A7%D9%86>
- ۱۳- آذربایجان خالقی نین سوی کونونو دوشونرکن، میرعلی سیداوف، برگردان رحیم شاونلی، نشر اختر، تبریز، ۱۳۸۴ شمسی
- ۱۴- لغتنامه جامع اتیمولوژیک ترکی- فارسی دیل دنیز، اسماعیل هادی، اختر، تبریز، ۱۳۸۶ شمسی
- ۱۵- قان در لغتنامه چند زبانہ آداسۆزلوک (مدیریت دکتر حسن بی هادی):
<https://www.adasozluk.com/post/word/show/all/%D9%82%D8%A7%D9%86>
- ۱۶- فرهنگ ترکی-فارسی شاهمرسی، پرویز زارع شاهمرسی، چاپ اول، نشر اختر با همکاری انتشارات اناس، تبریز، ۱۳۸۷ شمسی
- ۱۷- فهرست ملی ایران، فایل اکسل فهرست آثار ملی موجود در فایل زیپ شده:
[https://web.archive.org/web/20191006234339/http://iranshahmersey.com/docs/Asare%20Sabti%20\(Up%20to%2026666\)%20\(Versio%209%202008%2029\).zip](https://web.archive.org/web/20191006234339/http://iranshahmersey.com/docs/Asare%20Sabti%20(Up%20to%2026666)%20(Versio%209%202008%2029).zip)
- ۱۸- مرآت بلدان، محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، به کوشش و تصحیحات چهار جلدی دکتر عبدالحسن نوائی و میرهاشم محدث، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷ و ۱۳۶۸ شمسی
- ۱۹- سفرنامه جیمز موریه جلد ۲، جیمز جاستی نین موریه، ترجمه ابوالقاسم سری، نشر توس، تهران، ۱۳۸۶ شمسی
- ۲۰- تاریخ جهانگشای نادری، میرزا مهدی خان استرآبادی، نسخه دیجیتالی کتابخانه هندوستان:
<http://ndl.iitkgp.ac.in/document/QTdodkltb1RLQkJJOYKYzMW5BaVp3NDdidkxPR1JSRTJmU1dyZ21iUEE4MD0>
- ۲۱- نقشه ایران در دوره زندیه:
<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Historical Atlas of Iran - Plate No. 23.jpg>
- ۲۲- نقشه ایران در دوره افشاریه:

پارلاق گونشی دیرکی کوسن سئوگیلی لرین بیر -
 بیرلریله باریشماسی و اومود قیغیلجیم لاری نان
 قارانلیق طالع لره ظفرچالما موژده لری دیر.
 "انزاب" ین شعر دونیاسی، بیر سئحیرلی قارتال
 قانادی دیرکی آدمی سمالرین ایلاهی نوری له
 قاووشدورسادا، یئنه بیرداها تورپاقا باغلايیر.
 یئر اوزونده کی فلاکت لره، آجی لیق لارا و عدالت
 سیزلیک لره گؤزیوممادان، بوتون قلب لری گؤی
 اوزه رینده سئیر ائتدیرسه ده بیر اعتراض بایراقی
 کیمی جوشدورماقا چالیشیر. او اینسان سعادتینی
 باریش دا و نغمه دولو دوداقلاردا گؤروب بیر آن
 اولورسادا کدر و گؤزیاشی یاغدییران قابیل و
 نمرودلارین ظولمونو اونودماییر.

گؤرکملی ادبیات اوستادی "دکتر شهریار حسن
 زاده"، "انزاب خوئی" نین "بر بال اندیشه /
 دوشونجه لر قانادیندا" آدلی کیتابینا یازدیقی اؤن
 سؤزده اونون غزل لرینده اولان اینجه و الوان
 خیال لارین درین لی یینه ایشاره ائده رک بئله
 بیر فیکری ایره لی سورورکی: "بو باجاریلی
 شاعیرین غزل عالمی، بوتون عصرلرین شعر اؤزل
 لیک لریندن قاینقلاناراق، اؤز یاشادیقی لیریک
 حیس لری آخیجی وزن و قافیله لر ایله آلیش
 دیرسادا، یوردونون دوغال ووقارینی، بولاغ لارین
 سرین لی یینی و چاپلارین دنیزه آخان ترنم
 لرینی عشق نامینه عکس ائتدیرمه یی ده
 اونوتماییر... او وارلیقین سیرلارینا مبهوت قالاراق
 ایلاهی و عیرفانی دوینغولار، شاعیرین عاطیفه،
 دوشونجه و احساسینا صاف و معنوی بیر جلا
 وئریر..."

انزاب خوئی نی ۱۳۵۷- نجی ایل بیر آذربایجانلی
 گنج شاعیر اولدوغومدا، ایلك دفعه اوستاد کریمی
 مراغه ای نین اونا ایتحاف ائتدی یی شعر ایله کی
 کیتابلاری نین بیرینده چاپ اولمشو تانیدیم و

علیرضا ذیق دن Alirza zihqq dən

کوسن سئوگیلی بیرگون باریشار

بر بال اندیشه

غلامرضا انزابی پور(۱۳۱۴ هـ . ش - خوی)
 ناشر: انتشارات پیروی - تهران
 چاپ اول، ۱۳۸۴

گؤزل سؤز بوخچاسین "انزاب" آچاندا
 دوشور یاده خویون کئچمیش زمانی
 "بهرام صاحبدل"

"انزاب خوئی" نین یارادیجیلیق خزینه سینه
 دالدیقدا دوینغوو دوشونجه دالغالاری اینسان
 حیستی نی شعرین جوشغون دنیزینه آپارسادا بیر
 بالیقچی تک آتیلان توری دیشاری چکدیک ده،
 اونو اینجی لر و مرجان لارلا دولو گؤردوک ده، بو
 سیاحت دن دویماق اولماییر. او اؤز شعرلری ن
 بیزی حیاتین ائنیش و یوقفوشلاری له قارشى -
 قارشى یا قویودوقدا، اوکی اینسان اوره یینده
 ایشیل - ایشیل پارلاییر سئویملی بیر صاباحین

رحمتلی "اوستاد محمدآقاسی" یا اتحاف ائتدی
 بی بیر شعرده سؤیله دی یی کیمی بیزده اونو
 انزاب خوئی یه قایتاراق اورهک دن سسله
 نیریک:

تا کی وار یا اولاجاق درس و کلاس
 سنه تعظیم، سنه آلقیش، سنه پاس

اورهک چیرپینتی لاری

«خوی» لی شاعیر بهرام صاحبدلین

یارادیجیلیقی حاققیندا

درین مضمونلو گؤزل شعرلی ایله باشارلی
 یارادیجیلقا امضا آتان، «هایم» تخلص لی «بهرام
 صاحبدل» چاغداش «خوی» ادبیات سماسی نین
 پارلاق اولدوزلاریندان بیری دیر.

خلقین باشادوشه جه یی بیر دیلده یازیب یاراتماق
 و ازیلمیش کوتله یین آجی حیاتیندان الهام آلاق
 تمثیل فورماسیندان بهره لن مک شاعیرین
 اثرلرینده تأثیرلی ایز بوراخیب اونلارین یاشارلیقینا
 یول آچیر.

دوغما یوردا و ائله باغلی لیق شاعیرین دوغولو
 کؤنلونا چولقلارکن اجتماعی حیاتیمیزین ائنیش
 و یوققوشلارینی بدیعی یارادیجیلیقیندا عکس
 ائتدیریر و دؤروموزون دورو و پارلاق، آیناسی
 اولور. او حاقسیر لیق لارا، قارشى دورارق چیرکین

سونرالار بیر تورکجه غزل ایله کی چوخ کئچمیش
 ایللرده "وارلیق" درگی سینده گؤرموشدوم، اونون
 دولغون و بدیعی بیر یارادیجیلیقا صاحب
 اولدوغونا اینام تاپدیم. آنجاق ۱۳۸۰ - نجی ایل دن
 بوینا "اورین" درگی سین شعر و ادبیات صحیفه
 لرینده چالیشدیغیم دا و سونرالار باش کاتب
 اولدوغومدا، شاعیرین نشریّه یه هدیه ائتدی یی
 شعرلی گؤردوک ده، اونلاری گؤزل و دیرلی
 بیلرکن، گئنیش شکیلده یایماقا چالیشدیم.

"اورین" درگی سی، همشهری لر ایچینده بؤیوک
 ایستقبال لا اوغراماق ایله "اوستاد انزاب" یین
 شعرلی بئله لیک له خلق ایچره یاییلاراق کؤنول
 لرده اؤزونه بؤیوک یئر آچدی. حتتا یادیمدادیرکی
 سونرالار رحمتلی شاعیر "سیدمنصور دیبا" نین
 یاس مراسیمینده من ایله سئویملی و یارادیجی
 شاعیر "هاشم عابدی" مسجیدین ایچری
 قاپیسیندا آغیزدا دوروب فاتحه یه گلن لری
 قارشیلایاراق، تانیمادیغیم بیر نئجه نفر گلیب
 "اوستاد انزاب" یین بو مجلس ده اولوب
 اولمادیغینی سوروشدولار. اونلار شاعیرین
 شعرلرینی "اورین" ده اوخودوقلاری ایچون اونو
 گؤرمک آرزوسوندا ییدیلار.

"انزاب خوئی" نین "دوشونجه لر قانادیندا" ادلی
 کیتابین دان اؤنجه اونون "حج نامه" کیتابینی دا
 اوخویارکن، شاعیرین طنز باخیشی ایسه منی
 حیرت لره دوشورموشدو.

انزاب خوئی اینجه دوغولو و معنوی گؤزل لیک
 لره و ورغون اولان بیر اینسان دیر کی آزاد بیر
 اوره ک له، همیشه محبت و دوزلویون نغمه کاری
 اولوبدور. او خویون ادب سماسی نین قالیجی بیر
 اولدوزو اولارکن، گؤرکملی تاریخ عالیمی و
 تدقیقاتچی "علی آقاسی" نین اونودولماز آتاسی و
 آذربایجانین ادلیم شاعیری "دانش" تخلص لی

گۆزوم يولدا قولاق سسده منتظرم گله يازيم
عابد اورهك چيرپينتى سين شاققيلدايان
سئله يازيب

منده كۆنول سۆزون قويون آچيلمايان گوله يازيم
شاعيرين جانلى و رنگلى ليريكاسى واردير. اونون
غزل لرين اوخودوقدا فضولى لردن آخيب گلن
«آيدين و دورو» ليريك چشمه لرين سرين
شلاله سيني دويوروق. گۆزل ليكلر گۆزه چارپير و
دويغولار دالغالانير. كۆنول عشقه دالير و حيات،
محبت جالايير:

عشقينده روسواي اولماقيم دونياده عزتدير منه
كويينده مسكن ائتمه قيم شان و شرافت دير منه
عاشق لرين باش آرزوسو چاتماقدي يار وصالينه
گۆرمك گۆزل رخساريني بير عمر حسرتدير منه
قاشين لالين ائت كمان كيپر يك اوخون وورسینه مه
يار باغريمي سؤك سئوگيليم عين سعادتدير منه
اسكى و چاغداش آذربايجان ادبياتى ني ان ياخشى
اوخويوب بيلن گۆركمى شاعيريميز، آذربايجان
ديلى نين بوتون ادبى - بديعى اينجه ليك لر يندن
اؤز اثرلرينده استفاده ائتمك له برابر، ياشاديقى
دوغما ديارى و اؤز عصرى نين قاليجى بير ايزى
اولراق و بوتون وارليقى ايله سئودىگى كندلى و
شهرلى كوتله لرى نين دانشيديقلارى ديل اسلوبونا
صادق قالمق نيتى له و يارا ديچيليقى تكجه
ضىالى لر ايچون يوخ بلكه بوتون خلق ايچون لذت
وئريجى اولماقا خاطر، اثرلرى بعضاً لهجه ايله
قارشير كى بو دا شاعيرين ياراديجيلىق اؤزل
ليك لر يندن بيرى دير:

بيليرسن دئييب لر آتا بابالار
ناموسى آتيلار ايتيه يئميوب
ائشيدين سۆزومى جوان بالالار
بابالار موفته سوز هئچ دئميوب

مناسبت لرى قارقى بير و حاقللى اولراق بئله
دئيير:

قارا گونون عؤمرى آزدي دئييل لر
سويوق قيشين دالى يازدي دئييل لر
شاعيرين محبت اجاقلى و وطن سئوگيسى له
آليشيب توتوشان بير قلبى وار. اونون محبتى بير
قارتال تك قاناد گريب اولكه ني، توپراقى، داغى و
داشى بورويوز و «سؤيله يين سهنده هاراي آي
هاراي» دئييب شهر يار ايتگى سيني بئله ده
يرلندي رير:

اي گۆزل وطنيم آذربايجانيم
اولدوز تك سينه نده باتدى شهر يار
اي شرف اولكه سى اي شيرين جانيم
قوينوندا جان كيمي ياندى شهر يار
آنالاردا وطن توپراقيندا بوى آتيب ديرچه لديك
لرى ايچون، آنا وطن اونون شعرينده بير آنادان
اوستون توتولور و وطن سئوگيسى بير دنيزتك
شعرينده دالغا ووروب داشيرى:

اي وطن دونياده سن شأنيوم ووقاريمسان منيم
مسكنيم، يوردوم، يووام دوغما دياريمسان منيم
سنده بوى آتديم اوجالديم اي آنامدان مهربان
شادليقيم، ذوقوم سئوئنجيم غمگساريمسان منيم
دوز چؤره يى ايتيرمه ين و دوغما يوردو «خوى»
شهرينه دونيالار قدر محبت بسله ين شاعير،
«خوى» ون آدليم شاعيرى رحمتلى «استاد
آقاسى» ني دئبله يادا ساليير:

سن شهر يميزين افتخارى شانيسان اوستاد
بيز خويلولارين گۆز بيه يى جانيسان اوستاد
هابئله خوى مولكونون ادب صحيفه سينده ياشار
بير آدامالك اولان بارلى وو قارلى ائل شاعيرى
«هاشم عابدى» يه خطاب بئله سؤيله يير:
يازى گليب طبيعتين گلمه ييبدى هله يازيم

من دیری یم اولمه می شم بیر بؤیوک تاریخیم وار

آذربایجان شاعیری، «میر حسن سربلند» ین
ایتگی سی اوچون

فوجامان آذربایجان شاعیری «میر حسن سربلند»
ین اورهک سارسیدان اولوم خبرینی ۸۳ نجی
ایلین ایلک گونلرینده ائشیده رکن، کئچمیش
ایللرین یادینا دوشدوم. او ایل لر کی ایران اسلام
انقلابی ظفر چالمیشدی و قیفیل لی دیل لر آچیلار
کن گؤرکملی شاعیریمیز اوزون ایللر یازیب
گیزله تدی یی آنا دیلده کی شعرلینی ایشیق
اوزونه چیخاریردی. اوها بئله یئنی دوغولارینی
قلمه آلیب انقلاب گونلریندن بئله سؤز آچیردی:

وطن بهار اولدی قیزیل گول آچدی
ملت غالب اولدی پهلوی قاچدی
جوان قیزلار تئله غنچه گول ساچدی
«دهده قورقود» اولادلارن یاشاسین

او شعرلرینده تاریخی آجی گرچک لره دایاناراق
انقلابین آلدی ائتدیگی باشاریلاردان دانیشیر و
«آذری ائلی یم اولمه ین ائلم، ایرانین باشی یام من
قیزیل تئلم» دیئر رک «آنادیلی» بیر نیشگیل

حرمتلی ادیب شاعیریمیز «بهرام صاحبدل» ین آن
سایقی دهیر ادبی اؤزل لیک لریندن بیر ایسه،
تانری یا درین اینامی و عرفان بولاغیندان
یارارلاندیغی دیر کی اونون چوخ جهتلی
یارادجیلیقندا بؤیوک تأثیرلر قویور و دینی
مناسب لر ایچون یازدیغی خصوصاً مولا علی نین
وصفینده کی شعرلری هله چاپ اولمادان شفاهی
شکلده یاییلار کن مؤمن اینسانلارین
سئوگیسی نی قازانیر:

سالیبسان دونیانی مولا حیرته

وئرمیسن عالمده جان حرите

اولموسان حامی نبی اکرمه

دؤزموسن چوخ دین یولوندا زحمته

کعبه یه مولا وئریب سن سن شرف

کعبه نین ایجادینه سن سن هدف

جان وئریب سن آلاهیین پاک دینینه

جان سنه قربان اولاشاه نجف

صاحبدل ین تورکجه دیوانی کیمی فارسجا
دیوانی دا چوخ زنگین ادبی- بدیعی اؤزل لی یه
صاحب دیرکی بونلارین بیرلیکده چاپ اولوب
آلدی ائدیلمه سی، ادبیات سئوۀ لرین نچه ایل
لیک آرزو لاری دیر. او اومودلاکی سئویملی
شاعیرین بو ایکی جیلدلیک دیوانی، دوز گون
تنقیدلرله اوغراییب معاصر آذربایجان ادبیاتی نین
انکشافیندا دهیرلی رول اوینایا.

آنجا ق دئمک کی شاعیر اؤزو دئسه ده «بیر
چیپلاق آغاجام خزان چاغیندا» بیز بونا اینانمیریق
و اینامی میز بودورکی «شاعیر عؤمرونون گؤزل
یازلاری» هله اؤتمه ییب دیر و گله جک ده
دیوانی نین باشقا جیلدلرینی ده گؤزله ییب یئنی
اثرلرینه شاهد اولاجاییق. ۸۰/۸/۲۶ خوی

دهده قورقود اولادلارین یاشاسین
 یاشایاجاق هر وقت آدین یاشاسین
 شاعیری اوایل لرده اورمودانشگاهیندا ترتیب
 وئرلین بیر عاشیق لار کنسرتینده ده خاطرلاییرام
 کی باشی آغ ساچ لارلا دولو اولسایدی دا گنج
 لردن داها آرتیق کنسرتیه مفتون ایدی و مجلس
 سونا یئتدیک ده اوره ک جوشقولارینی فی البداهه
 بو شعرلری نن بیزه چاتدیردی:
 ای عاشیق سازویوی باس دؤشووه
 قهرمان تاریخلی ائلیندن دانیش
 جه جه ووربولبول تک اؤز گلشنینده
 چیچکلی باغلارین گولوندن دانیش
 وو قارلی صمدنی وفاسیندان دئه
 آرازین سویوندان سئلیندن دانیش ...
 تأسفلرکی شاعیریمیز اؤز حیاتی دؤرونده
 شعرلرینی بیر کتابا ییغیب یایماقا هوس
 گؤسترمه دی و شایدده معیشت دورومو بونا ایزین
 وئرمه دی کی اومود وار گله جکده اونون شعرلری
 ادیب اوغلو چنگیز سربلندین همتیله چاب اوزو
 گؤرموش اولا. آنجاق ۸۲- نجی ایله «اورین»
 درگی سینده باش یازار عنوانیله چالیشدیقیم
 گونلر شاعیرله یئنه باغلانتیم اولوب «اورین»
 درگی سی ائده بیلدی شاعیرین رسیم لرینی
 شعرلری ایله بیرلیکده چاپ ائده رک ادبیات
 سئوهن لریمیزه ویئنی بویاباشا چاتمیش آذربایجان
 ادبیات اوخوجولارینا اونون یارادیجیلقی نی
 تانیئتدیرا و بو آن ده یرلی باشاریلاردان دیر کی ائده
 بیلدیک دیری لیگینده چوخلی هفته لر اونون
 شعرلری ایله «سون پاریلتی» آدلی ادبیات
 صحیفه لریمیزه بزه ک وئریب اوستاد شاعیریمیزدن
 تجلیل اولونا.

اونون وو قارلی سیماسینی بو شعری اوخویارکن
 هله خاطرلاییرام و اینامیم وارکی او اگر دوزگون

اولوب اوره ک دونیاسینی قارا بولودلار چولقارکن
 منحوس پهلوی رژیمی نین بو خصوصدا ائتدیگی
 ظولم لری یئنی نسپل لره آیدین بیر سایاقدان
 گؤستریمک ایچون چوخلی گؤزل شعرلرین
 یارادیجی سی اولور:

یازا بیلیمزدیم آنادیلیمی

پهلوی کسردی منیم ائیمی

ائيله مه ددی تاریخ قبول ظولومی

تورکی دیلی منیم آنا دیلیمدی

تورک ائللری منیم قدیم ائلیمدی

۱۳۵۹- نجی ایلرده «ده ده قورقود» ادبی درگی
 سینده «دکتر حسین فیض الهی وحید» له بیرگه
 باش یازار عنوانیله گؤره و داشیدیقیم ایلر «ده
 ده قور قود» ژورنالی نی شاعیره چاتدیردیق. اودا
 رحمتلی شاعیرین اوغلو «چنگیز سربلند» ین آلی
 ایله کی آذربایجانین ضیالی یازیچی و
 شاعیرلریندن دیر. میر حسن سربلند «ده ده
 قورقودی» گؤرچک اونا کؤنول وئریر و درگی ده
 چاپ اولماق ایچون بیر پارا سئویملی شعرلر یازیب
 یوللا ییر. آنجاق شهرت دن قاجدیقی ایچون،
 اؤزونه مستعار آدلار سئچیرکی «م. س. پولاد» و
 «مسد» یادیمدا قالان آدلار دیلار. اونون شعرلری
 درگی ده چاپ اولاراق آذربایجان چاغداش ادبیات
 اولدوز لاری نین بیرینه آرتیر و شعرلری دیل لر
 ازبری اولور. اوراجان کی ۶۰-نجی ایله تبریزی
 شاعیر «سلیمان ثالث» اوستاد شاعیری گؤرمک
 ایچون اورمویا گئتمه یه جان آتیر و اورمودا اونون
 قوناغی اولور. شاعیرین ده ده قورقود درگی سینه
 بسله دی پی سئوگی سی نین نه قدر یوکسک
 اولدوغو بو شعرلریندن داها آرتیق آیدین لاشیر:

پهلوی گر کسردی منیم دیلیمی

منه یاد ائيله دی طایفام ائلیمی

انقلاب بئجردی باغدا گولومی

«پونه ندائی» نین سسی شعر اولوب اوره گیندن جوشسا دا، سانکی یوز ایللرجه یاساق دا و سورگون ده ازیلمیش بیر قادینین عوضیان دولو دوشونجه سی نین ساده جه تصویر دی. اونون قلبی بیر عمان دیر کی دویغولار لا دالغا لا نیر و گۆز یاشلاری ایله ، بوغازیندا کی هیچقیر تی لاری قاتیری. «آرامیزدا اولان سرحد / داها جغرافیا اولما سیین / تاریخ اولسون» دئییه رک دیلک آرزوسونو بئله دیله گتیریر : «قارانیق دان قورخورام / او اؤز آ آته گیمده / ساییرام آلما چیچک لرینی.»

شاعیرین شعرلری فرم دان آسیلی اولما یا را ق، معنا و تصویر با خیمیندان او قدر ساده ، دولغون و یئنی جه دیر کی بو اؤزل لیک لری ایله دوغورودان دوغرویا آدامی سحر ائدیر لر. بیر غواص تک معنا اینجی لرینی آراییب تا پسان دا، تا پدیق دا دا د وئه د وئه اونلارا باخیب دالماق هئج ده کیفایت ائتمیری. رمزلی بیرد یل ایله اوز اوزه قالیرسان کی حتتا شاعیر اؤزو ده حیرته دالیر : «دیرناق لاریملا جیزدیم / یارا لانمادی.»

«پونه ندائی» دویغو سال بیر کؤ نول له گزیب دولاشسا دا ، لحظه لری اوولا ماق دان هئج چکینمه بیر. گیزلین ده و آ چیق دا حیاتی سئیر ائدیری و گؤ رونمز تور لار لا ، آجی شیرین نیسگیل لر ایله دویغو لارین صیا دی اولور. آنجاق او کین ونیفره تی کؤ نول دفتیریندن پوزوب سیله رک «کسدیم قیشقیرتیمی بو غازیمدان» دئییه «باختینا یا پیشان قاپی» نی آچما قا چالیشیری. شاعیرین خیال دونیاسی بولور بیر شلا له تک ، آزاد جا سینا آ خیب فیکیر گونشی نی اؤز صاف لیغیندا چیمدیر سه ده ، اؤزونه گؤ ره او زل وارلیق داشی یان بیر شعر دیلی وار دی : «وتو

تایننا و شعرلری بوتون لوکله چاپ اولوب یاییلا، آذربایجان ادبیاتی نین قالیجی سیمالریندن دیر و اؤز دئیگی کیمی:

آیلار کئچدی ایلر کئچدی

من کئچمه دیم ائلیمدن

دوران گلدی دوران کئچدی من

دؤنمه دیم دیلیمدن

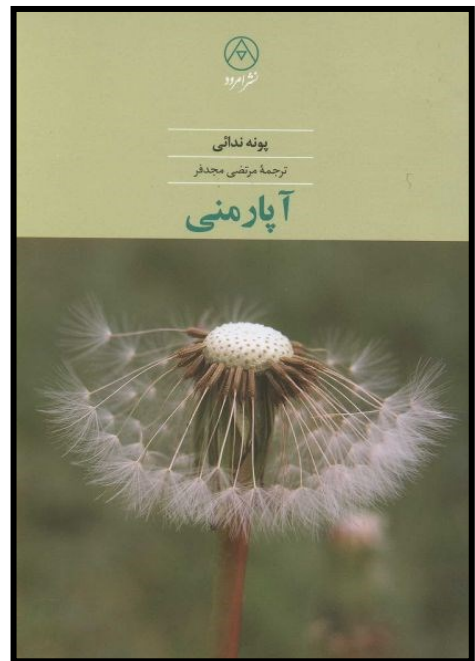
یوردیولوندا ائل یولوندا من قورخمادیم اولومدن

بو دؤزومه بوسؤزومه بیر عالم شاهیدیم وار

اولمه میشم من دیرییم بیر بؤیوک تاریخیم وار

۸۳/۱/۴ - خوی

یئنی شعرین "پونه سی"

آپارمنی (شعر توپلوسو)

پونه ندائی (۱۳۵۳.ه.ش)

ترجمه : مرتضی مجددر

یابین ائوی : نشر امرود - تهران

بیرینجی چاپ : ۱۳۸۵

قشقائی ائل ادبیاتی

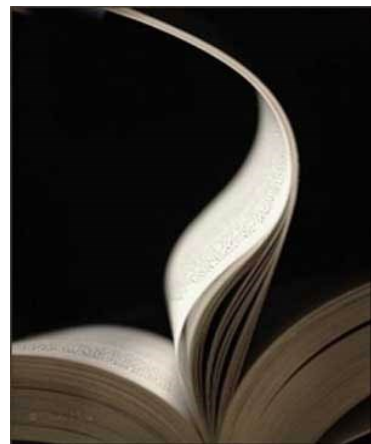

قشقائی تورک لری

ایل لردی ایران ین فارس ناحیه سی نین، کازرون، لار، ممسنی، سمیرم، دوگنبدان، خلیج و داراب منطقه لرینده گئچی قیلیندان توخونموش اوبالاری گؤزه چارپیر . اوبا - اوبا، اویماق - اویماق، داغلار دؤشونده یاشاییر، قیشلاقدان یایلاقا، یایلاقدان قیشلاقا سار سیلماز بیر اراده ایله کؤچورلر . قشقائی لرین تولیدی ایش لری ایله علاقه دار دئمک کی، ایشلری حیواندارلیق و بدیعی خالچالار یارادماق . هامیسی دا اثلات . بیر سیرا روایت لره گؤره، قشقائی تورک لری ۲۴ ائل دن توپلانمیش اوغوز ائللری نین نئچه ائلینه شامل اولورلار کی ۱۳ - نجی یوز ایل لیگین ایکینجی حصه سینده «هلاکوخان» ین غصبنی نتیجه سینده اورتا آسیانین Yarkand ادلی یوردوندان ایرانا سورگون اولولار . قشقائی لغتی نین آدی ایسه ، Yarkand کناریندا یئرله شن بیرکنددن آلینیر . قشقائی لغتی نین ایضاحیندا آرتیرمالی ییق کی، « قاشقا» بیر تور کجه لغت

رورام دووارا ساری / یا شا ییشین آجی نفسی /
 گؤز لریمین چو خورونو دولدورسون دئییه.»
 چاغدش آذربایجان دیل و ادبیا تی نین آدلیم
 سیما سی " مرتضی مجد فر " پونه ندا ئی نین
 سئچیلیمیش شعر لرینی چوخ آخیجی و با جا
 ریقلی بیر سایاق دا ترجمه ائتمه گه جان آتاراق ،
 بئله دئییری : « ... فارس شاعیر لری تورک اوخو
 جو لارا تانیتدیر ماق رسمینی ، بو دؤنه معاصیر و
 گنج بیر شا عیرین اثر لری نین ترجمه سی ایله ،
 دوام ائتدیر دیم... خانم ندائی ، تورک اولدو غو نا
 باخما یا راق ، ایندی یه قدر تورکجه شعر یازما
 میشدیر .هئچ ده عیبی یوخدور... دیل وسیله دیر
 ... دیل لر بیر بیر لری ایله آل وئر ائتمه لی دیر لر
 و دوشونجه لر ، دیل واسیطه سی ایله ، بوتون
 اینسانلار آراسیندا یاییلما لی دیلار...»

شاعیر « بوی آتا بیله جه گیم / تکجه قاجماق دا
 دیر « سؤ یله یه رک « اوره گیم رنگ سیز گؤ
 رو شور « دئییر و دونیادا « دوستلوق آغا ج لاری
 نین اکیلمه سی نی « دیله ییر . او مُدرن بیر
 ذهنیت له اؤز تجربه لرینه جان وئرمک له ، بیزی
 اؤ ز دونیاسینا با غلا ییر و « قهوه فینجا نیندان
 باش قوو زاییر « کی قادینجا دوغو لا رین ، اینسا
 نلیق هارایی اولسون : « درزی دیر منیم آنام /
 تیکیر او هر بیر زادی / آل لرینی ده روز گارا
 تیکیب / و کوره ک لرین ده اونون یو کونه.»

دیلک لرینه و نیسگیل لرینه بدیعی شعرلرینده جان وئریب . " مآذون " ون اصل آدی " محزون " ایدی کی شعرلرینده " مآذون " تلخیص ائدیردی . مآذون عربجه، فارسجا و تورکجه بیلن بیر شاعرایمیش . گؤرکملی آذربایجان یازیچی سی " ح . اولدوز " ون " مآذون " حاققیندا بئله بیر قیدی وار:

داگؤرکملی تورکمن شاعیری " ملانفس " ين شعرلری قشقائی شاعیری اولان « مآذون » یارادیجیلیقین یادا سالیری نئجه کی آیدین دیر، مآذون ون شعرلری تکجه قشقائیلر آراسیندا یوخ، بلکه باشقا تورک دیل لی خلق لر آراسیندا ایسه گئنیش اؤلچوده یاییلیب و قیمت لندیریلیب . مآذون پوئز یاسیندان بیر قوشمانی بیر لیکده اوخویاق:

بولبول ناله سی
گؤزل گؤزلی مست ایمیش خونریز
ارغوان لب لری دیلی شکرریز
محنت چکمیش اوغلان محبت لی قیز
پاخیل آتا ظالیم آتا واریمیش
دندی اوکی قویدی عشقین بناسی
معشوق یانديراسی عاشیق یاناسی
قیز یل گول جفاسی بولبول نالاسی
شام واریمیش بو پروانا واریمیش
کیمین دردی چوخدور کیمین دردی آز
کیمین دل پریشان کیمین دل نواز
مجنون مست عشق دیر لیلی مست ناز
داغ واریمیش بو دیوانا واریمیش
جهانی یارادان جهان آفرین
ازلدن بویورموش بو رسم بو آئین
فرهادا بیستون خسروا شیرین
بو داستان بو افسانا واریمیش
من گلمه دیم بوردا چکم بار غم

اولراق حیوانلارین آنینداکی آغ لکه یه دئییلر .
داها آرتیق بوکی آغ آت صاحابی قشقائی آدلانار .

شعر و شاعیرلیک

ایل لر بویى شاهلیق اصول اداره سینین حکم سوردوغو نتیجه سینده ، قشقائی لرین زنگین فرهنگى تاپدالانسادا، خلقین سینه دفتری اوچ یوز ایل لیک زنگین ادبی ارثی ، بیزیم عصره گتیریپ چاتدیر میشدیر . بو آرادا ، " مآذون " و " یوسف علی بیگ " کیمی شاعر لرین یارادیجیلیقینا اشاره ائتمک اولارکی ، خلق اونلارین شعرلرینی ، نسیل به نسیل سینه خزینه لرینده ، یاد آلردن قورویوب ساخلائییب لار . " مآذون " و " یوسف علی بیگ " ين شعر دیوانلاری بو گونه قدر تام حالدا توپلانیب چاپ اولماسادا ، قشقائی ائلی نین چوخوسی ، بو ایکی شاعرین شعرلرین حفظ دن ازبر دیلر . " مآذون " و " یوسف علی بیگ " دن باشقا، " عیسی قاسم " و " حسین صمصام " آدلی شاعیر لردن آد آپارماق اولارکی اونلارین ادبی ارثی ، سینه دن سنیه یه بیزیم عصره گلیب چاتیبدیر .

" مآذون " و یارادیجیلیقی

اوچ قرن بوندان اول یاشاییب یارادان قشقائی تورک لری نین گؤرکملی شاعیری " مآذون " ، عؤمور بویو یوخسوللوقا چیرپیشان و بیر " عاشیق " کیمی اوبا اوبا گزیب ائلی نین شادلیغیندا و ماتمینده اشتراک ائدن بیر شاعیردیر . داها دوغروسو او ، درده لره ائل ایله بیرلیکده یانیب و دیر " مآذون " صمیمی شعرلرینده ائلی نین اینجه دوغولارینی ترنم ائده رکن، ائلی نین

محبیتین بیلدیرمگه . آما قاری « سلطان » ، «
یوسف خسرو » سۆزلرین ائشیدجک ، اونو
دانالییب ملامت ائتمه گه سعی گۆستریر خاطر
لادیرکی مزارلا بیر آددیم لیق آرالاری یوخدور .
یوسف خسرو " دابیر شعرده اونا بئله جواب وئریر:

سلطان عبث دئمه عؤمر گلدی کچدی
هنوز شهلا گؤزون خماری چوخدور
سن سن بو دونیادا ارم بهشتی

هنوز عاشیق لرین توماری چوخدور...
" یوسف خسرو " لیریکاسی ساده و جانلی دیر . او
لیریکاسندا تکجه یوردون انسانی گۆزه ل لیک
لرین ستایش ائتمگه کفایت لنمیر و طبیعینین
سحرلی گؤزل لیک لرین اولدوقجا اینجه و دوغولو
ترنم آندیر:

یقین بیلدیم یاتان بختیم اویانمیش
بوگون غافلدن یارا اوغرادیم
بیر نوچه باغچادا ، بیر نوچه باغدا
آلما،هیوایا، نارا اوغرادیم
ایکی عقرب قرین گؤردوم بیر آیا
گونئی همراه گؤردوم شام یلدا یا
سونبول قیزیل گوله سالمیشدی سایا
بیر سوسن لی لازارا اوغرادیم
" یوسف خسرو " ین اؤلمز لیریکاسی، قشقائی ائلی
نین سرو بویلی گؤزل لرین تصویر ائده رکن ،
اونلارین باطنی گؤزل لیک لرین دنده غافل
اولماییر . او اؤزونو حقیقی عشقین مفتونی و
" حقیقت عاشیق " آدلاندیریر:

حقیقت عاشیقم بالله دئیل لاف
زری زرگر تانیر نقره نی صراف
فلک روا دئیل ئوزون وئر انصاف
شکار ائدیب ترلانیمی سارمینم
صون سؤزده دئمک کی " یوسف خسرو " قشقائی
ائلی نین گؤزل عادت و عنعنه لرینی ئوز

غم وارايمش بو غمخانا وارايمش
من ايچمکده گؤ تورمه رم جام جم
می وارايمش بو ميخانا وارايمش
او عشوه کی رخنه سالدی ایمانا
او تیر غمزه کی کار ائتدی جانا
نه بیر " مأذون " دؤشو اولدی نشانا
تیر وارايمشش بو نشانا وارايمش

" یوسف خسرو " و یارادیجیلیقی

" یوسف علی بیگ " ایکی قرن بوندان قاباق ،
قشقائی ائلی نین " دره شوری " طایفاسندا
یاشاییب یارادان شاعرلردن ایدی و شعر لرینده "
خسرو " تخلص ائدردی . دئدیک لره گؤره یوسف
علی بیگین ساوادی یوخ ایمیش . حرمتلی
آذربایجان ادیبی " یحیی شیدا " حقلی اولاراق "
یوسف علی بیگ " حاققیندا بئله یازیر : " یوسف
خسروین قوشمالاری هر صنفدن اعلادیر . اونون
قوشمالارین اوخویارکن " عاشیق علسگر " ی هر
ذهنده تداعی آندیر . چونکی بو قوشمالار جاذبه
دار و ساده دیر " گؤرکملی قشقائی شاعیری اولان
" یوسف خسرو " لیریک شعرین نهنگ بیر
صنعتکاریدیر. نجه دئییه رلر اونون لیریک شاعیر
اولدوغو هئج ده تصادفی دئلمیش . گنج
جاغلاریندا " سلطان " آدلی بیر گؤزه له
وورولماسی، اونون عشقینه اوره ک باغلاماسی و
مرادا چاتما ماغی ، بو ایشه اصل سبب دیر . داها
دوغروسو اونون لیریکاسی ، حیاتی ایله علاقه دار
مسئله دیر . بونا گوره ده « یوسف خسرو » ین
چوخلی شعرلری سئوگیلسی ساطانا خطاب دیر .
بو شاعرین روایت آندیرلرکی عؤمرونون صون
گونلرینده، بیر عؤمور هجراندان صونرا ، سلطاناکی
اوزمان قوجا و دوشگون بیر قاری ایمش توش
گلیر و باشلاپیر بئنه سلطانا ئوز پاک عشقین -

چاغداش آذربایجان شعر و ادبیات وورغونلارینا "کریمی مراغه ای" آن تانینمیش سیمالردن دیر. اونون ۶ جیلدلیک "رنگارنگ" ادلی کیتابلاری طنز بیر روح داشی یارق، عامیانه ایصطیلاح لارلا دولو اولماقلا، اینجه و درین معنالی تعبیرلرین حیکممت لی قاینای دیر. او سئوملی شعرلی له اجتماع دا اولان یانلیش اینانج لاری تنقید آتشینه توتور و خورافات چمبرینده سیخیلان ائل اوبانی آجی لار ایچینده گوردوکده، اوره گه یاتان شعرلر ایله اونلاری گولدوره رک آییلتماغا و دوشونمه گه چاغیریر. اوزو دئمیشکن: "شاعیرم شام و سحر فیکر ائدییره م سؤریازیرام / آجیغین گلسه ده یا گلمه سه ده دوز یازیرام." کریمی مراغه ای شاهلیق اوصول ایداره سی دئورینده، اؤزل لیک له ۱۳۲۵ - نجی ایل دن سونراکی هر نه تورکجه کیتاب وار ایدی بوتون آذربایجان شهرلرینده اونلاردان تونقال لار قالاییب مئیدان لاردا اودا چکدیلر و تورکجه اثر یازیب یارادماق بؤیوک بیر سوچ و جورم حئسابلانندی، ائله یه بیلدی ۱۳۳۸ - نجی ایل ده سانسورون یئددی قات حصارلارینی باجاریقلا آشیب جانینی خطره سالماق لا، "رنگارنگ" کیتابی نین بیرینجی جیلدینی گئنیش اؤلچوده نشر ائدیپ یایماقلا، خلقین بؤیوک ایستیقبالینی قازانسین.

اونون شؤهرتی ایران مرزلرینی آشراق چوخلی تورک دیللی اؤلکه لرده ایسه، شعرلی دیل ازبری اولوب سینه لرده نقش اولدو.

اونون شعرلی تمثیل دن فایدالاناراق بوتون خلقی آراسیندا چوخ دانیشیلان سوژه لردن دولو ایدی و بو اوزدن ده حیکایه کیمی نقل اولارکن، "تازه گلین لر"، "گونولر"، "قاینانلار"، "لبه دارلی فهله لر"، "فالچی لار"، "ار آروادلار"، "دامادلار"، "مشاطه لر" و حتتا "خوروزلار" و "پیلوولار" دیله

لیریکاسیندا یئر به یئر خاطرلاتماسینی دا هئچ واخت اونوتما تیز:

بیر دم میل ائت بیزیم باغ و ایوانا
صفا وئره ک قیزیل گوله ریحانا
بیزه رسم دیر حرمت اندک مهمانا
قیز سن قاید گل منیله بیر دانش
"یوسف خسرو" ین قوشمالاریندان نمونه اولاراق
بیری ذکر اولونور:

قوربانلیق گئجه سی
قوربانلیق گئجه سی آیریلیب گئتمه
کیم لر اولار سحر قوربانین سنین
قوربان کی دئییه لر ایلده بیر اولار
ازلدن من ایدیم قوربانین سنین...
گؤزل! هجرانینا چوخ تاب ائيله دیم
هانسی گئجه من خواب ائيله دیم؟
اجل جان ایسته دی جواب ائيله دیم
قویموشدوم کی ائده م قوربانین سنین
سن شخص شاه منده بنده فرمان
بیر بوسه لبیندن دردیمه درمان
نا توان جانیم ائيله دیم درمان
تا بیرگون ائيله ییم قوربانین سنین
بیرایمیش، بیرایمیش سن بیلن تاری
بو دنیا فانی دیر یوخ اعتباری
"یوسف خسرو" ین وفالی یاری
بیر شیرین جانیم وار قوربانین سنین

چاغداش آذربایجان شاعیرلریندن: «کریمی مراغه ای» و «انزاب خوئی»

دا، اونون یازی لاریندان هئچ بیرزاد آنلامادیم. فارسجانی آز - چوخ اوخوبوب یازسام دا تورکجه دن، هئچ نه آنلامیردیم. آنادیلده دانش سام دا او دیل ده یازیب اوخوماق دان عاجیز ایدیم. تا کی بو کیتابی آنامین یاردیمی له کلمه - کلمه هوججولرکن اوخوماغا باشلادیم.

«رنگارنگ» ین هامی جیلدرینی بالا - بالا تاپیب اوخوماقلا ۱۲ یاشیندا ایدیم کی کیتابلاردا خویلی بیر شاعیرین آدینا راست گلدیم. اوشاعیرین آدی "انزاب خوئی" ایدی کی "کریمی" یه شعرلر یازیب تقدیم ائتمک له اودا اونا شعر ایله جاواب وئریدی.

"انزاب خوئی" نین "کریمی" یه یازدیقی بیر شعرینی هله اونودمامیشام کی بیر نئچه بیتتی عیبارت دی بوندان:

نه تنها خاطیریم قیلماز، رخ دلداره توز قونسون
کؤنول راضی دئییل حتتاکی زلف یاره توز قونسون
... زمان آزاده لیک درسین وئریب انزابه ازل دن
شیرین اشعاری قویماز خاطر احرا ره توز قونسون
اوشاقلیق و یئنی یئتمه ایللریندن چوخلی گونلر
کئچسه ده ۴۷ یاشیندا ایدیم کی بو ایکی سئوگیلی
شاعیری یاخین دان گؤروب باغریما باساراق، اونلارین
عطربینی آلدیم. بو خاطیره لی گؤروش ۱۳۸۵ - نجی
ایلین مرداد آییندا گرچک له شه رک، حورمتلی
ادبیات خادیمی "اسماعیل اسدلو" نون دا بو گؤروش
ده دیرلی نقشی اولموشدی. ائو صاحابی او ایدی و
بیزلر اوردا قوناق. "اورین خوی" درگی سی نین
چالشقان و استعدادلی یازیچی سی "فریدون
دهقانی" ده وار ایدی و هابئله آیری - آیری ادبیاتچی
دوستلار. کریمی مراغه ای نین دوغوم ایلی ۱۳۰۴
اولسایدی دا اونون سیماسیندا اولان معنوی و روحانی
گؤزل لیک و صؤحبت لریندن چاغلانان نصیحت دولو
معنالی کلاملار و آلاه سئورلیک دوغوولاری، سئومه
لی شعرلریله قاریشارکن، آدم اونو همان گنج شاعیر
گوروردی کی بیر زامانلار "آی ننه من مدرسه دن
بئزمیشم / مشق و حساب و هندسه دن بئزمیشم"

گلیب اوز احوالات لاریندان دانیشرلار. اؤزل لیک له بو بیت لرله باشلانان شعرلری خلق دیلیندن ائشیدی لرکن اجتماعی رابطه لرده بو شعرلری شاهید چکیردیله:

* نه اولار سوسپه سن بو دل سوزانه پیلوو

ائده سن بیرجه توجه من نالانه پیلوو

* * *

* من سیز بو مراغه منه زینداندی ماتان میز

ای هر باخیشیندا جان آلیب عشوه ساتان قیز

* * *

* فالچی قارداش قاپی دا دورما بویور گل ایچری

باجی وین بیر ایکی ساعت سنه واردی دردسری

* * *

* او زمانیکه جیبیمده دوهزایم وار ایدی

هامی مجلیس ده منیم عز و وقاریم وار ایدی

* * *

* اوغلانلار ایچینده برکاللاه بیزیم اوغلان

بیر دسته قیزیل گولدی ماشاللاه بیزیم اوغلان

* * *

* قوی سنه بیر سؤز دئییم آی مش جمال

قورخورام آما سالاسان قیل و قال

* * *

* منه بیر نازلی قیز آل عیصمه تی نئیلیرسن آتا

بیر قیز آماقدا بو قدر دیقغه تی نئیلیرسن آتا

کریمی مراغه ای نین رحمتلی آتاسی ایسه ایدیم شاعیرلردن ایدی کی "ذاکر مراغه" آدیله شعرلری چاپ اولاراق حتتا ۱۳۲۴ نجی ایل ده "آنادیل" آدیله درس لیک کیتابلاری کی آذربایجان مدرسه لرینده رسمی حالدا اوخونوردی، اونون یارادیجیلیقین دان سؤز آچمیشدی.

"رنگارنگ" کیتابی نین بیرینجی جیلدی چاپ اولدوقدا، من یئنی جه دوغولموش بیر ببه ک ایدیم کی دیل آچیب دانیشانان و آباق توتوب کوچه باجایا چیخدیقیم ایللردن سورا، رحمتلی آنام بیلهمه بیر پارا مزاح لی و شوخلوق جیل شعرلر اوخویاردی کی سونرالار بیلدیم او شعرلر حاج میرزا حسین کریمی مراغه ای نین شعرلری دیر. آنجاق "رنگارنگ" کیتابینی ۹ یاشیندا گوروب ورق وورسام

اولماق پوزار افکار احبابین. " دیله گلدی و اوستاد کریمی نی اؤز موردای آدلاندیراراق اونون چوخ اعتقادلی بیر مسلمان اولدوغوندان و کرپلا واقعه سینہ دئدی گی نوحه لردن ده سؤز آچدی.

"انزاب خوئی" نین اؤز حیاتی حاققیندا ایسه سؤال لار اولدوکی اوستاد کئچمیش لره قاییداداق چوخ نیسگیل لی حالدا بئله دئدی: "من پیشه وری دؤوره سینده مدرسه یه گئدیپ تورکو یازیب اوخوماقی باشاران بیر اییدیم که سونرالاردا تحصیلیمی دبیرستان ایلترینه جان دوام ائتدیردیم. آنجاق آتامین واخت سیز اؤلومی منیم درسیمی یاریمچیلیق قویوب بازاردا چالیشماغا باشلادیم. ۱۳۴۰ نجی ایلدن سورا دا خوی دان کؤچه رک تهران دا ساکین اولدوم. آما تهراندا یاشاماق هئچ واخت باعیث اولمادی کی من اؤز آنادیلیمی اونودام. حتتا منیم نوه لریم ده بوگون تورکی دیلیجه دانیشارلار. منیم آنادان اولدوغوم ۱۳۱۴ نجی ایله قاییداراق دئمک لی یم که خویون "داش آغلیان" مسجدی نین یانیندا اولان تئلگراف کوچه سینده کی قارائلیق دالاندا حیاتا گؤز آچمیشام. کئچن ایلرده "حج نامه" ادلی بیر کیتاب چاپ ائتدیرسمده ۱۳۸۵ نجی ایلده نشر اولان "بر بال اندیشه" کیتابی کی تورکجه و فارسجا شعرلریمی اؤز ایچنه آلیبدیر منیم یارادیجلیق خزینه مین آزجا بیر حصه سی دیر. شعرلریم لیریک و اجتماعی مضمونلاردا اولاراق بوتون چابام او اولوب کی متعهد هونرین بایراقین همیشه چی بین لریم ده داشی یام... " حاج میرزا حسین کریمی مراغه ای بو جمله ایله کی "شعر، هونر عالمی نین لاپ کاساد ایش لریندن بیر دیر" و "کیمسه بو یول دان چوره ک یئمه ییب" دئییه رک سؤزلره سون وئریب بوتون آذربایجان شاعیر و ادبیات سئوه لرینه اوغورلار دیله دی. هابئله خوی دا بو گؤزل و دویغوسال لحظه لری اونا یاشادان هامی دوستلاردان تشککور ائتدی.

دوستلار گؤروشو، او گنجهنی شیرین خاطیره لرله سوناچاتسادا یئنه ده ینی دن گؤروشکم حسرتی هامی نین آرزوسو ایدی.

۸۵/۵/۷ خوی

کیمی شعرلری نین بیزلره اینانیلماز اینجه حیس لر یاشادیردی. کریمی نین بو شعری نی قئید ائتمک له کی "گئنه اوضاع زمان درهم و برهم گؤرونور / نظم عالم پوزولوب غیر منظم گؤرونور" باشلادیق اونون حیاتیندان و کئچمیشین دن اؤیره نمه گه کی اوستاد کریمی بئله دئدی: "۱۰ یاشیم وارایدی کی آنامی ال دن وئردیم و آتام "ذاکر مراغه ای" یوخسول لوق اوزره منی مدرسه یه یازدیرانمادی. بونا گؤره ده منیم ایلك اوستادیم حورمتلی آتام اولدوی و یازیب اوخوماغی اوننان اؤیره ندیم. اوزامانلار معیشت وضعی میز پریشان ایدی و کاسیب چیلیق لا عؤمور سوروردوک. حتتا من تیراخوم لی ناخوش گؤزلرله، موم اریدیپ شمع دوزه لده رکن، ائوین خرجینه کؤمک ائتدیردیم. مدرسه یه گئدیپ تحصیل آلماسام دا آتام منه ۱۱ ایل تمام درس وئریب کیتابا و مطالعه یه علاقه می آرتیریدی... منده شاعیرلیک بیر آلا له وئرگی سی ایدی و آتام منی تشویق ائله مک له شعر طبعی می داها آرتیق جوشغولادیردی. ۱۱ یاشیندان شعر دئسه م ده کمال پیله لرینی بالا - بالا چیخیب چوخلو شاعیرلری نین گؤروشوم اولوردی. "بولوت قره چورلو" کی "سازیمین سؤزو" کیتابی نین مؤلفی دیر منله یاخین دوست اولاراق همیشه منه حورمت ائده ردی. هابئله «اوستاد شهریار» لا چوخلو گؤروشلریمیز اولوبدور کی او شعرلریمی سئوه رکن بیرگون گوله رک دئدی: "آی کریمی سن مگر نئچه ایل گلین قاینالیق ائله ییب سن کی بو گوزل لیک ده اونلارین زیندگانلیقین دان دانیشی سان!"

"انزاب خوئی" ده منیم آن صمیمی دوستوم اولاراق اونون جوشغون شعر طبعی نه ده اوره ک دن وورغونام. منیم تورکو دیلینه اولان عشقیم، توکنمز بیر سئودا اولاراق بوتون آذربایجان دیل و ادبیاتینی سئوه ن لره ده همیشه بؤیوک حورمتیم اولوبدی.

کریمی مراغه ای دن سونرا گؤرکملی شاعیر "انزاب خوئی" دا کریمی نین بو شعری ایله "کریمی کوزه گر بیلمه ز بهاسین گوهر نابین / ولی چوخ دا خموش

آذربایجان تورکلری نین ارمنیستاندان مجبوری کۆچو Azərbaycan türklərinin ermənistandan məcburi köçü

آذربایجانلیلارین قریب آذربایجاندان
مجبوری کۆچو (۱۹۴۸-۱۹۵۶)

پروفیسور دکتر آی گون عطار

Dr.AYGÜN ATTAR

ÇEVRI : DR.H.ŞƏRQİDƏRƏCƏK (SOYTÜRK)

ترجمه دکتر حسین شرقی دره جک سوی تورک

سووت ایداره سی نین عومومی سیاستینه نظر سالساق، دئییه بیلریک کی، سووتلر خالقلا رین میلی کیملیک موباریزه سیندن دایم اؤز خئیرینه فایدالانیردیلا. سووتلر جوغرافی و خصوصی یئرلشمه لرینه گؤره ستراتژی اهمیت کسب ائدن بؤلگه لرده بعضی پروبلملر یاراداراق همین بؤلگه نین ایمکانلاریندان ایستیفاده ائتمک ایسته بیردیلر.

ایکینجی دنیا محاربه سیندن قالیبتله چیخان سووت روسیاسی ستراتژی موقعینه گؤره شرق سیاستینده یئنی اوفوقلرین آچیلماسینا خدمت ائده جک رئیون کیمی ج. آذربایجان سئچدی. سووت رهبرلیگی نین اساس مقصدی ایران نفتینی اله کئچیرمکدیر. بو مرحله ده ایران آذربیلری نین اؤز تاریخلرینه ۱۹۴۱-جی ایلدن ۱۹۴۶-جی ایله قدر داعوام ائده جک " بؤیوک سووت روسوایچیلیگی " کیمی یازاجاقلاری دؤور باشلایب. ۱۹۴۵-جی ایل دئکابری ۱۲-ده آزاد ائدیلیمیش گونئی آذربایجان میلی هؤکومتینه دستک وئرن سووتلر آتش-این وئردیگی نوتا نتیجه سینده حربی قوووه لرینی بؤلگه دن چیخاردیلار. طالعی ایله باش-باشا قالدان گونئی آذربایجان خالق ایران اوردوسونون ایشغالی ایله بؤیوک سارسینتی یاشادی. شیمالی آذربایجان خالق سووتلرین گونئی قارداشلارا ائندیگی خیانتین شوکونو آتمازدان اول ایکینجی

" ۱۹۴۸-۱۹۵۶-جی ایللر آراسیندا مرحله لی شکیده داعوام ائدن مجبوری کۆچله بیر اسر اول سووتلرین قانلی پنجه سی و اثرمنی تئرورونون چئویکلیگی ایله اساسا تورکلر اولان یاشاییش منطقه سیندن تورک سیویلزاسیاسی نین ایزلری سیلیندی... ویلایت بورادا، بیلیرسن؟ »

آذربایجان تورکلری نین ارمنیستاندان

مجبوری کۆچو

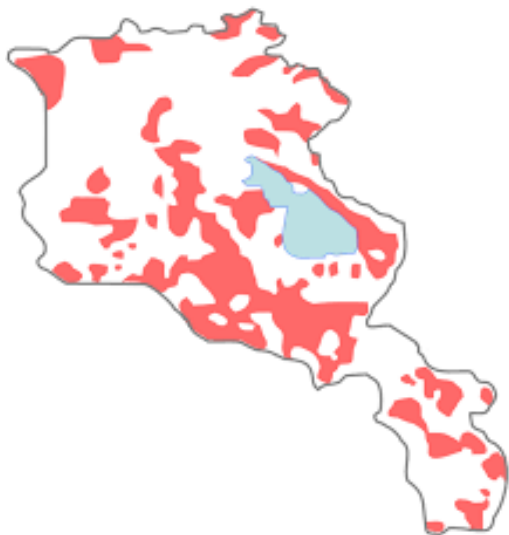
قدیم تورک یوردو اولان روان خانلیغیندا، ایرواندا، قریب آذربایجان سویداشلاریمیزین دئدیگی کیمی، اسرلر بویو مسکونلاشان تورکلرین دئپورتاسیاسیندان ۷۰ ایل کئچیر. ۱۹۴۸-جی ایلین یانواریندا سووت ایتتیفاقی هئچ بیر سبب گؤسترمه دن سیاسی بورونون ۴۰۸۳ ساییلری قرار ایله اؤزباشینا تورکییه دئپورتاسیاسینی حیاتا کئچیرمه یه باشلادی.

ائولری، اوزوم باغلاری، باغلاری، حتی تورپاق آلتیندا امانت ائندیکلری اؤلورله ویدالاشماق ایمکانی وئرلمه دن وطنیندن دیدرگین سالیان آذربایجان تورکلرینه ایتحاف اولونور.

آذربایجاندا قتل تۆره دنلری قهرمان کیمی تقدیم ائتمیشلر.

اثرمنیستانین اراضی ایدیعالاری قارشیسیندا آذربایجان سووئت آدمینیستراسیاسی آدیندان کومونیست پارتیاسی نین باش کاتبی میرا جفر باغیروو سرت رئاکسییا وئره رک قاراباغین وئرلیمه سی شرطی کیمی بوتون اثرمنیستانی طلب ائتدی، بونا گۆره بو بؤلگه آرتیق آذربایجانین اؤز تورپاقلاریدیر. . موسکوا اثرمنیستانین اراضی ایدیعالارینی تورکییه خارجیجی ایشلر نازیرلیگینه گۆندریب. آنجاق هم تورکییه، هم ده آذربایجانین

سرت موقعی موسکوانی گئری آددیم آتماغا وادار ائتدی و اثرمنیستانین اراضی ایدیعالاری مسله سی هله لیک باغلاب. لاکین بیر مودت سونرا بو مسله سیاسی بورو طرفیندن موختلیف فورمادا گوندمه گتیریلدی. بو مرحله ده سووئترین تطبیق ائتدیگی ایکیلی ستاندارت مؤوجوددور. سووئترلر آنتیکومونیست تشکیلاتلارا قارشى سرت مباریزه آپاردیقلا رینی بیلدیرسه لر ده، موسکوا و اثرمنیستان خاریجده کی داشناک قروپلاشماسی ایله سیخ علاقه لر قوردولار و هئج بیر رئاکسییا وئرمه دیلر. دیگر طرفدن، آذربایجاندا

بیر سارسینتی ایله اوزلشدی. یالان ایدیعالار ععاسیندا بو گونه قدر داوام ائده جک " اثرمنی مسله سی " موسکوا طرفیندن گوندمه گتیریلدی.

شرق سیاسی نین مهم حیصه سی ارمنی مسله سی

اثرمنی مسله سی سووئت روسیاسی نین شرق سیاسی نین پلانلاشدیریلیمیش ترکیب حیصه سیدیر. سووئترلر اثرمنیلردن ایستیفاده ائده رک تورکلره قارشى تطبیق اولوناجاق سیاسی ایستیقاملندیردی. اثرمنیلر اؤز ماراقلارینا اویغون اولاراق بو سیاستدن فایدالانماقدان چکینمه دیلر. اثرمنیستان آدمینیستراسیاسی موسکوا واسیطه سیله آذربایجاندا، خصوصن ده قاراباغدا بیر چوخ یئر طلب ائدیردی. اثرمنیلر شیمالی آذربایجانلا گونئی آذربایجانین بیرلشه جگیندن ناراحت ایدیلر. اونا گۆره ده آذربایجان تورپاقلارینی اله کئچیرمه یه چالیشیردیلر. بو مقصدلرله فالیت گؤستمک اوچون عالی سووئتین ریاست هئیتی نین رهبری وظیفه سینه قدر یوکسلمیش داشناک-سوتیونچو آناستاس اووانسویچ میکویانین تشبوسو ایله " قاراباغ عملیاتی " و " قاراباغ کومیتته سی " آدلی ایکی تشکیلات یارادیلدی. سووئت ایتتیفاقی. اثرمنیلر تکجه کومیتته فالیتی ایله کیفایتلنمیردیلر، دیپلوماتییدان دا ایستیفاده ائدیردیلر. اونلار شخص سسری- نین باش کاتبی ستالینه موراجیعت ائده رک داغلیق قاراباغین اثرمنیستانا وئرلیمه سینی طلب ائدیبلر. بو طلبلری قانونلشدیرمک اوچون اثرمنی تاریخچیلری اویدورما اثرمنی تاریخی مضمونلو مونوقرافیالار نشر ائتدیرمیش، ۱۹۱۴-جو ایلهه آنادولو و

موضوع عادی ۱۹ عصر دیر. قورولتايدا گوندمه گتيريلدى. بوندان سونرا داشناک پارتيا اينزيباتچيلارى ايله سووئت ائرمينستانى ايداره چيلرى آراسيندا كئچيريلن گيزلى گوروش نتيجه سينده داشناک پارتياى نين عوضولريندن ائرمينى ايداره چيلريندن موسكوايا موراجيعت ائده رك بعضى طلبلر ايره لى سورمه لرى ايسته نيليب. مووافيق اولاراق، خاريجدن گله جك ائرمينلرى مسكونلاشديرماق اوچون ائرمينستانداكى آذربايجانلىلار اولكهدن قووولاراق قاراباغ و ائرمينستان سرحدلريندن كناردا آذربايجانين ديگر بؤلگه لرينده يئرلشديريله جكدى. پلان حياتا كئچيريلدى و قريقوريان كيلسه سى نين خئير-دوعاسى آليناراق ائرمينستانداكى آذربايجانلىلارين اولكهدن چيخاريلماسى و خصوصيله قاراباغين بوشالدىلماسى فاليئينه باشلاندى. اؤز تورپاقلاريندا ياشايان خالق اؤز يوردوندان ديدرگين ساليىناجاق، گويا مؤوجود اولان ائرمينى خالقى ايسه ائرمينى خالقى ايله عوض اولوناجاق كى، او تورپاقلارين ايلكين صاحيبينه چئوريلمه سى مومكون اولماسين. چونكى بير يئرين وطن اولماسى اوچون او تورپاقتا اوزون ايللر ياشاماق، دؤولتلر قورماق، پول چاپ ائتمك و حؤكمرانلىق علامتلىرى گؤسترمك لازيمدير. بونلاردان باشقا بير تورپاق پارچاسى اوزرينده حياتا كئچيريلن فاليئين آدينى آنجاق " ايشغال " آدلانديرماق اولار. ائرمينلر بير اوووج اهالينى گؤسترمكله، اونلارا آيد اولمايان بير رايونو ساختا سندلرله اؤزلىرينه وطن كيمي تقديم ائتمكله، عدالتسيز موقعدن دوزگون موقعيه كئچمك يولو ايله

بير چوخ اينسان آذربايجان موساوات پارتياى و خاريجده فالييت گؤسترن ميلتچى تشكىلاتلارلا علاقه ده اولماق ايتتياهو ايله قتله يئتيريليب. ائرمينلر ده بؤيوك ائرمينستان خياللارينى، اراضى ايديعالاريني بين الخالق پلاتفورمايا چيخاريلار. ۱۹۴۳-جو ايلده سووئت ايتتيفاقى، آمئريكا و اينگيلتره پرنزيدئنلرى آراسيندا كئچيريلن تئهران گوروشونده خاريجده ياشايان ائرمينلر آيدندان عريضه وئريليب. بو عريضه نين مؤوضوعو " بؤيوك ائرمينستان " اين ياراديلماسيدير. بوندان علاوه ، سووئت خاريجى ايشلر كوميسسارى و.مولوتووا ائديلن چاغيريشلا

ائرمينلر، اونلار ايراندا ياشايان ائرمينلرين ائرمينستانا كؤچمه سى اوچون ايجازه ايسته ديلر و سووئت خاريجى ايشلر كوميسسارى بونو موثبت قارشيلادى. ائرمينى ايديعالارينا گوره، ائرمينستاندان كناردا ايكى ميليون ائرمينى ياشايدردى. ائرمينى اهاليسى نين سايى هئچ واخت بو قدر يوكسك اولماسا دا، سووئت ايتتيفاقى عالي سووئتى آپاراتى نين ۱۹۴۶-جى ايل اوكتيابرين ۱۹-دا قبول ائتديگى قرارا اساسا، خاريجى اولكه لرده ياشايان ائرمينلرين ائرمينستاندا مسكونلاشماسينا ايجازه وئريلدى.

دیگی اوچون چوخلو اینسان حیاتینى ایتیره جک. معلومدور کی، روسییا دؤولت آرخیوینده هئچ بیر اینفراستروکتورو اولمایان بوش بیر یئره سورگون ائدیلمیش اینسانلاری تصویر ائدن سندلر مؤوجوددور.

بوتون بو عملر قارشیسیندا حاقسیزلیغا معروض قالان بوتون خالقلار (کریم تورکلری، آذریلر، اینقوشلار، چئچئنلر، آهیسکالیلار) سووئت دؤولتی نین واریلریندن (کریم اوکرایناسی؛ آذربایجانلیلار ائرمینیستان؛ چئچئن و اینقوش روسییاسی؛ آهیسکا) اؤز حاقلارینی طلب ائدیردیلر. اینسانلار گورجوستان) أوروبا اینسان هوقوقلاری محکمه لرینده غئیری-اینسانی حرکتیه گؤره اوزر

ایستمگی طلب ائتمک هوقوقو اولسا دا، بو هوقوقدان یالنیز آذربایجان رئیسوبلیکاسی ایستیفاده ائتمیشدیر؛ " آذربایجانلیلارین ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ایللرده ائرمینیستان سسر اراضیلرینده کی تاریخی-ائتنیک تورپاقلاریندان کوتلوی صورتده دئپورتاسییاسی حاقیندا " دؤولت سوییه سینده قرار قبول ائدیله رک بمت-یه گؤندریلیب.

۱۹۲۰-۱۹۱۸-جی ایللرده ایروان بؤلگه سینده تورکلره قارشى توره دیلن سویقییریمدان سونرا سووئت رژیمی نین ایلك اون ایلینده ائرمینلر " بؤیوک ائرمینیستان " خولیاسی نین آرخاسینجا گئتمیش، موختار ایداره یاراتماغا

قوندارما " اؤلکه لرین سرحدلرینی گئیشیلندیرمه یه چالیشیبلار.

بؤیوک ائرمینیستان " آذربایجانلیلاری اؤز وطنلریندن چیخاراراق.

آذربایجانلیلارین ائرمینیستاندان مجبورى دئپورتاسیاسی – دئپورتاسییا

۱۹۴۸-جی ایل قییمتلی تورپاقلارین عزیزلری اولان آذربایجانلیلار اوچون فلاکتلرین باشلانغیجی اولدو. ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ایللر سسری-ده " جینایتکار خالقلارین سورگونو " دؤورو حساب اولونوردو. ایی. ایکینجی دونیا موخاریبه سی زامانی چتین موباریزه یه و قازاندىقلاری قلبه یه باخمایاراق، سووئت ایتتیفاقی اؤز خالقى نین تورکلرینی " خالق دوشمنی " ائلان ائده رک اولناری جزالاندىرماق قرارینا گلدی. نه تسادوفدور کی، بوتون بو خالق دوشمنی آدلاندىریلانلار ائرمینیستاندا یاشایان تورک خالقلاریدیر. (آذربایجان تورکلری، چئچئنلر، اینقوشلار، کریم تاتارلاری، آهیسکا تورکلری) بئله گؤرونور کی، سووئتلرین عصاص مقصدی ائرمینیستانى تورکلردن تمیزله مک اولوب. اهالی. بمت-نین اینسان حاقلاری تشکیلاتی نین ۱۹۴۸-جی ایله قبول ائدیگی قتنامه نین ایکینجی ماده سینده سووئتلرین تورک خالقینا قارشى تمیزله مه فالیتی اوچون " سویقییریم و ائتنیک تمیزله مه " ایفاده سی ایشله دیلیب. " سویقییریم " تئرمینی لازیمی شکیلده ایستیفاده ائدیلمیشدیر؛ سونراکی مرحله ده خالق اؤز وطنیندن قوپوب باشقا یئره کؤچ ائتمک مجبوریتینده قالاجاق، کؤچه حاضرلیق گؤرولمه

اهالیسینی آرتیرماق اوچون یئنی اوسوللار آختارماغا باشلادیلار. بو مرحله ده ائرمینلرین یئنی اوسولو آذربایجان تورکلری نین اؤز دوغما یوردلاریندان توتال موهاجیرت ائتمه سی ایدی. بو تجروبه نین آرخاسیندا ستالین دؤورونده سووئت ایتتیفاقی عالی پارلامنتی نین رهبری، کئچمیش داشناک عوضوو ه. میکویانین اولماسی ائرمینلر اوچون بؤیوک اوستونلوک ایدی.

سووئت سوسیالیست رئسپوبلیکلاری ایتتیفاقی نازیرلر سووئتی نین ۱۹۴۷-جی ایل دئکابری ۲۳-ده وئردیگی " کولخوزچولارین و دیگر آذربایجانلی اهالی نین ائرمینستان سسر-دن آذربایجان سسر-این کور-آراز اووالیغینا کؤچمه سی حاقیندا " فرمانی ایله، آذربایجان تورکلری اسرلر بویو یاشادیقلاری وطنلرینی زورلا ترک ائتمه یه باشلادیلار. ۴۰۸۳ سایی بو فرمان " تورکسوز ائرمینستان " سیاستینی دستکلیه رک آذربایجان تورپاقلاریندا " بؤیوک ائرمینستان " خولیاسی نین یارادیلماسینی و گئنیشلنمه سینی نظرده توتوردو. بو قرارین ایجرا مرحله سینده گلینه جک سون مقام آذربایجان تورپاقلاری نین ایشغالی اولاجاق. ائرمینستانداکی تورکلر عئینی ایقلم شرایتی نین حؤکم سوردوبو قاراباغ و ناخچیوانا دئییل، داها ایستی کور-آراز دوزونه کؤچ ائتمک مجبوریتینده قالدیلار.

۱۹۴۸-جی ایله ۴۰۸۳ سایی فرمانا علاوه قرار وئریلدی. مووافق اولراق، کؤهنه ایممیقراسیا قانونونا گؤره آذربایجانلیلار وطنلریندن قووولاجاق، یئنی قانونا گؤره ایسه ائرمینلر کؤچوروله جکدی. ینی خاریجدن گله جک ائرمینلر اوچون هر جور حاضیرلیق گؤرولدو، لاکین کؤچکون دوشموش تورکلر اوچون هئچ بیر تدبیر گؤرولمه دی، حتی اونلارین ایلکین

چالیشمیشلار. ۱۹۴۳-جو ایل تهران کونفرانسی ایله گوندمه گلن ائتنیک تمیزله مه فالیتی ده بو پروسسین داعوامیدیر.

سووئت رهبرلیگی نین ۲۳ دئکابر ۱۹۴۷-جی ایله قبول ائدیگی ۴۰۸۳ سایی قرارا " بؤیوک ائرمینستان " لاییهه سی رسمیلشدی. آذربایجان رهبرلیگی ایممیقراسیا سیاستینی قبول ائتمه سه ده، موسکوا یا قارشى هئچ بیر گوجو یوخ ایدی. لاکین معلومدور کی، آذربایجاندا ائرمینستان آراسیندا موناقیشه وار. ائرمینستاندا یاشایان یوکسک سوییه لی مأمور تالیپ موسائیوین وئردیگی آچیقلامالار دیقّت چکیر. ۱۹۴۵-۱۹۴۶-جی ایللرده جنوبی آذربایجاندا آزادلیق موچاریبه لری ایله باغلی چوخ گئنیش تدبیرلر حیاتا کئچیریلیمیش، کینوفیلملر چکیلیمیش، " حالق قزنتی " طرفیندن گئنیش معلوماتلانديرما ایشلری آپاریلیمیشدیر. ایچینده یازدی. بوندان باشقا، موسائیو یازیب کی، شیمال (سووئت آذربایجان) ایله جنوبون (یران آذربایجان) بیرلشه جگی قئید ائدیلب و بو مسله ائرمینستان رهبرلری آراسیندا مباحیسه و قورخویا سبب اولوب. آذربایجان جومهوریتی نین ایداره چیلریندن اولان م.ج.باغیرووون وورغولادیغی قوزئی و گونئی آذربایجانین بیرلشدیریلمه سی پلانی ائرمینلری حرکتته گتیردی و اونلاری کسکین تدبیرلر گؤرمه یه سؤوق ائتدی. ائرمینلرین فیکرینجه، اگر ایکی آذربایجان بیرلشسیدی، او زامان آذربایجان سووئت ایتتیفاقیندا توتدوغو موقعیه گؤره اوکرانادان سونرا ایکینجی بؤیوک رئسپوبلیکا اولاردی. بو، ائرمینستان و گورجوستانین رئگیونال ماراقلارینی ایتیرمه سی دئمک ایدی. ونا گؤره ده ائرمینلر اؤز سرحدلرینی گئنیشلندیرمک و ائرمینی

احتیاجلاری بئله اؤدنیلمه دی. ایکیلی
استاندارتلارین تطبیق اولوندوغو بو
ایممیقراسییا مسله سینه ایجتیمایتین
رئاکسییاسی نین قارشییسی آلینیب،
ایممیقراسییا ایله باغلی قرارلار
آذربایجان ایجتیمایتیندن گیزلی
ساخالنیلیب. دیگر طرفدن، سووئت و
ائرنی آدمنیستراسییاسی هئچ بیر
ترددو ائتمه دن موهاجیرت قرارلارینی
ایجتیمایتیه آچیقلا دی.

۱۹۴۷-جی ایل تاریخی ۴۰۸۳

یارادیلیمیشدیر کی، بو دا اثرمنیلرین تاثیر و سانکسییالاری
نین گوجونو، آذریرله تطبیق ائتدیگی ظولمو گؤرمک
باخمیندان اهمیتلیدیر. بوندان علاوه ، آذربایجان
آدمنیستراسییاسینا کؤچلر باره ده موسکوا و ایروان
آدمنیستراسییالارینا معلومات وئرمک وظیفه سی
وئریلدی.

۱۹۴۸-جی ایلین اییونوندا اثرمنیستاندان آذربایجانا ایلک
موهاجیر دسته لری گلمه یه باشلا دی. ۱۹۴۸-جی ایل
اوچون ۱۰ مین آذربایجان تورکونون کؤچو نظرده
توتولموشدو. اصلینده، همین ایلین نوپابریندا
اثرمنیستاندان آذربایجانا موهاجیرلرین عومومی سای
۱۰۵۸۴ نفره چاتیب. موهاجیرلر کؤهنه یوک قاتارلاریندا
سیاهت ائدیردیلر. قاتارلار آشاغی سورعتله حرکت ائتدیگی
اوچون سفیرلر گونلرله داعوام ائدیب. وئرین معلوماتا گؤره،
۲۸۳۴ نفردن عیبارت ۴۲۹ عایله اؤز ایمکانلاری ایله
وطنینی ترک ائده رک آذربایجانا گلیب. حسابلامالارا
گؤره، ۱۹۴۹-جو ایله اثرمنیستاندان ۴۰ مین تورک
موهاجیرت ائتمه لی ایدی، لاکین بو، مومکون دئییلدی.
چونکی هئچ بیر حاضرلیق گؤرولمه دی و موهاجیرلرین
باشقا ویلایتلره کؤچورولمه سی قاداغان ائدیلدی.
اثرمنیستانلا آپاریلان دانیشیقلا نتیجه سینده بو رقم ۱۵
مینه ائندیریلیب. لاکین موسکوا ۴۰ مین آذربایجانلی نین
کؤچمه سینده ایصرارلی ایدی. بو او دئمکدیر کی،
اثرمنیستاندا اؤز یورد-یوواسیندان دیدرگین سالینمیش
۴۰ مین آذربایجانلی کور-آراز دوزونده کی بوش تورپاقلارا
دولاجاق. پروبلیمین آرادان قالدیریلماسی اوچون
آذربایجان نازیرلر سووئتی نین سدری ت.قولی یئو سووئت
ایتتیفاقی مرکزی کومیتته سی نین کاتبی گ. م. مالئنگووا

سایلی فرمانا اساسا اوچ ایل عرضینده اثرمنیستاندان یوز
مین تورک کور-آراز دوزونده مسکونلاشاجاقدی.

۱۹۴۸-جی ایله ۱۰ مین، ۱۹۴۹-جو ایله ۴۰ مین،
۱۹۵۰-جی ایله ۵۰ مین نفر وطنینی ترک ائده رک
اثرمنیستاندا مسکونلاشدی. آذربایجان.ونلار تورکییه نین
کور-آراز دوزونده مسکونلاشمالی ایدیلر. قرارین ایکینجی
مادده سینه او یغون اولاراق کؤچه معروض قالان تورکلرین
مولکلی ده موصادیره ائدیله رک بوش یئرلرده اثرمنیلر
یئرلشدیریله جکدی. ایممیقراسییا سییاستی اوچون هئچ
بیر معنالی عصاصلاندرما یوخدور و بو ایکینجی مقاله
اوچون هئچ بیر ایضاحات وئريلمه ییب.

۱۹۴۸-جی ایلدن آذربایجان تورکلری نین
اثرمنیستانداکی تورپاقلاریندان کؤچو باشلا ییب. لاکین
۱۰۰ مین آذربایجانلی نین کور-آراز دوزونده
مسکونلاشماسی مومکون گؤرونموردو. چونکی اولارین
کؤچ ائتدیگی بو بؤلگه ایقلم شرایتی باخمیندان چوخ دا
الوئریشلی دئییلدی. بوندان باشقا هئچ بیر اینفرستروکتور
ایشی آپاریلما ییب. دیگر طرفدن کؤچکون اثرمنیلر اوچون
هر جور حاضرلیق و پلانلاشدیرما نظرده توتولوردو.
آذربایجان نازیرلر سووئتی نین سدری ت.قولی یئو سووئت
نازیرلر شوراسی نین سدری مولوتووا تکلیفه چیخیش ائده
رک آذربایجانلیلارین داها موناسیب عیالتره کؤچمه سین
خواهیش ائتدی. لاکین مولوتووا بو تکلیفه منفی و سرت
جاواب وئردی. دیگر طرفدن، موسکوا و ایروان موهاجیرته
تئز بیر زاماندا باشلاماق اوچون آذربایجان
آدمنیستراسییاسینا تزییقلر ائدی. کؤچلرله باغلی ایسه
اثرمنیلرین باشچیلیق ائتدیگی ایممیقراسییا ایداره سی

ایدى. آذربايجانا ۱۵ مين موهاجیرین گۆندریلمه سی قرارا آلیندی. کۆچورولمه مرحله سینده یاشایش، ینمک و ایچکی کیمی عصاس احتییاجلارلا باغلی بودجه پروبلنملری وار ایدی. بوندان علاوه ، ۱۹۵۰-جی ایلین پروبلنملرینه ینیسسی علاوه ائدیلب. قارشیسینی آلماق مومکون اولمایان و بیر چوخ اینسانین اولومونه سبب اولان ائپیدئمیک خسته لیک اورتایا چیخدی: مالیاریا. بو خسته لیک آغاجاناد طرفیندن سورعتله یاییلدی و هر اوچ نفردن بیرى نین حیاتینا سون قويدو. موچاریه دن چیخان، بودجه ایمکانلاری مهود اولان اولکهده بو خسته لیگه قارشى هئچ بیر عصاسلی تدبیرلر گۆرولمه ییب. ساغ قالان موهاجیرلر داغلیق ایقلم شرایتینه اؤیرشدیکلریندن، ایستی موغانین یایینا دۆزه بیلمه دیلر و بو اینسانلارین هئچ بیر عادى احتیياجی اؤدنیله بیلمه دی.

اینسان حیاتینا بو قدر محل قوبمایاراق حیاتا کنچیریلن پلانسیز عملین ماراقلی پلانلی طرفی وار. چونکی میقراسییا یاز و پاییز آیلاریندا اولور و سبب ده بلیدیر. یایدا بیچین واختی اولدوغو اوچون ایشچی قوووه سینه احتیياجی اولان ائرمینیستان بو احتیياجی اؤز ماراقلاری چرچیوه سینده موهاجیرلردن قارشیلیب. یننه ده سادجه ایشچی قوووه سینه احتیياجی اولدوغو اوچون ائرمینیستان کۆچکون تورکلرین بیر حیصه سی نین گئری قاییتماسینا ایجازه وئردی. چونکی تورکلر اکینچیلیک و حیواندارلیق باخیمیندان اولکه ایتقصادیاتی اوچون بؤیوک گلیرلر الدهه اندیردیله. ائرمینلر بو گونه قدر داها چوخ تیجارته دولاندىقلاری اوچون ایستحصال باخیمیندان عاجیز و مؤحتاج ایدیلر.

بیلدیریلیر کی، ۱۹۵۰-جی ایله قئیدیاتدان کنچمیش و قئیدیاتدان کنچمه یهن موهاجیرلرین عومومی سایى ۶۵ مين نفر اولوب. لاکین بعضیلری نین گئری قاییتدیقلاری موختلیف منبعلرده فرقلى رقمىله ایفاده اولونوب. ۱۹۵۱-جی ایله میقراسییا پروستدورلاری داوام ائتدی. لاکین بو ایل فرقلى موراجیعت ائدیلب و کند ساکینلری ایله یاناشی، یوکسک تحصیل سوییه سینه مالیک آذربايجانلیلارین دا میقراسییا یا گئتمه سی نظرده توتولوب. میثال اوچون؛ موعلیم، حکیم، ائودار قادین کیمی ایممقراسییا قانونوندا گۆستریلن کنفیترلر مالیک

موراجیعت انده رک ۱۹۴۹-جو ایل اوچون جمعی ۱۰ مين موهاجیری قارشیلالمالی اولدوقلارینی بیلدیردی. چونکی بو سایدان چوخ اینسان اوچون داها چوخ ائو، علاوه خستخانا، مکتب، ایش موحیطی، سو و ائلکتتریک اوادانلیقلاری نین تیکلمه لی اولدوغو بیلدیریلیدی. بئله لیکله، ۱۹۴۹-جو ایل اوچون ۱۰ مين آذربايجان تورکونون کۆچو نظرده توتولموشدو. بونا باخمایاراق، میقراسییا کارتى وئریله ده یرلشه بیلمه یهن بیر چوخ اینسان ستانسیيالاردا گۆزله مه یه مجبور ائدیلب و گئری قاییتماغا ایمکان وئریلمه ییب. قئیدلردن الدهه ائدیلن معلوماتا گۆره، ۱۹۴۹-جو ایله ۵۴,۰۰۰ اینسان زورلا و تزریقله اؤز بوردوندان دیدرگین سالینمیشدیر.

موهاجیرلرین بوتون خرجلرینی قارشیلماق، پروبلنملرینی هلل ائتمک آذربايجان دؤولتی نین اوزرینه قویولوب. آذربايجان بوتون خرجلری اؤز بودجه سیندن اؤدمه یه مجبور اولوب. ایی. بوتون بونلار ایکینجی دونیا موچاریه سیندن ینى چیخمیش و آرتیق ایتقصادی پروبلنملری اولان آذربايجان اوچون چتین وضعیت یارادیب. ۲۳ دئکابر ۱۹۴۷-جی ایل تاریخلی کاغید اوزرینده کی قرارا ۱۹۴۸-۱۹۵۰-جی ایللر آراسی کۆچون " کۆنوللوک " آنلایشی داخیلینده قییمتلندیریلمه سی مقصد قویولموشدور. " کۆنوللوک " نئجه بیر آنلایشدیر؛ آذیرلر اؤز وطنلرینی کۆنولو اولاراق ترک انده رک تاریخده هئچ واخت مسکونلاشمایش (یقلم شرایتینه گۆر) یالیز قیشلاق کیمی ایستیفاده ائدیلن کور-آراز تورپاغینا کۆچولر. بو حادیته اصلینده ۱۹۲۰-جی ایله قدر رسمی اولاراق آذربايجان اراضیسی ساییلان جوغرافیادان کۆنولو کۆچ آدی آلتیندا مجبوری دئپورتاسییا، باشقا سۆزله، بیرباشا سورگون ایدی.

۱۹۵۰-جی ایلین ۱۴ مارت و ۲۵ آقوست ۱۹۵۰-جی ایل تاریخلرینده ۱۹۵۰-جی ایلین یاز و پاییز آیلاریندا حیاتا کنچیریله جک ایممقراسییا پروستدورلاری حاقیندا قرار قبول ائدیلدی. مووافیق اولاراق، یازدا ۵۵۱۰، پاییزدا ایسه ۷۸۵۱ موهاجیر ائرمینیستانی ترک ائتمه لی ایدی. یای آیلاریندا میقراسییانین اولماماسی نین سببی بیچین واختی اولدوغو اوچون ایشچی قوووه سینه احتیياجیدیر. ۱۹۵۰-جی ایل ایممقرانتلار اوچون ان چتین ایل ایدی. بوش بینالار دولو ایدی، عایلهیه وئریله جک ائو یوخ

موھاجیرلرین سایى ایلە باغلى بعضى موباحیثه لر وار.

بونون سببى غئیری-رسمى ایممیقراسیادییر. غئیری-رسمى میقراسییا میقراسییا کارتى اولمادان حیاتا کئچیریلن میقراسییا لاردیر. بو پروگرام یقین کی، آذرى اهالیسینی داها آز گؤسترمک مقصدی ایلە اندیلیب. رسمی قئیدلرە ایممیقرانت اهالی ۵۳ مین اولاراق وئریلدیگی حالدا، فاکتیکی ایممیقرانت اهالی ۱۵۰ می نین اوزرینده دیر.

۱۹۵۳-۱۹۴۸-جو ایللر آراسیندا باش وئرمیش بو کؤچ حادثه سی یالنیز ۱۹۹۷-جی ایلده آذربایجان دؤولتی نین قبول ائتدیگی قرارلا اؤز حاقیقی ایفاده سینی تاپمیش و سیاسی معنا کسب ائتمیشدیر. قراردا ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ایللرده آذربایجانا موھاجیرت اوچون ایشله دیلن ایفاده نهایت، " مجبوری سورگون " اولدو. بو باخیمدان ۱۹۹۷-جی ایلده بو ایفاده نین نئجه ایشله دیلدیگینی آنلاماق اوچون او دؤورون شرطلرینی نظره آلاراق اونو یاخشی قییمتلندیرمک لازیمدیر. آذربایجان دؤولتی نین ایداره چیلری نین موناسیبتی ده اؤنملیدیر. میثال اوچون؛ ائرمینلر ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ایللرده حیاتا کئچیریلن موھاجیر سییاستی نین داعوام ائتدیریلمه سینی ایستسه لر ده، دؤورون حؤکمداری اولان هئیدر الیهو بو تکلیفه سرت رئاکسییا وئرمیش و عئینی زاماندا ائرمینیستانین تورک وطنی اولدوغونون ایشیقلااندیریلماسینی ضروری حساب ائتمیشدیر.

علمی آراشدیرمالار تمین ائدیر. بو دؤورده زبونیادوونون آذربایجاندا نشر اولونان روس و آذربایجان دیلرینده ایکی اثری ائرمینی تاریخچیلری نین بؤیوک رئاکسییاسینا سبب اولوب. سووئت دؤورو تاریخشوناسلیغیندا ایلك دفعه اولاراق آذربایجانین تورک اولماسی مسله سی گوندمه گلدیگیندن کیتابلار ائرمینلر یؤنه لیب. ائرمینی تاریخچیلری اوزون ایللر زبونیادوونو و بونا گؤره ده ه.لیئوی او زامان سووئت ایتتیفاقیندا پیس معنا کسب ائدن پانتورکیزمده ایتتیھام ائدیردیلر. ۱۹۷۰-جی ایللرین سونو، ۱۹۸۰-جی ایللرین اوللرینده ائرمینلر دایم یئنی پلانلار، لاییهه لر حاضیرلاییر، مقصدلرینه آددیم-آددیم چاتماق اوچون چالیشیردیلر.

اولمایان شخصلر ده میقراسییا چرچیوه سینه داخیل ائدیلمیر. کؤچ ائدن دیگر اینسانلارین تحصیل-ساغلاملیق احتییاجلارینی اؤدمک ایدی. بو عایله لرین ایرواندان قووولماسی موختلیف تزییقلر آلتیندا باش وئریب.

آذربایجان دؤولت آرخیولرینده کی دؤوره آید قئیدلرده ماراقلی معلوماتلار وار. میثال اوچون؛ آذربایجانین اؤزونده ده مجبوری کؤچلرین اولدوغو بیلدیریلیر. ینی؛ سرحدلرینده بئله تورکلرین اولماسینا دؤزه بیلمه یهن ائرمینیستان موسکوانی آرخاسینا آلاراق آذربایجان هؤکومتینه تزییق گؤستره رک ائرمینیستاندان و قوشو ویلايتلردن خئیلی آذربایجانلینی کور-آراز بؤلگه سینه کؤچمه یه مجبور ائتدی. بزن بو کؤچلر آیدین ایفاده ایلە " سورگون " شکلینی آلیردی. بئله اولان حالدا آذربایجان دؤولتی نین کشفیات بؤلمه لرینده داشناک اصیللی ائرمینلرین خیدمت ائتمه سی ائففئکتلی اولوب. (اونسوز دا آذربایجاندا ائرمینلر همیشه ایداره چی اولوبلار) یوزلرله عایله حاقیندا " سیاسی محبوس آراییشی " حاضیرلانیب، تورکلر " آنتیسووت "، " پانتورکیست " کیمی ایتتیھاملارلا سورگون ائدیلمیش. موھاجیرلرین دوشدویو بو وضعیته قارشى آذربایجانلیلار طرفیندن سووئت ایداره چیلرینه مینلرله شیکایتلر گؤندریلمیشدی. موسکوا اونون بو موراجیعتلرله جاوابی سرت اولوب. سسری ناظیرلر سووئتی نین ۲۸ فئورال ۱۹۵۱-جی ایل تاریخلی " ۱۹۵۱-جی ایلین میقراسییا پلانی حاقیندا " فرمانیندا ایممیقراسییا پروستدورلاری نین داها دا سورعتلندیریلمه سی نظرده توتولوردو. ۶۰۵ سالی بو قرار مخفی قبول ائدیلمیش. سرت تدبیرلر باخمایاراق، ایممیقرانتلار گئری دؤنمه اعتیراضلارینی داعوام ائتدیریردیلر.

ئرمینیستاندان آذربایجانا میقراسییا ۱۹۵۲-۱۹۵۳-جو ایللرده ده داعوام ائتمیشدیر. بو ایللرده ۳۱۵۵ عایله نین و علاوه اولاراق ۱۳۷۶ آذربایجانلی نین کؤچو قرارا آلینیب. ۱۹۵۳-جو ایلده ستالی نین اؤلوموندن سونرا رسمی موھاجیرت دایاندیریلدی. لاکین معلومدور کی، بو ایلدن سونرا ۱۹۵۶-جی ایلده قدر قئیدیاتسیز و مجبوری کؤچلر اولوب. ستالی نین اؤلوموندن سونرا قیسمن ده اولسا، راحتلیق دؤورو اولدو و بو موھاجیرلرین بیر قیسمی هوقوقی یوللارلا ال آتاراق و اوزون موباریزه لردن سونرا وطنلرینه قاییتماق هوقوقو قازاندیلر.

اووچ ائرمنى اۆز حاقسىز موبارىزه سینه حاق قازاندىراق اوچون ھىچ نە ائتمكدن چكىنمە دى. بئله كى؛ ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ايللرین موھاجير حادىثە لرى ايله ائرمنىلر ائو صاحىبىنى ائودن قوواراق اورادان توپلاشان آز سايدا اينسانى ائوھ دولدوراراق ائوین اسل صاحىبى اولدوقلارنى ايدىعا ائتمىش و بو ايدىعانى سوپوت ائتمك اوچون ھر جور جھد گۇسترمىشلر. قانونسوز حركتلرین نۇولرى. اونلار ايش گۇرمكدن گئرى قالماديلار. بوتون آلداتمالار بىر مودت سونرا اوزه چىخسا دا، اونو گۇرمك اىستمە يھن گۇزلر ھلە دە وارليغىنى داوام ائتدېرىر. اصليندە موسكوا وحشى سياستينە باخماپاراق، ۱۹۷۲-جى ايلدە ائرمنىستانا "خالقلار دوستلۇغو" تيتولونو وئرىب.

۱۹۷۹-جو ايل سياھىيالىنماسينا اساسا، ائرمنىستاندا ۳،۰۳۷،۲۵۹ نفر ياشايدى. بونون ۲ ميليون ۷۲۵ مين نفرىنى ائرمنىلر تشكىل ائتديكى حالدا، اولكى سياھىيالىما ايله موفايىسە دە ائرمنىلر آراسيندا آرتيم ۷۴۳،۶ مين نفر اولوب كى، بو دا ۲۸.۰٪، ينى ۳.۷ آرتيم دئمكدىر. سياھىيالىمايا گۇرھ، اۆلكھدە كى كوردلر ۱۵.۳ مين نفر دن ۵۰،۸۲۲ نفره، ينى ۳۰.۱ فايز آرتاراق ۳.۳ فايزه يوكسە ليپ.توركلر ايسە ۱۶۰ مين ۸۴۱ نفرلە عومومى اھالى نين ۵.۳ فايزىنى تشكىل ائدېردى. توركلر آراسيندا آرتيم تئمپى ۱.۸۹٪، ينى ۱.۹٪ تشكىل ائتمىشدير.توركلر آراسيندا اھالى آرتيمى نين بو قدر آشاغى اولماسى نين سببى تزىيقلر و گىزلى كۇچلردىر. ايرواندا توركلرین ساىى نين آزالماسى خصوصيله ديقتى جلب ائدىر.

۱۹۸۳-جو ايلدە ائرمنىستاندا توركلرە قارشى يئنى نومايىش دالغاسى ياييلماغا باشلادى و ائرمنى سوپقىرىمىنى يھانە ائدە رك زنگىياسارين كۇھنە مركزيندە، ايندىكى ماسيسدە يئرلشن اولوھانليدا توركلرین

Xudafərin 217 (2023) خدافرين ۲۱۷ - مهر - ۱۴۰۲

ئرمنىلر ۱۹۴۸-۱۹۵۶-جى ايللردە آپاردىقلارى موھاجير سياستى ايله ۱۹۶۰-جى ايلدن اعتيبارن ائرمنىستانين جوغرافىياسيندا باش وئره بيله جك تورك پروبلئمىنە قارشى اۆز سياستلرینی راحت شكيلدە داوام ائتدېرمىشلر. ائرمنىلر ۱۹۶۰-جى ايلدن اينتئنسيو اولاراق قاراباغ و ناخچيوانا اراضى ايدىعالارى ايره لى سورمه يە باشلاديلار و قيسا مودتدن سونرا ايدىعالارنى حركتە كئچيره رك تورك تورپاقلارى نين ايشغالى مرحلە سینه كئچدېلر. بو اىستيقامتدە مئديادان و متبواتدان گئنىش اىستيفادە ائدە رك توركلرە قارشى حاقسىز ايتتىھاملار ايره لى سورھ رك، قاراباغ و ناخچيوان اوزريندە تالان و حاق ايدىعالارى ايره لى سوردولر، حتى او حددە چاتدېلار كى، ائرمنى متبواتيندا آنادولو تورپاقلارى اوچون "قربى ائرمنىستان" ايفادە سىنى ايشلە دىلر. بونو سوپوت ائتمك اوچون تارىخى سندرلى و تاپينتيلارى يانليش شرح ائتمكدن، غرضلى شرح ائتمكدن چكىنمە ميشلر. ۱۹۶۸-جى ايلدە "ايروانين ۲۷۵۰ ايللىك يوبىلىيى" چرچيوە سىندە كئچىريلن گۇروشلر زامانى ائرمنى تارىخچىلرى نين ايروانين آدينى، كۇھنە ائرمنى آدى اولان ائربونى يازديغىنى ايدىعا ائتديكلرى شوشە نين ايجيندە كراباريان دىليندە يازيلمىش متن اورتايا چىخىب. آنجاق شوشە اىي. كئترين دۇوروندە

اونون روسيادا اىستىحصال اولوندوغو و متنين سونرادان يازيلدىغى باشا دوشولندە بۇيوك رئاكسىيا توپلاندى.

۱۹۶۱-جى ايلدە قبول ائدىلن قرارلا سسرى-نين راضىليغى ايله خاريجدە ياشايان ائرمنىلرین ائرمنىستانا موھاجيرتينه باشلانيلدى. ۱۹۶۱-جى ايلين اوكتيابريندا ائرمنىستان كپ مك-نين نۇوبتى ايجلاسيندا خاريجدن گلن ائرمنى كاروانىنى قارشىلاماق اوچون ۱۹۴۸-۱۹۵۳-جو ايللرین تجروبه سىندن يارارلانماق قارارا آلىندى و گلە جكلر اوچون بودجە آيريلدى. سووئتلرین خاريجدە كى سفيرلىك و كونسوللوقلاریندا باشلاديلان كامپانيالارلا ۱۹۶۲-۱۹۶۵-جى ايللردە آبش (آمريكا)، ميصير، ايران، كيبير، توركيه، اوروقواى و آرگئنتىنادا كى ائرمنىلردن عىبارت ۷۰۰۰ ائرمنى ائرمنىستانا گلە رك اۆلكە نين سنائى شھرلريندە يئرلشدېريليپ. خصوصى. عومومىلىكدە، ۱۹۶۲-۱۹۷۳-جو ايللردە ائرمنىستانا جمعى ۲۶ مين ائرمنى كۇچوب. داخيلدە و خاريجدە ياشايان بىر

چوخ قاچقین، ۲۰ فایز تورپاق و تورکلره مخصوص ۵۰۰-ه یاخین تاریخی تیکیلی، ۱۰۰-دن چوخ آرخولوژی اثر، مینلره قییمتلی صنعت اثری اولان ۲۲ موزه، ۴،۶ میلیون کیتاب، نادیر اثر و الیازمالارین ایتیریلمه سی دئمکدیر. بوگونکو اثرمنیستاندا ۹۲۷ موزه ین تالان ائدیلمه سی آذربایجان ایقتیصادیاتینا ۶۰ میلیارد دوللار ضیان ووروب. ۱۹۵۶-۱۹۴۸-جی ایللر آراسیندا مرحله لی شکیلده داوام ائدن مجبوری کؤچله، سووئتین قانلی پنجه سی و اثرمنی تررورونون چئوکیلیگی ایله بیر اسر اول تورکلرین چوخلوق تشکیل ائتدیگی یاشاییش منطقه سیندن تورکلرین و تورک سیویلیزاسیاسی نین ایزلری سلیندی...

بابام قورقودون دوغالاری، آشیق السگرین سازی، آشیق الی نین سؤزلری قان آغلایان داغلارا درد اولدو...
گؤیچگی سئوان، آغری آغری، وئدی واردانس ائدیپ تاریخی محو ائدن، تحریف ائدن مئنتالیتت دئموقرافیک قورولوشو آلت-اوست ائتدی...
آردیندا داغ زیروه سی، ناراحات دیلی، نغمه سی قالان نسیل...

" وئدی نین باشینا قار یاغیر
من داغلارام
بورادا بیر ال وار ایدی
دئییرسن، بس داغلار؟
دئییرسن، داغلار؟.. "

۱۹۱۵-جی ایل اثرمنی دئپورتاسیاسی ایله باغلی ایریهجملی کیتابلار یازیلسا دا، داها یاخین تاریخده باش وئرمیش بو فلاکت سوسماغا اوستونلوک وئرن " عالییم " و " ضیالی " قروپ اون مینلره اینسانین فریادی سیزی ناراحات ائتمیر. تک گوناھی تورک اولدوغو اوچون دوغما تورپاقلاری قریب آذربایجانان سورگون ائدیلن اینسانلار؟ اینسانلیغین عدالتسزلیگینه اومیدینی کسدیگی اوچون قارلی داغلاردان کؤمک اومید ائدن اینسانلارین وئردیگی سوالا قولاق آسین:

" بورادا بیر شهر وار ایدی، دئییرسن، هه؟... "

۳۱ یانوار ۲۰۱۸-جی ایل

اؤلوری و ایش یئرلری یاندریلدی. . خالقا دین ضیانا یاناشی، تورکلره مخصوص قبریستانلیقلار دا تالان ائدیلب. بؤلگه ده کی تورکلر تورکییه سرحدلرینه قاچماغا مجبور اولدولار. هادیسه لر بؤیودوکجه سووئت حربی بیرلشمه لری تورک کندلری نین یئرلشدیگی شهرلرین سرحدلرینده کئشیک چکمه یه باشلادیلار.

نتیجه

اثرمنیلرین عصرلر بویو قریب آذربایجان آدلانان جوغرافیادان تورکلری تامامیله محو ائتمک سیاسی مکرلی شکیلده داوام ائندی و قورباچوو دؤورو ایله اؤز مقصدینه چاتدی. ۱۹۸۸-جی ایله قاراباغ موناکیشه سی باشلایاندا اثرمنیلر ایندی سوسیال، سیاسی، ایقتیصادی و بین الخالق ستراتژییا باخیمیندان حاضر ایدیلر. آذربایجان ایسه اوزون ایللر سووئتلرین تزییقی و قورخوسو آلتیندا اثرمنیلره و اؤز داخیلینده کی موسکوا یؤنلو قووه لرله توقوشماغا مجبور اولدو.

تورک اهالیسینه تطبیق ائدیلن تزییق و کؤچ سیاسی چار آدمینیستراسیاسی نین آذربایجانلی ایلك دفعه توتدوغو واخندان باشلامیشدیر. بو بؤلگه پوتنسیال خامال منبعی و روسیانی خالقلاری باشقا بؤلگه لره کؤچوره بیله جگی مونسایب، ستراتژی اهمیتلی بؤلگه کیمی گؤرونوردو. بو بؤلگه یه روسیایپرست خالقلار (اثرمنی و یزیدی کوردلر) کؤچموش و آذربایجانلا تورکییه آراسیندا بوئر زوناسی نین یارادیلماسی ایسته نیلمیشدی. بو سببن ۱۸۲۷-جی ایلدن ۱۹۹۰-جی ایله قدر میقراسیا حادیه لری مرحله لی شکیلده باش وئردی و بؤلگه ده دئموقرافیک ستروکتور دایم دییشدی. ۱۸۲۷-جی ایله بوتون اهالیسی تورک اولان بوگونکو اثرمنیستان اراضیسینده ۱۹۹۰-جی ایله حیاتا کئچیریلن سویقیریم و کؤچ نتیجه سینده بؤلگه ده بیر نفر ده اولسون تورک قالمامیشدیر. روسیانی ۱۸۲۷-جی ایله بؤلگه نی ایشغال ائتمه سیندن اول ۲۵ مینه یاخین اثرمنی نین یاشادیگی ایندیکی اثرمنیستان دؤولتی نین اراضیسینده بو گون یالنیز اثرمنیلر و یزیدی کوردلر یاشاییر. بئله لیکله، سون ۱۶۳ ایله رنکیونون دئموقرافیک ستروکتورو تامامیله دییشمیشدیر. بو، آذربایجان آدیندان ۱ میلیوندان

اٲل شاعری عباس باریزین قزلرینه بیر باخیش

سغاوت عزتی

آناهتار کئلمئلئر: ایران، ایران تورکلری، ایران تورک ادبیاتی، آذربایجان، قاراداغ، باریز، قزل

باشلانیش یئرینه

ایران بو گون دونیادا چوخ خالقیلی اؤلکهلردن بیریدیر. ایراندا یاشایان چئشیدلی خالقلاردان بیر و ان باشدا گلنی ایران تورکلردیر. ایرانین ائله بیر یئری و شهری یوخدور کی اوردا تورکلر یاشاماسینلار. بو گون ایراندا یاشایان تورکلرین نوفوس سایى ۳۰ میلیون دان چوخدور.

ایران تورکلری ایراندا هر بیر ساحهده مقام و روتبه صاحبی اولدوقلاری کیمی ادبیات آلانیندادا اوستون بیر یئرده دیرلر. ایران تورکلری فارسجا و تورکجه باشاریلی بیر ادبیات یاراتمیشلار.

ایران تورک ادبیاتی دنیا تورک ادبیاتی نین اونملی یئرینی توتا بیلهن بیر تورک ادبیاتی دیر. بو ادبیات بیر باخیمداندا تورک ادبیاتی نین آجیبان یاراسی دیر. نیه آجیبان یارا؟ بونا گؤره کی بو ادبیات تورک دونیاسی ادبیاتشیناسلیغینا بیر او قدر تانینماییب دیر. بو ادبیات حاقیندا یئترلی آراشدیرمالار آپاریلمایب دیر. ادبیات تاریخی کیتابلاری یازیلمایب دیر. یازیلانلاردا یئترینجه عوموم جاماتا چاتدیریلمایب دیر.

ایران تورک ادبیاتی بؤلگه و جوغرافیایا باخیمیندان چئشیدلی بؤلوملره بؤلونور: آذربایجان تورک ادبیاتی.

قشقای و اورتا ایران تورک ادبیاتی.

تورکمن تورک ادبیاتی.

خلج- بایبورد تورک ادبیاتی.

ساوه- همدان تورک ادبیاتی..

آذربایجان تورکلری ایراندا چوخ سایی خالق دیر. ایران تورکلری فارسجا-تورکجه زنگین بیر ادبیات یارادیبلار.

ایران تورکلری تورک دیلینین دوغو(تورکمن و اونا باغلی) و باتی(آذربایجان و اونا باغلی) شیوهلرینه دانیشیرلار.

ایران تورک ادبیاتی شعر اوستونلو بیر ادبیات دیر. شعر قالبلریندن قزل -مثنوی-قصیده-روبعی- ترکیب بند-ترجیح بند

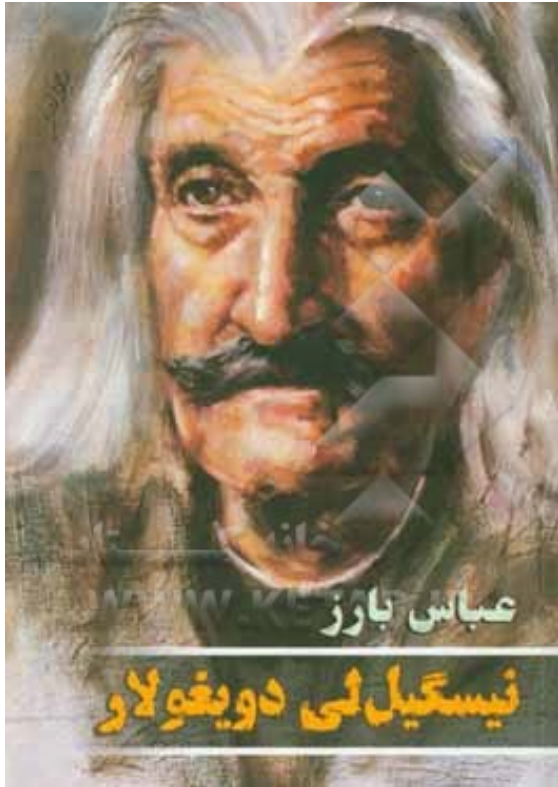
موخممس-قوشما-گرایلی-بایاتی-دیوانی و... قالبلر ایستیفاده اولونوب.

قاراداغ بؤلگهسی آذربایجانین قوزئینده تبریز و آراز چایی آراسیندا یئرلیر. اون آلتینجی یوز ایلده یاشایان آشیق قوربانی بو بؤلگه دن دیر. اییرمینجی یوز ایل ده اوستاد عباس باریز قاراداغان یتیشهن آدلیم تورک شاعری دیر. شعرلری:

قزل - ترکیب بند - موخممس - قوشما - گرایلی - بایاتی - دیوانی.

یاسلی ساوالان شعرلر کیتابی اوستاد باریزین قزل شعر فورماسینین چوخ یئر آلدیقی کیتاب دیر

عباس اسلامی باریز (قیساجا حیاتی)

عباس ایسلامی باریز ۱۹۲۱ اینجی ایل ایران آذربایجانینی قارداغ بۆگه سینین مرکزی اولان اهر شهرینده روحانی عایله سینده دوغولموش. آتاسی میرزه جعفر شیخ السلام، اؤز دؤورونون تانینمیش دین خادیملریندن بیرى ایدی. گؤزل اخلاقی و مدنی رفتارلار قارداغ جاماتینین سئوگی و محبتینی قازانمیشدی. علمه و بیلگه بؤیوک رغبتله یاناشسا دا، اوشاقلارینین دؤولت مکتبلرینده تحصیل آلماسینا ایجازه وئرممیشدیر. عباس باریز، آتاسینین یانیندا، مدرسه ده تحصیل آلان اوشاقلارین ان قاباقجیلاریندن بیرى اولوب. دینی تحصیلله یاناشی کلاسسیک و معاصر فارس و عرب ادبیاتینین گؤرکملى نماینده لرینین اثرلریله تانیش اولوب، اونلاری اوخویوب. داها سونرا معلملیک ائدن باریز یاخینلاریندن سئودی بیر گؤزلین

ایران تورک ادبیاتی دیل و آیوه باخیمیندن ایکى یئره بؤلونور:

شرق شیوه سی (تورکمن و تورکمنلره باغلی اولانلار)

قرب (باتی) شیوه سی (آذربایجان و آذربایجانا باغلی اولانلار)

ایران تورک ادبیاتلاری یوزده دوقسانى آذربایجان تورکجه سی ایله بیر عایله دن اولوشان تورک ادبیاتی دیر.

ایران تورک ادبیاتی نین یارادیجیلیغی چوخونلوقلا شعیردن اولوشان بیر ادبیات دیر.

شعیر قالیبلریندن چوخونلوقلا بو قالیبلر ایشلنیلیب دیر:

قزل - مثنوی - قصیده - روباعی - ترکیب بند - ترجیح بند

موخممس - قوشما - گرایلی - بایاتی - دیوانی

...

ایران آذربایجان بۆلگه سینین ایستر جوغرافییا، ایستر ادبیات و دیگر کولتور اؤزل لیگیله سئچیلنه بۆلگه لریندن بیرى ده آراز قییلاریندن باشلانیب تبریز جیوارلاریندا بیتنه قارداغ بۆلگه سی دیر. بو بۆلگه ده تورک آشیق صنعتی و ادبیاتینا قوربانى کیمی اؤزوندن سونرا گلن آشیققلار اوچون بیر زنگین ادبی و صنعتی مکتب قویان آشیق یئتیریب دیر. تورک ادبیاتی نین حافیظه، خیام و مولاناسی عادى آلان سید ابوالقاسیم نباتی کیمی داھی شاعر یئتیریب دیر. قارداغ ایران تورک ادبی موحیطی ۲۰- جى یوز ایلده ده بیر چوخ قدرتلى شاعر، عالیم و داھیلر یئتیریب دیر. اولنلاردان بیرى ده آذربایجان ادبیاتی و اونونلا بئله تورک ادبیاتینا گؤزل و قیمتلى اینجیلر گتیره ن اوستاد عباس ایسلامی (باریز) دیر.

بو کیتابدا وئریلهن قزلر منیم طرفیمدن
توپلانیلیب دیر (۱۹۸۸)

باسیلان اثرلری:

- ۱ - گلهای رنگین (الوان چیچکلر) فارسجا -
تورکجه شعرلر
- ۲ - طنز جوزوه لر ۳ جیلد
- ۳ - ائلدا یاغینا سلام
- ۴ - قیزیل قوش
- ۵ - یاسلی ساوالان
- ۶ - نیسگیل لی دو یغولار
- ۷ - چشیدلی مطبوعات دا باسیلان و کیتابلارینا
دوشمه یه ن شعرلری.

یاسلی ساوالان

بو کیتاب اوستاد بارزی ۲۱۲ قزلین ۱۲۳
قوشماسینی ایچینه آلان ۳۱۶ صفحه لیک
کیتاب دیر. تبریزده دانیال یابین ائوی طرفیندن
۲۰۰۰-جی ایله یاییلیب دیر. بوردا اؤرنک وئریلهن
شعیرلر بو کیتابدان دیر.

قزل

قزل سؤزجه سئوگی و محبت دانیشیغی
دئمک دیر. ادبیاتدا بیر شعر قالیبی دیر کی اوندان
سئوگی و محبت کونولاری دئییلیر. آشیق (شاعر)
ایچ ایسته یینی معشوقه سینه قزله دانیشیر. بو
معشوقه اولاییلر بیر اینسان، وطن، طبیعت، گول-
چیچک... اولسون، اولایلر معنوی بیر مشوق،

عشقی ایله ایلك شعیرلرینی محبت مؤوضوسوندا
یازیب- یارادیب.

باریز، ایلك شعیرلرینی محبت اوستونده قورسا
دا، حیاتین دیگر اوزلریله تانیش اولدوقدان سونرا
اجتماعی کاراکترلی شعیرلر یازیب. اونون وطنینه
و ائلینه اولان سئوگی سی شعیرلرینده ده اؤز
عکسینی تاپیر. بارزین شعیرلری یاشادیغی چاغین
هر باخیمدان آیناسی دیر. او، "حیدر بابایا سلام"
پوئماسینا "ئل دایاغینا سلام" ادلی ایلك
نظیره نی یازیب.

تورک ادبیاتینین بوتون قالیبلرینده (قزل -
مثنوی- قصیده- رباعی- ترکیب بند- ترجیح بند -
مoxممس- قوشما- گرایلی- بایاتی- دیوانی و
اولچولرینده) (عروض، هئجا، سربست) شعیرلر
یارادیب دیر. شاعرین یازدیغی اوزون منظومه لردن:
"آی آشیقلا یاسا گلین"، "چوبان قارداش"،
"ساری داش"، "شئور پوئماسی"، "بایاتیلار"،
"ساری و سوسن داستانی" کیمی اثرلرین آد چکه
بیلرک.

اوستاد عباس باریز نهایت بارلی و بهره لی عمرونو
۱۴/۱۲/۲۰۱۱ ده باشا وئریب دونیاسینی
دگیش دی.

بو نئچه سطر بوتون اینسانلارین حیات
نامه سینده یازیلاییلر سطرلردی. آنجاق
اینسانلاردا وار کی، اونلارین حیاتی مورککب ایله
کاغازا سیغماز. بلکه بیر ابدی خاطره اولاراق
ئللرین، اوبالارین، میللتلرین، کؤنول دؤنیاسیندا
یازیلیب قالار عباس باریز ده بئله اینسانلاردان
بیری دیر. دئمه لی نه قدر کی، شعر وار، قزل وار،
ساز وار، آشیق وار، موغام وار عباس باریز ده وار.

بو یازی دا شاعرین یاسلی ساوالان کیتابیندا یئر
آلان قزلرینه بیر نئچه کونودا باخیشیمیز اولاجاق

عشقه مونکوردو دئدیم بیر پارا ویجدانی دانان،
دئدی: هئچ کس دانا بیلمز اگر اینسان اولسا.
(یاسلی ساوالان. ١٦)

باریز داها فریاد ائل مه عشق قمین دن،
عشقی سن ی بو جرگه ی ابداله سالیب دیر.
(یاسلی ساوالان. ٦٦)

وطن و باریز:

باریزین اثرلرین ده هر هانسی قالیبده و فورمادا
اولورسا اولسون چوخ آز شعر تاپیلار کی، اوندان
وطن عشقی، وطن محبتی، وطن عادی،
اولماسین. وطنین آبادلیغی، آزادلیغی اونون
اونملی دیلکلرین دن دیر. او وطن یولوندا اولمگی ان
شرفلی اولوم بیلیر:

یانمازدی بو بلالی کونول ناری حسرت،
گورسی دی بو اولکهنی آباد اولان گونو.

عهد ائتمیشهم خدا ایله بایرام توتام اوزوم،
آذر ائلیم بو اولکهدده داماد اولان گونو.
(یاسلی ساوالان. ١٧٩)

نفسیمین عزتینی ساخلامیشام صبریم ایله،
ائلیمی، اولکهمی دونیا مالینا ساتمامیشام.
(یاسلی ساوالان. ٩٨)

باریزین وطن اوچون دئییلن شعرلرینین بیر
نئچه سینین عنوانی:
اولدو دیاری، آنا یوردوم، جان باغچاسی، شهریار
اولکهمی، وطنیم دیر، وطن دیر، یوردوموز، بو
یوردون، وطن، وطن محبتی، آذربایجان و ...

عرفانی بیر عشق اولسون. اجتماعی-سیاسی،
فلسفی مضمونلو قزلرده آز یازیلما ییب دیر.

قزل عرب ادبیاتین دا یارانیب. یاخین و اورتا شرق،
جنوب-شرقی آسیا، همچنین تورک شعرینین
ان چوخ ایشله نهن فورماسی دیر. قزل شعیری
قصیده شعرین دن توره نهن بیر شعر قالیبی دیر
وزن باخیمین دان عروض وزننین چئشیدلی
بحریلرین ده دئییلیب دیر. آذربایجانی قزه لینین
آتاسی اون اوچ اینجی یوز ایلین شاعری عزالدین
حسن اوغلودور. قزل تورک ادبیاتینین بوتون
شیوه لرین ده یوز ایللر اؤنده گئدن شعر قالیبی
اولوب دور. قزل، اساساً، ٨-٧-٥

بئیت دن عبارت اولور. قزلین ایلك بئیتی مطلع،
سون بئیتی مقطعه آدلانیر. مطلعهنین هر ایکی
میصرعسی همقافییه اولور. قالان بئیتلرین ایسه
سون بئیتی مطلع ایله قافییه لنیر. مقطعه ده شاعر
تخلص و یا عادینی گؤستریر.

عشق و باریز:

چوخلو شاعرلرده اولدوغو کیمی باریزینده ایلك
یارادیجیلیق یولو عشق ایله باشلانیر. بیز اونون
لیریکاسین دا بیر سینهنسی داغلی، اوزون ایللر یار
هسرتی چکمیش، یار دردی چکمیش و بو
دردلردن خسته لنمیش بیر آشیقی گوروروک.
بونونلا بئله باریز عشقی اینسانی کمالا چاتدیران
عنصورلرین بیر اینجی سی بیلیر:

سال اله ائکسیری عشقی کیمیا افسانه دیر،
عشقی سیز اینسان یئتیشمز مقصد او مواسینا.
(یاسلی ساوالان. ١٩)

آزادلیق و باریز:

تورک دونیاسینین بؤیوک شاعری مولانا

فضولی دئییر:

من دن فضولی ایسته مه اشعاری-مدح و ذم،
من عاشیقم همیشه سؤزوم عاشیقانه دیر.

یعنی من دن بیرینی اؤومه و پیسله مه شعرلرینی
ایسته مه من عشق آدامیام من ده عشقه آیت
سؤزلر بولونور. اوستاد باریز دئییر من ده یالتاقلیق
دویغوسو یوخ دور بیرینی اؤیم آنجاق حاق سؤزونو
یازماقدان اوتانمارام:

من ده یوخ حیسیسی تملوق بیرینین مدحین ائدم،
یازماغا حق سؤزونو ذرره قدر عاریم یوخ.

من علی شیعه سییه م ظل مو قبول ائیلرهم،
زور دئیینه له اودو بیر داها رفتاریم یوخ.

من آزادلیق گولویم قانلا وئریلر منه سو،
هرزه قوشلار دولانان باغچادا گولزاریم یوخ.
(یاسلی ساوالان. ۲۴-۲۵)

شاعر ظالمترین ائتدیکلری ظلمون نتیجه سین ده
خالقین گؤزون دن آخان گؤز یاشینین بیر گون
توفان اولاجاغینا اینانیر:

ظلمون قالاسین ییخدی یئره گؤزیاشی خالقین،
یوز ایل گزه سن بیر بیله توفان اله دوشمز.
(یاسلی ساوالان. ۳۴)

دیل و کولتور

شاعر دوغما آنا دیلینه، اؤز میللی کولتورونه
درین دن باغلی دیر. او بو دیله ایناناراق شعرلرینی

باریز دوغوش دان حریتی سئوهن بیر ائل
شاعری دی، او ظلمون، سیته مین، حاقسیزلیغین
بیر دؤنمز دوشمنی دیر. اونون شعرلرین ده وطن
آزادلیغی، میللت، دیل، مدنیت آزادلیغی اونودولماز
سؤز ایفاده سی دیر.

او اینسانلارین اؤز قانونو حاقلارینا چاتماسینی
اورک دن ایسته یه ن شاعردی. او بیر قوشون دا
قفس ده قالماسین ایستیمیر شاعر خالقینی
حاقسیزلیغا توتولموش گوره ن ده شعر دیلیله
اوجادان سسلنیر:

حاقسیزلیغین اسیری گؤرن ده جماتی،
باش دان ایاغه نیفرت او عصیان اولور کؤنول.
(یاسلی ساوالان. ۹۰)

دوغوش دان آزادلیق قهرمقنی دوغولان شاعر
اؤزونو خالقینین حاق دانیشانشایری و کسکین
دیلی بیلیر:

زور قبول ائیلرهم زور دئیینه نین دوشمه نییه م،
دوغولان گون ده دوغوب دور انام آزاده منی.

خلقیمین حاق دانیشان شاعری، کسکین دیلییه م،
خلقه دوشمن دی او جاهیل کی سانار ساده منی.
(یاسلی ساوالان. ۲۰۷)

زور دئییه نلر قولو قیسالمادادی هئی گونو- گون دن،
مئهر بانلیق دادی هر زاد نه وئرلر زورا بولبول.

عشق قوللابینه بند ائتسه گیر یفتاری بورا خماز،
هاردا گول گولسه یئنه سن گئدچک سن اورا بولبول.
(یاسلی ساوالان. ۸۲-۸۳)

هم اوخويا همده يازا اؤز ديلين،
اؤز ديلي اؤز دردينه درمان اولا.

(ياسلى ساوالان. ۱۶۵)

طبيعت و باريز:

باريز، طبيعتين داها دوغروسو آذربايجانين اونونلا
بئله قاراداغين طبيعتينين دوغما بير ائولادى دير.
او طبيعتين وورغونو اولدوغون دان شهرين قوندارما
عرف و عادتى ايله سازيشا بيلمير او شهرده
داريخير قريب اولور. نيه كى، شهرده چئشيدلى
حاققسيزليغي، نا برابريگى، زوراكيليقلارى گؤرور:

سن بو شهرين دئمه غاز كورلادى بيردن هاواسين،
زور دئيه نلرده موحيطى خفقان ائيلرميش.

(ياسلى ساوالان. ۷۴)

باريزين ايلههم آلدیغی گولر، چيچكلر، داغلار،
دره لر، سينه سى ائلى - اوبالى يايلاقلار شهرده
يوخ دور.

باريز، عمرونون چوخو بو دئيله ن دوغما
گؤزل ليكلرله سوووشوب اودوركى، طبيعت باريز
شعرينين اساس قايناغينا چئوريليب او طبيعت
ائولادلارين دان اولان باشى دومانلى داغلارا
هرشئى دن آرتيق باغلى دير يئرین ده اونا داغلار
اوغلو دئييلر.

داغ دا ككليك اوخويور باغ دا خوش الهان قوشلار،
حيات عشقين ده اولوب جمله قزلخان قوشلار.

(ياسلى ساوالان. ۳۸)

داغ داش منه بهيشت برين دن صفالى دير،
من عاشيقم بو كوه و بيابانه گئتمرم.

(ياسلى ساوالان. ۱۰۰)

بو ديل ده يازير. باريز فارس ديلين ده ده گؤزل
شعير دئمك قدرتينه ماليك دير:

ايستر آنا ديلين ده سؤزون خلقينه دئسين،
اؤز گه ديلين دئيه ن ده پشيمان اولور كؤنول.

(ياسلى ساوالان. ۹۰)

مدنيت توكنيب گئت - گئده ديل ده توكنير،
من هله ايندى آنا ديل ده بيان آختاريرام.

توتا ميلليت عادى كيمسه اؤزون داردا گؤرر،
من «قاچاق» بو آدى آى مشدى هاچان آختاريرام.

(ياسلى ساوالان. ۹۵)

اؤز شانلى خلقيمين منم آخر اورك ديلي،
هر يان دا وار دؤشونجه لى اينسان تانير منى.

(ياسلى ساوالان. ۲۰۶)

شاعر شعيرين ديلينين خالقين باشا دوشه جك
بير ديل اولماسيني بئله آنلادير:

بير ساده كتلييه م، سؤزومو ساده سؤيلرم،
چؤل ده اكين چى، داغ دا دا چوپان تانير منى.

(ياسلى ساوالان. ۲۰۶)

بو ساده ديل ده ياراتديغى شعيرلرى گول باغچاسى
و اؤزونوده او باغچايا باغبان بيلن باريز دئير:

سؤز باغچاسين دا گول كيمي سؤزلر بئجرتميشم،
گول اوزلولر بو باغچايا باغبان تانير منى.

(ياسلى ساوالان. ۲۰۶)

شاعرين اورئك آرزوسو هر بير تورك اوشاغينين
اوز آنا ديلي تور كجه ده تحصيل آلماسى دير

اؤز ديلينه ديل آچا هر بير اوشاق،

باغلى دوداق گول كيمي خندان اولا.

سن دلی، من دلی سسله گله کوراوغلوموزو،
نیه بیرده بوغولاق نوظفده قووغا کیمی بیز.
(یاسلی ساوالان.۳۶)

«بوز آت» اوستونده «نبی» شکلینی دیواره چکیب،
قیزلارا درس وئریب «هاجر» دؤوران ائدسن.
(یاسلی ساوالان.۱۵۵)

«کرم» یانیب کول اولوب نازلی «اصلی» یار یولوندا،
توی ائبله ییب سئل ایچینده گلین «سارا» سی بو یوردون.
(یاسلی ساوالان.۱۶۰)

آتلا سؤزلرین دن:

«بو ایل کی، قوش او ایلکی، قوشا جیک جیک اؤرگه دیر»
یا رب مگر او اولمایا نادان تانیب منی.
(یاسلی ساوالان.۲۰۶)

عشق نیروسونو سال ایشه باریز کی، دیر،
«گلمهسه زور قاپی دان یان باجادان قاچماز فن»
(یاسلی ساوالان.۱۵۷)

«قوجالان قیز داینین بویونادیر» ائل دئمه لی،
اودو «میرزاده» دئمیشکن کورکن سیز قالدیق.
(یاسلی ساوالان.۸۱)

باریزین شعرینده جانلی نصیحتلر ده وار کی، بو
نصیحتلر ۸۰ ایلدهن آرتیق عؤمور سورموش بیر آغ
ساققالین مودریک و آغ ساچلی اؤیودلری دیر:

قدرت الینده وار نقدر یاخشیلیق ائله،
بیر گون همان قدرتی دؤوران آلا ر گئدر.
(یاسلی ساوالان.۵۸)

شاعر گؤزل گؤیرچین شعرینده خالق شعرینه
اؤزل اولان دئییم و تئملاری قزل بیغیمینده
آنلادیر بو دا اوستاد باریزین قزلرینین
اؤزل لیکلرینین ان باشدا گلنلریندن دیر اؤرنک
گتیردیگیمیز شعرلر دئدیگیمیز آیدین دلیل دیر:
گول اؤرپگین آچاندا گولشنده آخشام – آخشام،
منده فغانه گللم کؤوشه نده آخشام – آخشام.

قووغاسی چوخ دو شهرین وئر شهری شهر بارا،
اول بیر گؤزل گؤیرچین گل کنده آخشام – آخشام.
(یاسلی ساوالان.۹۶)

داغدا ککلیک اؤخویور، باغدا خوش الهان قوشلار،
حیات عشقینده اولوب جمله قزل خوان قوشلار.
ای قفس بولبولو، چیخ کونج ی قفسدن ائشیکه،
گور اولوبلار نئجه آسوده پریشان قوشلار...
(یاسلی ساوالان.۳۸-۳۹)

طبیعت عاشیقیم چون اودور منیم اورگیم،
گؤزل وطن کیمی بیر جان او تن دن آیریلماز.
(یاسلی ساوالان.۲۸)

بولبول منی گورهن کیمی جه-جه وورور اوخور
سن قوشدا درکه باخ کی، قزل خوان تانیب منی
(یاسلی ساوالان.۲۰۶)

باریزین شعرینده جانلی اوخشاتمالار، تعلمیلر،
مثلر، اوستاد نامه لر، و سایره شعر عنصرلاری
درین باجاریقلا ایشلنیدیر. او میلی تورک
آدلاریندان مارق لانا راق درین معنالی تعلمیلر
یارادیب دیر او آدلاردان:

بابک، ستارخان، کوراوغلو، دده قورقود، اصلی
کرهم، خان چوبان سارا، قیر آت، بوز آت،
چنلیبئل، دلیلر...

اونون فیکیر دونیاسین دان آخیب گلن قزلر، قوشمالار، گرایلیلار، بئشلیکلر و باشقا شعرلر عصریمیزین احتیاجین دان دوغان بیر احتیاج دیر. اونون شعرلری ائلیمیزین، دیلیمیزین بو گون کو دونیادا آجیان یاراسین دان آخان قاندی، ناله دی، سیزیلتی دی، نره دی، فریاددی. باریز بیر آشیق دی وطن، میللت، گۆزل لیک، طبیعت، آزادلیق عاشیقی دی.

آچیقلامالار:

(خان چوبان ایله سارا) (کرم ایله اصلی) ایکی سئوگی داستانی
دلی - کوراوغلو نون آلپلارینا وئریله ن آد
نبی ایله هاجر - ۱۹-جو یوز ایلده آذربایجان دا
ظلمون علیه ینه قالخان نبی و اونون ائشی هجر
بوز آت نینین آتینین عادی.
میرزاده عشقی - (۱۹۲۴-۱۸۹۴)

وار گوجوزله چالیشین دیل ساری فرهنگیز اوچون، قوجامان داغ کیمی بو باره ده سیز مؤحکم اولون.

تفریقه فیکرین آتین بیرلیگیزی چوخ قورو یون، هامیلیقجا قوووشون بیر بیریزه مودغم اولون.
(یاسلی ساوالان. ۱۶۵)

ساده لیک، خالق دیلینه یاخینلیق باریز شعرینین گۆزل لیکلرین دن دیر. او شعر قالیبلریمیزین چوخوندا اؤز سؤز دئمک باجاریقینی سیناییب و بوسیناقلاردان اوزو آغ، آلی آچیق چیخیب دیر. اؤزو دئمیشکن:

شعیر عالمین کمال مهارتله طی ائدیب، قوشدوم گرایلی، قوشمادا یازدیم، مقاله ده.

یازیمیزین سونون دا باریزله آغیز - آغیزا وئریب
دئییریک:

سن قارداغ اوغوسان باریز دایان داغلار کیمی، شانینه اویماز دئنس بی قدر او موقدار اولموشام.

سونوچ

مرحوم اوستاد باریزین شعرلرینه آزدا اولسا بیر باخیش باخدیق و بیلیندی کی شاعرین شعرلرین هر کیمسه اوخوسا بیزیمله سس بیر اولوب دئییه جک دیر:

او بیر ائل شاعری دیر، سئوگی، محبت شاعری دیر، قیرت، شرافت، میللت شاعری دیر، او گۆزل لیک، طبیعت شاعری دیر.

نئچه ایل قاباق آذربایجانین شهرلری و کندلرینه هجوم یاپان اشغالچی لاردان ائشیدیلیمیش آجی خاطره لر آدامین باشیندان ائله توستو فالخیزیرکی بیر آدامین بو قدر جلااد اولایلمه سی چوووووخ اینانیلماز گلیر اینسانا؟!...!!!

بو آرادا بیزیم اورکلریمیز چوخ آجیلار چکدی. باجی قارداشلاریمیز ، دین داشلاریمیز ، سویداشلاریمیز اوتایدا جنایتلره اوغرایا اوغریا ، بین الخالق حقوقلار اساسیندا بیز بوردا باخا باخا قالدیق و الیمیزدن بیر ایش گلستیدیه گلمز اولدو. گوروزوموز باخدی قولاغلاریمیز ائشیتدی اورکلریمیز پارچالاندی یاندی و سونسوز آجیلار ایچیمیزه دولدو.

آنجاق آذربایجان مسلمان خالق و غیرتلی اوردوسو ، یوزلر و شاید کی مینلر دیپلماتیک چالیشمالاردان سونرا ، قارشی طرفی دوشوندوره بیلمه دیک یورالار بیزیمدیر و سیز باشقالارین زرویلا آلدیغینیز ایچین یئنیدن بیزه قایتارمالی سیز. و بیزیم توپراغلاریمیزدا سیلاحلی دولانمالی سیز و سونوجدا بیزیم بو آتابابادان قالان توپراغلاریمیزدان پارپالازیزی توپلاییب گئتمه لی سیز ...

ایندیسه و بوگون بو مسلمان اوردو حرکت کلب و آنا توپراغلارینی یئنی دن آلیب و خالقینا باغیشلاماغی نین یئرینه یئتیرمگینین قرارینا گلدی. دقیقاً مصداق : (یا علی گفتیم و عشق آغاز شد). آذربایجان مسلمان اوردوسونون بیر گون ایچینده الهه ائتدیگی ظفری حقیقتا بوتون مسلمان خالقینی و آذربایجانین دوزوملو و اردملی خالقینی اورکدن سئویندیردی.

بو آرادا آذربایجان اوردوسو خانکندی و اطرافینداکی کؤچمک قرارینا گلن یابانجی لاری ، سایغی و امنیتله ماشینلار یادا هواپیما واسیطه

← Xudafərin 217 (2023) خدافهرین ۲۱۷ - مهر - ۱۴۰۲

سوسیاال مئدییا SOSIAL MEDIYA

تهیه و تنظیم: علی محمدنیا

قصاص قیامته قالماز یاشاسین آذربایجان

اکبر رضایی اردشیر اوغلو (مولان)

اوتوز نئچه ایل بوندان قاباق ، ائرمینیستان طرفیندن سیلاحلی قوه لر ، آذربایجانین تورپاغلارینا هجوم ائده ره ک ، کندلر و شهرلرده چوخ آجیناجاغلی فاجعه لر یاراتدیلار و خوجالی سویقیریمینی تاریخده ثبت ائتدیلر. یازیلان و دئییلن ، روایت ائدیلن سؤزلر ، هامینین قولاغیندا وار و هامی بونلاری یاخشی بیلیرکی تاریخ او جنایت لری اونوتما یاجاق.

بو آرادا بو سیلاحلی قوه لر ایچینده گاهدان ائله رحیمسیز و اوقدر قدار آداملار اولورکی اونلارین بیر انسان اولماسینا حقیقتا اینانیلایلینمیر. ۳۰

خان کندی مرکز اداری ولایت قاراباغ آذربایجان

دکتر توحید ملک زاده»

گرچه در تاریخ از شوشا به عنوان مرکز ولایت محتشم قاراباغ آذربایجان یاد می‌شود ولی از اوایل قرن بیستم و تسلط روس‌ها، از نظر اداری شهر خان کندی مرکز اداری ولایت قاراباغ انتخاب شد. درست مثل آنکارا و استانبول که اولی مرکز اداری و دومی مرکز اقتصادی، فرهنگی و تجاری تورکیه هست.

همزمان با تشکیل خان نشین قاراباغ (قاراباغ خانلیغی) حدود ده کیلومتری شهر زیبای شوشا، قصبه خان کندی تاسیس یافت تا اقامتگاه خان‌های شهرها و مناطق ولایت قاراباغ موقع عزیمت به شوشا باشد.

با الحاق قاراباغ به روسیه تزاری در ۱۴ می ۱۸۰۵، خان کندی به همسر آخرین خان قاراباغ - مهدیقلی خان - که نام پری جهان داشت داده شد. با عقد معاهده گلستان در قاراباغ، ناحیه قاراباغ رسماً به روس‌ها داده شد و بدین ترتیب کلیه اختیارات خان‌های قاراباغ از آنها سلب شد. این منطقه چون در محل مرتفعی قرار داشت می‌توانست برای کنترل شوشا در وهله اول و

سیله یولا سالماق ایمكانی یاراتدی و کیمسه نین بورنوندان بیر داملا قان توشمه دی. اوردا یاشایان بیگانه اولسالاردا بیر اینسان حؤرمتمی گؤردولر و امنیتله یوللارینی توتوشودوب یولا سالدیلار. قالانلاردا آذربایجان بایراغی آلتدا یاشاماق قرارینا گلدی و اونلارین حیات احتیاجلاریدا تامین ائدیلدی.

بوگون آیینان قصاص ، شرف و غیرتله آئیندی. تورپاغلار ، یئرلر ، یوردلار ، شهرلر ، کندلر ، ییلاقلار ، قیشلاقلار و ... آئیندی. وطن بالالاریندان تشکیل تاپان غیرت و شرف اوردوسو ، آذربایجان اوردوسو (آنادیر آرزولارا هر زمان قاراباغ) باغیرراق قانونسوز سیلاحلیلاری قووالاییب و قاراباغی ، آذربایجانین مسلمان خالقینا قایتاردیلار.

تاریخ ، بعضی ایشلرده اونودولماز صحنه لری گله جک نسیلر ایچین ثبت ائدتمه لی دیر. بیر طرف جنایتله ، حاقسیزجا ، وحشی لیکله قونشونون ائوینه دولدو، آما قونشو دؤزوملو اولاراق نئچه یوللار دانیشیماق ایسته دی. مدنی داورانماق جواب وئرمه یینجه گوجونو توپلاییب مدنی و انسانی بیر ووروشلا توپراغلارینی آلییب، قالانلارا چؤرک وئریب و گئندلره ده یول توشوددو.

عشق اولسون آذربایجانا ف عشق اولسون مسلمانچیلیغا ، عشق اولسون انصاف مروت و مردانه لیک له یاشایان اینسانلارا.

آذربایجانی‌ها خان کندی و ارامنه بخاطر لج بازی با آذربایجان استپاناکرت می‌گویند. همچون عده‌ای که در اورمیة بخاطر لجاجت با تورک‌ها، سعی می‌کنند فارسی صحبت کنند .

با فروپاشی شوروی، ارامنه این منطقه با قتل عام تورکان قاراباغ منطقه قاراباغ و یا به زعمشان آرتساخ را اشغال و دولتی بوجود آوردند که بجز ارمنستان هیچ دولتی آنرا به رسمیت نشناخت. جالب اینکه مرکز این دولت پوشالی، خان کندی و به زعم آنان استپاناکرت می‌باشد. کشورهای جهان و خصوصاً سازمان ملل مسئولیت اشغال قاراباغ و کشتار مردم آن را متوجه ارمنستان می‌دانند و قطعنامه‌های مصوب به شماره‌های ۸۷۴-۸۵۳-۸۲۲ و ۸۸۴ ارمنستان را ملزم به خروج از آذربایجان و مناطق اشغالی قاراباغ کرده است که با جواب منفی ارمنی‌ها مواجه شده است. جامعه جهانی و حتی خود پاشینیان حاکمیت آذربایجان به قاراباغ را رسماً تایید کرده است.

بسیار حیرت انگیز است علیرغم این دلایل تاریخی و مهم‌تر از آن قطعنامه‌های شورای امنیت کشورهای چویند و هند و فرانسه و حتی معدود دول مسلمان با سفسطه بازی و لفاظی طرف ظالم ارمنی را گرفته و برای شکست آذربایجان از هیچ اقدامی فروگذاری نمی‌کنند. مرحله سوم جنگ قاراباغ برای آزادسازی اراضی باقیمانده آذربایجان از دست دسته‌های تروریست ارمنی شروع شده

است. - ۲۹ شهریور ۱۴۰۲ @yekansasi98

← Xudafərin 217 (2023) خدآفرین ۲۱۷ - مهر - ۱۴۰۲

سپس دیگر نواحی قاراباغ بسیار مفید باشد بنابراین روس‌ها به توسعه آن پرداخته پادگان نظامیشان را در آنجا مستقر نمودند. در مرحله بعدی براساس معاهده تورکمنچای روس‌ها ارامنه را از سرتاسر منطقه جمع‌آوری و برای کنترل جمعیت تورکان منطقه در خان کندی مستقر نمود. بطوریکه در حالیکه در سال ۱۸۱۳ هیچ ارمنی و روسی در خان کندی زندگی نمی‌کرد ولی در سال ۱۸۴۳ نفوس ارامنه در منطقه به ۸۰ خانوار و روس‌ها به ۵۲ خانوار افزایش یافت. در نقشه‌های روسی ۱۸۴۷ نام این قصبه نیز خان کندی ضبط و ثبت شده است .

در سال ۱۹۰۰ نفوس شهر به ۳۰۰۰ نفر رسید. علیرغم افزایش تعداد ارامنه و روس‌ها در خان کندی جمع کثیری از اهالی بومی قاراباغ (تورک‌های آذربایجانی) نیز در شهر مسکون بودند. با وقوع انقلاب بلشویکی در روسیه و متلاشی شدن روسیه تزاری، ارامنه ناسیونالیست در ایالت ایروان جمهوری ارمنستان را تشکیل داده و حملات خود برای الحاق مناطق تورک نشین نخجوان، زنگه‌زور و قاراباغ به خاک خود را شروع کردند. با این حملات دفاع اهالی و دولت آذربایجان از خاک خود شروع شد.

در سال ۱۹۲۰ با تصرف این مناطق توسط قوای روسیه شوروی، قاراباغ در ترکیب آذربایجان شوروی به حیات خود ادامه داد و خان کندی به نام استپان شائومیان (کمونیست ارمنی) استپاناکرت نامگذاری شد. از آن زمان این شهر را

نداشته اند. " (کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، صص ۱۰۷-۱۰۶)

استرابون در کتاب ۱۵ بند هفدهم گوید: جوانان پارسی را چنان تربیت می کنند که در سرما و گرما و بارندگی بردبار و ورزیده باشند. شب در هوای آزاد به حشم داری بپردازند و میوه جنگلی مثل بلوط و غیره بخورند. اینها را گُردک گویند. مردم گُردک از غارت زندگی می کنند و گُردا بمعنی مرد جنگی دلیر است. از اینجا معلوم می شود که جوانان دلیر و آزموده پارسی را گُردک می گفته اند که همان کردوک و گُرد باشد؛ تفاوت نژادی قائل نبوده اند؛ ملاک گُرد شدن را دلیر بودن و پر طاقت شدن می دانسته اند. «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، صص ۱۰۷-۱۰۶»

این بخش از مکتوبات یاسمی مغایرت کاملی با گفته های قبلی او در باره گرفته شدن نام کردی از «قُردی» دارد. از سوی دیگر تمام تلاش وی در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او» صرف اثبات پیوستگی نژادی این قوم با ایرانیان بوده و حالا این نویسنده کند ذهن و حواس پرت با عدول از معنی نژادی و قومی کلمه؛ به معنای اصلی لفظ گُرد؛ یعنی، استعمال آن در معنی نوع خاصی از زندگی چادرنشینی و گله داری باز گشته است. فی الواقع کرد به جز قرون اخیر، در فلات ایران با معنایی از نوع آنچه گفته شد، مورد استفاده بوده است.

<https://t.me/Bizimbijar>

معنای لغوی گُرد از منظر محققان گُرد و گُردوفیل

محقق و مولف : علی بابازاده

سعید نفیسی در کسوت یکی از شخصیت های باستان گُردا، فارسی گُردا و کردوفیل که سایه پر رنگی از سبک کار و نگاه وی در کتاب «کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی» رشید یاسمی دیده می شود، هم به این معنا [رمه چران، گله چران، گوسفندچران، رمه دار و چوپان] برای کلمه کرد معتقد بوده و در این باره می نویسد:

“کرد اصلاً در زبانهای ایرانی بمعنی «بیابانگرد» و کاملاً مترادف با کلمه Nomade فرانسه است، که از ریشه Nomas یونانی بمعنی «چراننده» است و شگفت تر اینکه در زبان فارسی هم گُرد را بمعنی «گله چران» بکار برده اند و طبیعی هم هست، زیرا که چادرنشینان همیشه گله دار بوده اند. معنی گُرد با گله چرانی باندازه ای ملازم یکدیگرست که در دوره ساسانی و تا مدتی در دوره اسلامی طوایف مختلف گُردها را «رم» می گفتند و این همان کلمه ایست که در زبان امروز ما «رَمَه» شده است. « (تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر، سعید نفیسی، تهران، انتشارات بنیاد، چاپ هشتم، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۱۰)

رشید یاسمی در کتابش ، نکته ای را بیان می دارد و به دست خود آب پاکی روی داستان پیوستگی نژادی کرد یا تعمیم دادن زندگی کرد به همه سرزمین های فلات ایران می ریزد :

نزد ایرانیان از زمان قدیم تا حال گُرد بمعنی نژاد ممتاز مخصوصی نبوده است. گُرد که می گفته اند؛ غالباً مرادشان عموم صحرائشینان یا مردان شجاع و دلاور بوده است، تفاوت نژادی منظور

وورغون اولدوق دوغما ديله،
 ديليم بنزر سولماز گوله،
 آدين دوشوب ديل دن - ديله،
 آنام منيم - آنا ديليم.

قووغالاردان اوتوشوب دور،
 عرب، فارسلا دويوشوب دور،
 افسوس، آدى ديشيب دير،
 منيم يازيق آنا ديليم.

واحيد، موشفيق، شهر يارين،
 خزرى، آراز، بختيارين،
 گونئي، قوزئي، هر ديارين،
 دوغما ديلي - آنا ديليم.

سن ديللرين ازلى سن،
 گوزلرين گوزهلى سن،
 فوضولينين قزهلى سن،
 گول عطيرلى آنا ديليم.

شؤهرت ديليم، شرف ديليم،
 قاراباغدا ظفر ديليم،
 گورمه يه سن كدر، ديليم،
 بال دان شيرين آنا ديليم.

قازانمى سان محببتى،
 ميللتيمين سؤز ثروتى،
 سئوديردين ووقار احمدى،
 آي سئويملى آنا ديليم!

۲۱،۰۲،۲۰۲۳

ووقار احمد

آنا ديليم

قديم دؤوره باخيب وارساق،
 ددهم قورقود اوزان، وارساق،
 ۱۳۰۰ ايل گئرى باخساق،
 چوخ سئوريك دوغما ديلي.

او، ايمه دى هئچ قدديني،
 هئى قورودو تورك جدديني،
 باكوييني، عزالدдини،
 يئتيريب دير آنا ديليم.

صوفى ائديب فوضولينى،
 شاه ايسماعيل ختائينى،
 نسيمى تك حروفينى،
 يئتيريب دير آنا ديليم.

او، قافقازين رسمى ديلي،
 او، واقيفين قوشما ديلي،
 بو دونيادا ائللر بيلير،
 تورك ديليم دير آنا ديليم.

بختیار واهبزاده استقلال پوئماسی

ایپک یایلیغی یلا او آستا-آستا
سیلیب ائینه یینی گۆزونه تاخدی
ایلیب یاواشجا ماسانین اوسته
بیر مؤهوره باخدی، بیر قولا باخدی

کاغادا هوس له او دا قول آتدی
دوداغی آلتیندان گولومسه یهرک
بیر قلم عصیرلیک، هیجران یاراتدی
بیر خالق یاری یا بۆلدو قیلینج تک

او گولودو کاغیذا قول چکن زامان
قییدی اوره کلرین هیجران سسینه
او گولودو حاق ایچین دائم چارپیشان
بیر خالقین تاریخی فاجیعه سینه

قوی قالحسین آباغا روحو تانری نین
بابکین قیلینجی پارلا سین یئنه
اونلار بو شرطلره سۆزونو دئسین
زنجیری کیم ووردو شیر بیله یینه؟

هانی بو ائللرین مرد اوغوللاری
آچین بره لری، آچین یوللاری
بس هانی بو عصرین اۆز کوراوغلوسو
قیلینج کوراوغلوسو، سۆز کوراوغلوسو

کندی دوشئن آغلا سین KENDİ DÜŞƏN AĞLASIN گولسوم گولمئز

ساکین اول دالماین، دیبی گۆرولمئز کویویا
کار ائتمیورسا انغئر، نئ سؤیلترسئن کافایا
آسی تاشکین هویویلا، باش باشا کالدیغین دا
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

آینی باکارسا اینسان، ساپی ایلی سامانا
هیچ وئریر می دئغئر، لوتوف ایلی ایهسانا
کارتال گیبی اوچارکن، دؤنتر ایسی کارگایا
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

ایتیبار ائدیلمیپ دئ، یالان دولان سۆزلئر
نانکۆرلوک ائدیلمیشسی، وئردیغینیز ائمئغ
« نئ فارک ائدئر کی، پایی وئرسئن مئرکئی »
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

دیک یوکوشتا یورورکن، سانیلیر چیکتیم دوزی
سانمایین یوزلئر گولئر، آیینان آهلار ایلی
گۆزلردئن گۆنوللردئن، بیئتییغین بیلی بیلی
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

هارجانان ائمئکلئر، بیلینمئز خاطر و حال
کورور ائل آتییغین ایش، کیریلیر توتوغون دال
چوک گنچ آرتیک شیمدی، سئچتیغین تئرجیهلی کال
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

هایرا یورولور سانما، گۆردوغون یالان رویا
آستار اولمایان یوزدی، هیچ اولور مو هایا؟
آرتیک هیچ اؤنی می یوک، اولسان دا اولماسان دا
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

سانمایین بؤیلی گیدئر، بئکلئ دؤنویور دونیا
اؤیلی بویوک کی الله، نئ یورت وئریر، نئ یووا
یورئکتئن گئلئن آهلار، توتار بیر گون اونوتما
کندی دوشئن آغلا سین، دئردینی یانا یانا!...

باشیغین سازیندا، داها بیر حزین
 داها بیر یانیق لی پرده یاراندى
 آغلايیب داغلاردان اسن کولکلر
 بو معشوم خبری عالمه یایدی
 سانکی دیله گلدی گوللر چیچکلر
 بو ایشه قول قویان قوللار سینایدی
 آرازين سولاری غضبلی، داشقین
 شیرین نغمه لری آه دیر، هارای دیر
 وطن قوشا بنزه ر، فانادلارینین
 بیرى او تاي دیر سا، بیرى بو تاي دیر
 بیر دامجی مرکب، بیر وطنداشی
 قانینا بولاییب، ایکی یه بۆلدو
 بیر دامجی مرکب، اولوب گۆزیاشی
 ایل لرله گۆزلردن آخدی، تۆکولدو
 حؤکمو گۆر نه قدهر بۆیوکموش آنین
 مۆهور ده باسدیلار واراغا تکرار
 یوخ واراغین دئییل، آذربایجانین
 کۆکسونه داغ بوی دا داغ باسدی اونلار
 بیر ائلی ایکی یه پارالادین سن
 اۆزون کاغاذ ایکن، پارالانمادین
 کۆکسونه یازیلان قلب آتشیندن
 نییه آلیشمامدین، نییه یانمادین؟
 آی آراز سپیرسن گۆزیاشین سن ده
 کئچدی کجه اوستوندن، چۆلون چمنین
 سنی آرزولارا، سدد ائیله ینده
 نییه قورومادی سولارین سنین؟
 دایانیب آرازين بو تاینیدا من
 جان قارداش دئییرم، او دا جان دئییر
 ائی زامان سورغوما جاواب وئر نهدن،
 سسیم یئتن یئرہ الیم یئتمه ییر؟

بابالارین شانی، شرفی ألبت
 بیزه أمانتدی، بۆیوک امانت
 یوخمو قانیمیزدا خالقین غئیره تی؟
 بئله ساخلایارلار بس امانتی؟
 قوی ایلدیریم چاخسین تیتره سین جاهان
 اوره کلر غضب دن جوشسون، پارتلا سین
 دائم حاق یولوندا قیلینج قالدیران
 ایگید بابالارین گورو چاتلا سین
 قوی ايسین باشینی ووقارلی داغلار
 ماتمی باشلادی بۆیوک بیر ائلین
 مرثیه سؤیله سین آخار بولاقلار
 آغی لار چاغیر سین بوگون قیز، گلین
 طرفلر ساکیت دیر، غضبلی دئییل
 محو اولان قوی اولسون، اونلار نه وار؟
 ایمضالار آتیلیر بیر-بیر، ائله بیل
 سئوگی مکتوبونا قول چکیر اونلار
 اونلارین بیرلشن بو اللری یله
 آیریلیر ایکی یه بیر ائل، بیر وطن
 آخیدیب گۆزوندن یاشی گیله-گیله
 بو دهشتلی حالا نه دئییر وطن؟
 بیر دئین اولمادی: دورون آغالار
 آخی بو اؤلکه نین اؤز صاحیبی وار
 سیز نه یازیر سینیز بایاقدان بری؟
 بس هانی بو یوردون اؤز صاحیبلر؟
 نئجه آیردینیز دیرناغی آتدن؟
 اوره یی بدنن، جانی جسدن
 آخی کیم بو حاققی وئرمیشدی سیزه؟
 سیزی کیم چاغیر میش وطنیمیزه؟
 باغری کۆز-کۆز اولدو یانیق کرمین
 تتل لرین اینله دی، یاندى هی یاندى

بیر غریب اولدوزام گاهی آخیب هر دن چیخارام
نه زامان بو دلی کونلوم سر و سامانه گلیر؟

گزیریم کوچه ده آز قالمیش اوشاغلار تانیا
قورخورام خیردا اوشاغلار منی مجنون سانیا
روبرو گلسه بیرى تئز قاچیرام آستانیا
سان اوشاغلار داشینان ووردیغی دیوانه گلیر

مقبره الشعرا ده اولار «هاشم» ده یاتا؟
ده بیسه دنیانی بو غصه لری باشدان آتا؟
شهریارا، اولاهمسایه گونو اوردا باتا؟
فرستی آزدی، بو یورقون سوزو پایانه گلیر

تور کجه دانیشاق

- ◆ باید : گرک
- ◆ ببخشید : باغیشلایین
- ◆ بپر : توغای
- ◆ بحث : دار تیشما
- ◆ بحران : بونالیم
- ◆ بخت : یازی، ایریس
- ◆ بختیار : موتلو
- ◆ بخش : بؤلوک ، بؤلوم
- ◆ بخشنامه : گئنگه
- ◆ بخصوص : آیریجا، اؤز للیکله
- ◆ بخیل : قیسقانجلی
- ◆ بخیه : سیریق
- ◆ بد : پیس
- ◆ بد اخلاق : تۇرل سیز
- ◆ بدبخت : قارا گون ، اوغورسوز
- ◆ بدبین : قارامسار ، اومودسوز
- ◆ بد حال : پیس آیاقدا
- ◆ بدرقه کردن : یول اؤتورمک - سالماق
- ◆ بدهی : وئره جک ، اؤدونج
- ◆ برای همیشه : بیر یوللوق
- ◆ برتر : اوستون
- ◆ برتری : اوستونلوک
- ◆ برشته : قیزارمیش

"یاز گلیر"

خانیم تدین تبریزی

وراق- وراق، آغ کاغذی یاشیل یاز
چای-چمنه، باهار گلیر، یاز گلیر
چای چشمه لر اوزه گولور دانیشیر
اٹله بیل آشیق دی الده ساز گلیر

طبیعت ده، بییشیب آینندن دونون
اولوبدو یام-یاشیل، هر یئری اونون
آی بولبول لر گوللر اوستونه قونون
فرح لنیب قیرمیزی گول، ناز گلیر

عطیر ساچیر الوان گوللر بوستانا
بهشته دؤنوبدو کوچه-آستانا
گول بولبول حسرتین چکسین داستانا
چوخدو یاغمور، گویدن یئره آز گلیر

قیش کی اؤتدی، گولوم، گلدی نوبهار
آچیلدی لاله لر، بیتدی لاله زار
فراغیندا گول ده گؤرور چوخ آزار
بیزیم باغا، اؤردک گلیر، قاز گلیر

بؤیلو بولود گویدن یئره آغلاسا
«تدین» دا دسته گولو باغلاسا
گئچمیش گونلرینه سینه داغلاسا
سینه دولو ماهنی گلیر جاز گلیر

گؤز یاشیم

هاشم فرح آسا

گؤز یاشیم آخدی آی اللاه بو یانیب قانه گلیر
پارتلیردی اور گیم، دردیمه درمانه گلیر

نالمی گیزلدریم، گوز شیشیر، آغزیم آجیشیر
اور گیم کهنه ده بیرمان کیمی چیرپیر چالشیر
دوشوسن یادیم آخشام چاغی قلبیم آلیشیر
گنجه بیر بوغماجا تک، بو قوروموش جانه گلیر

چیخارام، آی چیخاری، هر گنجه دوررام باخارام
دویو خوب، اولدوزا هر لحظه اؤزومدن چیخارام

- ❖ برعكس : ترسيينه ، ترسه سيينه
 ❖ برکت : بوللوق
 ❖ برگشت : قايديش
 ❖ برنده : اودان ، آپاران
 ❖ بریدگی : دۆنگه
 ❖ بستر : ياتاق
 ❖ بستر رود : چايلاق
 ❖ بستنی : دوندورما
 ❖ بسته : قاپالی باغلی
 ❖ بشر دوستانه: اينسان سئور
 ❖ بعضی : بير پارا ، بيراز
 ❖ بلا : قادا
 ❖ بلند گو : سس اوجالدان
 ❖ بن بست : چيخماز
 ❖ بنده : كۆله ، قول
 ❖ بنیانگذار : قوروجو
 ❖ بوته : كول
 ❖ بوسه : اۇپوجوك ، اۇپوش
 ❖ بومی : يئرلی
 ❖ به جا : يئرینده
 ❖ به اضافه : آرتيم
 ❖ به اندازه کافی : يئترلی
 ❖ به خاطر: اوغروندا ، اوچون
 ❖ بهرہ : فاييز
 ❖ به عهده گرفتن : بويونا آلماق
 ❖ به قول...:دئميشكن
 ❖ بهمن ماه : دوندوران آی
 ❖ بی امان : آجيمادان
 ❖ بی اهمیت : اۇنم سيز
 ❖ بی تفاوت : سايماز
 ❖ بی چاره : يازيق
 ❖ بی حیا : اوتانماز ، بييرتاق
 ❖ بی سرپرست : باش سيز
 ❖ بی سلیقه ، شلخته : پينتی
 ❖ بیشتر: چوخراق
 ❖ بی شرم : اوتانماز
 ❖ بی فايده : ياراماز
 ❖ بی عرضه : باجاريق سيز ، افل
 ❖ بی غیرت : دامارسیز
 ❖ بیكار : ايش سيز
 ❖ بیگانه : ياد ، اۇزگه
 ❖ بیمار : آليز
 ❖ بی میل : كۆنول سوز
 ❖ بی نمک : شیت
 ❖ بیننده : باخان
 ❖ بی نهایت: اوج سوز
 ❖ بینوا : يازيق ، يوخسول
 ❖ ائتلاف کردن : آنلاشماق ، بيرلشمک
 ❖ ابتدا : اۇنجه ، ايلک
 ❖ ايتکار : يئنيلیک
 ❖ ابر : بولود
 ❖ ابریشم : ايپک
 ❖ ابرار : ياراق ، ديلک
 ❖ ابطال : پوزما
 ❖ ابلاغ کردن : چاتديرماق
 ❖ ابهام : آنلاشيلماز
 ❖ اتحاد : بيرليک
 ❖ اتصال دادن : بيتيشديرمک
 ❖ اتفاق : اولانیش
 ❖ اتوبان : گئن يول
 ❖ اثر : ايز ، قاليق
 ❖ اثر انگشت : بارماق يئری
 ❖ اجتماع : توپلانتي
 ❖ اجنبی : يابانجی
 ❖ احترام : سايفی
 ❖ احتیاج : ايستک
 ❖ احساس : دويغو
 ❖ احضاریه : چاغريش ورقه سی
 ❖ احیاء کردن : ساملاماق ، جانلانديرماق
 ❖ اختتامیه : قورتولوش
 ❖ اختلاف : قارشيليق ، اويوشمازليق
 ❖ اجازه ، دئم آليش ، بوشوق

- ❖ اختیاری : كۆنولجە
 ❖ اغفال كردن : قورشاماق
 ❖ اخلاق : تۇرل
 ❖ اخيرا : بو ياخيندا ، تزه ليكده
 ❖ ازدواج : ئولنمه
 ❖ اداره : باخانلىق ، ايش يىرى
 ❖ اداره كردن : دولاندىرماق
 ❖ ادامه ، دنباله : آرد ، اوزانتي
 ❖ ادب : قاناچاق
 ❖ ادبيات شفاهى : ائل سۇزو
 ❖ ادعا : اۇز سۇز لوک
 ❖ ادويه : تاملیق ، داديم
 ❖ اذيت شدن : اينجيمک
 ❖ اراده : ايستنج
 ❖ ارتباط : باغلانتي ، ابلگی
 ❖ ارث رسيدن : آتادان چاتماق
 ❖ اردیبهشت ماه : قيزاران آي
 ❖ ارزان : اوجوز
 ❖ ارزش : دير
 ❖ ارزیابی : ديرله
 ❖ ارسال كردن : گۇندرمک
 ❖ ارشد : ايلکين
 ❖ ارره : ميشار ، بوخچو
 ❖ ازدحام : باساباس ، اۇيکوم
 ❖ از صميم قلب : اورکدن
 ❖ از قبل : قاباقچادان ، اۇنجه دن
 ❖ اسارت : توتساقلىق
 ❖ اساس : تمل ، دوزگو ، باشقى
 ❖ اسباب بازی : اويونچاق ، قولچاق
 ❖ استانداردا : اۇلچونلو ، دوزگو
 ❖ استبداد : ايتکليک ، زورلوق
 ❖ استخر : گۆلمه جه ، چيميریک
 ❖ استراحت كردن : دينجلمک
 ❖ استعفا : ايشدن چيخما
 ❖ استفاده كردن : قوللانماق
 ❖ استقامت : داينيش
 ❖ استقبال كردن : قارشيلاماق
 ❖ اسفند ماه : بايرام آبي
 ❖ اسير : توتساق ، توتوقلو
 ❖ اشاره : گۇسترمه ، بئلگی
 ❖ اشتباه : يالنيش ، يانليش
 ❖ اشتباه كردن ، يانيلماق
 ❖ اشتراك كردن : قاتيلماق
 ❖ اصليت : كيمليک
 ❖ اصول : يۇندم
 ❖ اضافه : آرتيق
 ❖ اضطراب : بون ، تۇكونتو
 ❖ اطاعت كردن : بويون اگمک
 ❖ اظهار نظر : سۇز اوزه چيخارتما
 ❖ اعتباری : سايماجا
 ❖ اعتراض ، قارشيليق ، ديلنمه
 ❖ اعتراض كردن : ديلنمک
 ❖ اعتراف كردن : كۇنمک
 ❖ اعتقاد : اينام
 ❖ اعتقاد داشتن : اينانماق
 ❖ افتخار : اونور
 ❖ افسانه : آنيز ، اولاميش
 ❖ افسرده : اۇز گونلو ، سولموش
 ❖ افشا : آچيقلاما
 ❖ افقى : ياتاي
 ❖ اقامت : دوشرگی
 ❖ اقلیت : آزغينلىق ، آزينلىق
 ❖ اقيانوس : تالاي
 ❖ اکثریت : چوخلوق
 ❖ التماس كردن : يالوارماق
 ❖ امتحان : سيناق
 ❖ امر : بويوروق ، بارلىق
 ❖ امکان ، احتمال : اولاناق
 ❖ امتناع كردن : ال چكمک
 ❖ امتياز : اوستونلوک ، اردم
 ❖ امداد : يارديم
 ❖ امروزی : بوگونكو

Khudafərin

Türkçə - Farsca

EYLÜL 2023 - İL 21 - SAY 217 (ELMİ-ƏDƏBİ-KÜLTÜRƏL DƏRGİ)

[http://www. Khudafarin.ir](http://www.Khudafarin.ir)

<https://t.me/xudafarindargisi>

BU SAYDA بو سايدا

